

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HRİSTİYANLIĞA KADAR ROMA'DA DİN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

HAZIRLAYAN
Murat KATAR

ELAZIĞ-2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HRİSTİYANLIĞA KADAR ROMA'DA DİN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

HAZIRLAYAN

Murat KATAR

Jürimiz, 04/07/2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof.Dr. İrfan ALBAYRAK
2. Prof.Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
3. Doç. Dr. Recep ÖZMAN
4. Yrd. Doç.Dr. Sezgin GÜÇLÜAY
5. Yrd. Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Hristiyanlığın Kabulüne Kadar Roma’da Din****Murat KATAR****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı****Elazığ-2017, Sayfa: XIII+148**

Tarihi olaylar incelenirken toplumların birçok yönü ele alınmak zorundadır. Tarih bilinci eksik olan toplumlar maalesef tarihi sadece savaşlardan ibaret saymaktadırlar. Oysa tarih alanında bir araştırma yapılırken bir toplumun daha iyi anlaşılabilmesi için bir sosyolog gibi çok yönlü olarak ele alınmalıdır. M.Ö. 753’te kurulan Roma gibi dünya ve Avrupa Tarihi’nde önemli yere sahip bir millet incelenirken dini inançlarını görmezden gelmek Roma’nın anlaşılmasında aksaklıklara sebep olabilir. Günümüz Avrupa inancına olan katkıları da göz önünde tutulduğunda Roma Devleti’nin dini inancı daha büyük bir merak konusu uyandırmaktadır.

Din, kitleleri en çok etkileyen ve en çok şekillendiren olgulardan biridir. Devletler en eski dönemlerden itibaren dini odak noktalarına koyarak dini çerçevede savaşlar, fetihler, eğitim politikaları, ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır diyebiliriz. Bütün bu gerçeği düşündüğümüz zaman dünya tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Roma Devleti’nin dini inancının da büyük bir önem oluşturduğu şüphesizdir. Biz de çalışmamızda Roma Devleti’nin Hristiyanlığın kabulünden önceki inancını incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Roma, Din, Avrupa, İnanç, Yunan, Mısır, Hellen

ABSTRACT

Doctorate Thesis

Religion in Rome Until the Acceptance of Christianity

Murat KATAR

The University of Firat

The Institute of Social Sciences

History Anniversary

The Department of Ancient History

Elazığ-2017, Pages: XIII+148

When historical events are examined, many aspects of societies have to be addressed. Societies that are lacking in history-consciousness, unfortunately, regard history as merely war. However, when research is conducted in the field of history, a sociologist should be considered as a multifaceted sociologist in order to better understand a society. It will be a big mistake to ignore the religious beliefs of a nation like Rome founded in 753B.C. which has stamped the world and European history. When the contributions to today's European belief are taken into account, the religious faith of the Roman state arouses a greater curiosity.

Religion is one of the most influential and most influential phenomena that shape the societies. From the earliest periods, the states have been engaged in wars, conquests, educational policies, economic activities in the religious frame by placing them at religious focal points. It is no doubt that the belief of the religion of the Roman State, which has a very important place in the history of the world is also great important. It is examined in the thesis the religious beliefs of the Roman Empire before the Christian's acceptance.

Key Words: Rome, Religion, Europea, Faith, Greek, Egyptian, Hellen

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLOLAR LİSTESİ	VIII
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	X
KONU VE KAYNAKLAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
I. İTALYA COĞRAFYASI	1
II. ANA HATLARIYLA ROMA TARİHİ	7
II.1. İtalya Adının Anlamı ve İtalya Coğrafyasının Siyasi Gelişimi	7
II.1.1. Roma Tarihine Genel Bir Bakış	9
II.1.1.1. Roma'nın Kuruluş Efsanesi	9
II.1.1.2. Roma'nın Tarihi Gelişimi	18
II.2. Roma Medeniyetine Etkisi Olan Toplumlar	20
II.2.1. Etrüskler	20
II.2.2. Grekler.....	23
II.2.3. Kartacalılar	24
II.2.4. Galler (Keltler)	25
III. ROMA SİYASİ TARİHİNİN ANA HATLARI	28
III.1. Krallık Devri (M.Ö.753-M.Ö.510)	28
III.1.1. Romulus Devri.....	28
III.1.2. Numa Pompilius Devri	30
III.1.3. Tullus Hostilius Devri.....	30
III.1.4. Ancus Marcius Devri	30
III.1.5. Tarquinius Priscus Devri	30
III.1.6. Servius Tullius Devri	30
III.1.7. Tarquinius Superbus Devri	31
III.2. Cumhuriyet Devri (M.Ö.510-M.Ö.27)	31
III.3. İmparatorluk Dönemi (M.Ö.27- M.S.476)	34

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİNİN TANIMI, İNSAN VE TOPLUM İÇİN DİN.....	36
1.1. Din Teriminin Anlamı	36
1.2. Roma’da Din ve Religio Kavramı	41

İKİNCİ BÖLÜM

2. KRALLIK DÖNEMİNDE ROMA DİNİ.....	43
2.1. Roma’da Tanrısal Kudret.....	43
2.2. Krallık Dönemi Roma Dininde Dış Tesirler	44
2.3. Roma’da Dinin Temeli	44
2.4. Aile Dini	51
2.5. Animizim	52
2.6. Roma’da Tapınak ve Tapınma Geleneğinin Gelişimi	53
2.7. Anadolu ve Yunan Kültürlerinin Roma Dinine Etkisi.....	54
2.7.1. Eski Anadolu İnançlarının Roma Dinine Etkileri	56
2.7.2. Yunan Kültürünün Roma Dinine Etkisi.....	57
2.7.2.1. Yunan Şehirlerindeki Dini Yapının Roma Dinine Etkisi	58
2.8. Roma’da Din- Devlet İlişkisi	61
2.8.1. Caesars Döneminde Roma Dini.....	62
2.8.2. Din Adamları	63
2.8.3. Roma Devlet Dini Dönemi	64
2.8.4. Roma Dininde İmparatorluk Kültü	70
2.8.4.1. İmparatorluk Kültünün Anadolu’ya Etkisi.....	71
2.9. Roma’da Din- Tıp İlişkisi	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ROMA DİNİ’NDE TÖREN VE RİTÜELLER.....	77
3.1. Törenler.....	77
3.1.1. Dinî Tören Zamanları (Festivaller).....	80
3.2. Roma Dininde Büyü ve Astroloji	82
3.2.1. Büyü.....	82
3.2.2. Astroloji	84
3.3. Roma’da Takvim ve Din.....	86
3.4. Rahipler.....	87
3.5. Rahiplerin Meslekleri	89

3.6. Ölü Gömme.....	89
3.6.1. Roma Ölü Gömme Geleneklerinin Yunanistan'a Etkisi.....	91
3.6.2. Roma Ölü Gömme Geleneklerinin Anadolu'ya Etkisi	92
3.7. Kurbanlar	93
3.7.1. Hayvan Kurbanları.....	94
3.7.2. Neden Kurban Sunulurdu?.....	95
3.8. Roma'da Tapınaklar ve Heykeller	95
3.9. Roma Dininde Seküler Hareketler ve Unvanlar	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ROMA TANRILARI	98
4.1. Roma'da Tanrı Geleneği.....	98
4.1.1. Tanrının Taşınması Gereken Vasıflar	105
4.1.2. Tanrısal Güçlerin Kavranması	106
4.2. Tanrıların Sembolleştirilmesi	106
4.3. Ana Tanrıça.....	107
4.3.1. AnaTanrıça'nın Kökeni	107
4.3.2. Magna Mater'in Görevi	108
4.3.3. Magna Mater 'in Görüntüsü	108
4.3.4. Magna Mater için Yapılan Törenler	109
4.4. Sıradan Birinin Tanrı İlan Edilmesi.....	109
4.5. Tanrı Nasıl Farklı Olabilirdi	110
4.5.1. Cansız Nesnelerin Tanrı Kabul Edilmesi.....	110
4.5.2. Kişisel Tanrılar	110
4.6. Bir Tanrının Tanrı Özelliğini Kaybetmesi.....	111
4.7. Tanrılar İçin Düzenlenen Oyunlar	111
4.8. Tanrılar İçin Söylenen Şarkılar	113

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ROMA'DA YABANCI TANRILAR.....	114
5.1. Roma'da Yabancı Tanrılar.....	120
5.2. Tanrıçalar	123
5.2.1. Hera.....	123
5.2.2. Artemis (Artemis).....	126
5.2.3. Athena	130

5.2.4. Kibele	132
5.2.5. Aphrodite	135
SONUÇ	140
BİBLİYOGRAFYA	143
EKLER	147
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	147
ÖZGEÇMİŞ	148

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Yunan Kültürü Etkisinde Oluşan Roma Tanrıları	60
Tablo 2: Yunan Kültürü Altında Roma Devlet Dini Tanrıları.....	69
Tablo 3: Roma'nın (Yunan Dini Etkisine Girdikten Sonra) Değişmeden Kalan Özgün Tanrıları.....	69
Tablo 4: Roma'nın Tanrıları	113
Tablo 5: Roma Dinine Etki Eden Etrüsk Tanrıları	139
Tablo 6: Değişik Kültürlerden, Roma Dinine ve Söylence Dünyasına Uyarlanan En Önemli Yabancı Tanrılar	139

ÖNSÖZ

“Hristiyanlığa Kadar Roma’da Din” isimli çalışmamızın daha önce benzeri bulunmamasından dolayı konumuzun belirlendiği ilk andan itibaren çeşitli zorluklarla karşılaştık. Yaşadığımız ilin ve görev yaptığım üniversitenin kütüphane olanaklarının yetersiz olmasından dolayı çalışmamızın büyük bir kısmını Ankara ve İstanbul illerinde bulunan kütüphane, enstitü ve üniversitelerde gerçekleştirdik.

Genel anlamda kaynak sıkıntısı yaşanan Eskiçağ Tarihi, daha çok kazı raporları ışığında aydınlatılmaya çalışılan bir bilim dalıdır. Siyasi, kültürel, ekonomik birçok konunun çalışılmış olmasına rağmen Eskiçağ toplumlarının dini inanışları üzerine çok fazla çalışmalar yapılmamıştır. Bizim çalışma sahamız olan Roma coğrafyasında yapılan kazılar sonucunda da yeteri kadar arkeolojik esere rastlanmamış olması bu konunun biraz daha kısır kalmasının sebeplerinden biridir.

Konu ile alakalı kaynak sıkıntısı olduğunu ulaştığım yabancı kaynakların yazarları da açıkça belirtmişlerdir. Bizim ülkemizde de bu konunun bu güne kadar ıskalanmış olduğunu görmek bir yandan çalışmamızı zorlaştırırken diğer taraftan uygun bir araştırma alanı sunmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmamla biraz da olsa katkı sağlayabildiysem ne mutlu bana.

Çalışmamda bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK başta olmak üzere danışman hocam Prof. Dr.Yüksel ARSLANTAŞ’a Doç. Dr. Recep ÖZMAN’a, Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY’a ve sevgili arkadaşım Georgiana Karina Sfetcu Lumm’a teşekkürlerimi sunuyorum.

Teşekkür kelimesinin “şükür” den geldiği bilinciyle şükrumüzün sahibine sonsuz teşekkürler.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.Ü.D.T.F.C.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
F.Ü.	: Fırat Üniversitesi
km.	: Kilometre
km²	: Kilometrekare
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
mm.	: milimetre
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
yy.	: Yüzyıl

KONU VE KAYNAKLAR

Toplumların dini hayatları üzerine çalışmalar genellikle ilahiyat kökenli bilim adamları tarafından yapılmaktadırlar. Ancak tarihçilerin de artık bu alana doğru ilgilerinin arttığı görülmektedir. Çünkü dini hayatını anlayamadığımız bir toplumun tarihi serüvenini de anlayıp yorumlayabilmemiz güçleşir. Tarihin özellikle en eski devirlerine ait incelemeler yapılırsa hem dinler tarihinin gelişimi hem de dinin toplum tarihi üzerindeki etkisi hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Dünya tarihinin başlangıcından itibaren insanoğlu sürekli kendisinden daha büyük bir gücün var olduğunu kabul etmiş ve ona inanmıştır. Dinin yapılan tanımlarına baktığımızda da aşağı yukarı hep bu söylemle karşılaşmaktayız. Başka bir gerçekle karşılaşıyoruz ki o da insanoğlunun bu inancı tarihin neredeyse her döneminde sömürülmeye çalışılmış ve bu uğurda insanlar zaman zaman kandırılmış, büyük yanlışlar yapılmasına neden olunmuştur. Avrupa Tarihi başta olmak üzere dünya tarihini en büyük güçlerinden biri olan Roma Devleti, hiç şüphesiz daha sonra kabul ettiği Hristiyanlık ile günümüz Avrupasının da inancının temelini oluşturmuştur. Bizim de bu tezi hazırlamaktaki amacımız bu kadar büyük bir öneme sahip olan bir imparatorluğun dini hayatının temelini nereden geldiği ve ne tür esaslar içerdiği, ne gibi etkiler yaptığına açıklık getirmeye çalışmaktır.

M.Ö. 753'te kurulmuş olan Roma Devleti, coğrafi sınır olarak günümüz İtalya'sının bulunduğu bölgede kurulmuş olsa da kültürel bakımdan Doğu kültürlerinin büyük etkisi altında kalmıştır. Eski Roma dini ile ilgili dünyada bazı çalışmalar yapılmış olsa da ülkemizde bu çalışmalar azdır. Klasik kaynaklar bu alandaki araştırmalar için birinci dereceden kaynak niteliği taşımaktadır. Titus Livius'un Ab Urbe Condita yani "Şehrin Kuruluşundan İtibaren" ismini taşıyan eseri 35 kitaptan oluşmaktadır. Eserinin I-X, XXI-XLV numaralı metinler, M.Ö.753'te Roma'nın kuruluşundan itibaren Augustus'un üvey oğlu Drusus'un M.Ö. 9 tarihinde ölümüne kadar süren bütün olayları gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu esere göre Roma M.Ö.753'te kurulmuştur. Bu kadar önemli olan bir devletin kurulduğu yer olan Roma Şehri'nin kuruluş efsanesinin en detaylı şekliyle bize ulaşmasını sağlayan Ab Urbe Condita Liber I'in dilimize çevirisi Sabahat Şenbark tarafından yapılmıştır. Bizde konumuz çevrevesinde bu eserden faydalandık.

Eski Roma dini ile ilgili elimizde bulunan çalışmaların birçoğunda dini hayat kısım kısım incelenmiştir ve bu çalışmaları yapanlar da genellikle ilahiyatçılar ve dinler tarihçileridir. Latince'den yapılan tercümeler çalışmamıza oldukça ışık tutmaktadır. Özellikle Prof.Dr. Çiğdem Dürüşken'in Latince'den Türkçemize kazandırmış olduğu çalışmaları gerçekte bu konu için oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Meşhur hatip Cicero¹'nin eseri olan “De Natura Deorum” yani “Tanrıların Doğası” adlı eserini Latince'den Türkçeye Çiğdem Menzilioğlu çevirmiştir. Klasik bir eser olarak gösterilen bu kitapta konumuzun içeriğini oluşturan “Din” ve “Tanrı” kavramları üzerine felsefik görüşler ele alınmaktadır. Kendi döneminin filozoflarının da görüşlerine yer verdiği eseri Yunan ve Latin klasik eserleri arasında yerini almıştır.

Çiğdem Menzilioğlu tarafından dilimize kazandırılan bir başka Latince eser ise, Eutropius'un “Kısa Roma Tarihi” adlı eseridir. Yazarın hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. En tanınan yapıtı “Breviarium ab Urbe condita” yani “Roma Tarihi” adlı çalışmasıdır. Bu eseri Roma İmparatoru Valens için yazmıştır. Latince olarak kaleme alınmış kitabın orijinal metni 380 tarihinde Paeanius tarafından Yunanca'ya çevrilmiştir. Bizim faydalandığımız “Kısa Roma Tarihi” adlı eser on ayrı kitaptan (bölüm) oluşmaktadır. Eserde yer ve kavim isimlerinin olduğu bir sözlük de bulunmaktadır.

Prof Dr. Sabahat Atlan'ın 1970 yılında kaleme aldığı “Roma Tarihi'nin Ana Hatları” isimli tetkik eseri VIII bölümden oluşan eseri de başvurduğumuz önemli kaynaklardan birisidir. İtalya'nın coğrafi yapısını anlatarak başlayan eser Cumhuriyet Devri'nin sonuna kadar Roma Tarihini detaylı bir şekilde sade bir üslupla kaleme almıştır.

Prof. Dr. Halil Demircioğlu'nun “Roma Tarihi” isimli tetkik eseri de çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklarımızdan birisidir. VI bölümden oluşan eser oldukça önemli bir çalışmadır.

¹ Roma tarihinin en çalkantılı dönemlerinde yaşayan Cicero, Roma'nın yaklaşık olarak 100 km güneyinde bulunan Arpinum'da atlı sınıftan varlıklı bir ailenin ilk çocuğuydu. M.Ö. 3 Ocak 106 tarihinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yılları Germanialı ve Gallialı kavimlere karşı olan savaflara denk gelirken, on yedi- on sekiz yaş dönemleri ise Marius ile Sulla arasında yaşanan savaflara denk gelmektedir. Eğitimi için önce Roma'ya sonra Yunanistan'a gitmiştir. Döneminin en iyi hocalarından hitabet, felsefe ve hukuk dersleri almıştır. Geniş bilgi için bkz. ; Çiğdem Menzilioğlu, Tanrıların Doğası, İstanbul, 2006.

Asım Baltacıgil tarafından dilimize çevrilen Edward Gibbon'un "Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi" adlı çalışma da Roma Tarihi açısından önemlidir.

Çalışmamızda Latince'den Türkçeye çevrilen eserler bulunduğu gibi İngilizce eserler ise daha ağırlıktadır diyebiliriz. Ittai Gradel'in Oxford Üniversitesinde basılan Emperor Worship and Roman Religion adlı çalışması sıkça kullandığımız kaynaklarımız arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda Micheal Lipka'nın Roman Gods adlı çalışması da Roma'nın dini rituelllerini öğrenmemiz açısından önemli bir yere sahiptir.

1.Yöntem

Çalışmamızda ilk olarak alan literatürler taranmıştır. Taranan literatürler arasında uygun konu başlıklarına göre fişleme yöntemi izlenerek yazılmaya hazır bir duruma getirilmiştir. Elde edilen bilgilerin doğruluğundan emin olabilmek maksadıyla birden fazla kaynakla bahsi geçen konunun doğruluğu onaylanmıştır. Ne yazık ki elde ettiğimiz yabancı kaynakların hemen hemen tamamında konuyla ilgili kaynak sıkıntısı olduğundan yakınılmaktadır.

Her ne kadar bazı arkeolojik çalışmalar bulunuyorsa da bugün artık arkeolojik araştırmalar durma konumuna gelmiş ve arkeolojik dönemlerle ilgili net bilgi sıkıntısı yaşanmıştır. Arkeolojik eserlerin daha net aydınlatılabileceği bir dönemi araştırmanın da güçlüğünü yaşadık. Çünkü bu konuyla ilgili arkeolojik çalışmalar artık durma aşamasına gelmiş ve var olan eserler de tahrip edilmiştir.

Telif eserler sıkça başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Bunlar Latince veya İngilizceden bir kısmı da İtalyancadan çevirilerden oluşmaktadırlar. Fakat ülkemizde bu konuyla alakalı makale sayısının azlığı da dikkatimizi çeken bir husustur. Bütün bunlar gözönünde tutularak elimizden geleni yapmaya çalıştık.

Çağdaş araştırmacıların yaptığı çalışmalar, Latince, İngilizce ve İtalyancadan yapılan çeviriler konumuzun diğer kaynaklarını oluşturmaktadır.

GİRİŞ

I. İTALYA COĞRAFYASI

Her insan topluluğu dünya üzerinde belirli bir coğrafyayı işgal eder orada büyür yayılır, gelişir ve orada son bulur. Buna tarihçiler olarak “Coğrafi Mekân” diyoruz. Bu coğrafi mekân içerisinde yaşayan insan ve insan topluluklarının tarihi de coğrafyalarından oldukça fazla etkilenir ve bu doğrultuda şekillenir. Mesela deniz kenarı veya adalarda oturanlarla iç taraflarda, çöllerde, steplerde veya nehir boylarında oturanların, ovalardakilerle dağlık yerlerde veya yaylalarda yaşayanların, çorak yerlerde bulunanlarla sulak ve münbit yerlerde olanların hayatının bir ve aynı olmasının mümkün olmadığı gayet açıktır. Bu yüzden ki bir toplumu anlayabilmek için o toplumun üzerinde yaşadığı coğrafyayı da çok iyi tanımak gereklidir².

İtalya, Akdeniz’de güneye doğru uzanan üç büyük yarım adadan ortada bulunmaktadır³. Bugünkü İtalya’nın Latium bölgesinde, Tiber Irmağı’na bakan tepelerde kurulmuş birkaç köyden oluşan eski Roma, sonradan dünyanın büyük imparatorluklarından birinin merkezi oldu. Romalılar tarihte pek çok ülkenin dilini, edebiyatını, yasalarını, yönetim biçimlerini etkiledi. Bunlara ek olarak dini de söyleyebiliriz. Günümüz Avrupası’nda Hristiyanlığın bu kadar yaygın olmasının ve birleştirici bir güç olmasının en büyük faktörlerinden birisinin Roma İmparatorluğu olduğunu söylememiz yanlış olmaz.

Bir tarihi olayın anlaşılabilmesi için de olayın geçtiği coğrafyanın iyi tanınması gerekmektedir. Çünkü tarihi olaylarda ve gelişimlerde coğrafi faktörler çok önemli bir role sahiptir. Roma coğrafyasını tanıyabilmek için İtalya ve Avrupa’yı da tanımak ve bilmek gerekmektedir.

Roma dünyası ve coğrafyasını göz önünde bulundurduğumuz zaman- antik veya modern- Yunan veya başka hiçbir uygarlıkta görmediğimiz bir tutarlılıkla karşılaşmaktayız⁴.

Eski Roma’nın bulunduğu toprakların yerleşim tarihini incelediğimizde M.Ö.2000 yılında başladığını ve M.Ö.753 yılında da tamamlandığını görmekteyiz. Bu

² Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, s.1; Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Ankara, 2010, s.329; Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ankara, 2012, s.3.

³ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*, İstanbul, 1970.s. 1; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Ankara, 2011, s.2; Server Tanilli, *İnsanlık Tarihine Giriş*, İstanbul, 1991, s.413.

⁴ Norman Davies, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), *Avrupa Tarihi*, Ankara, 2011, s.173.

bilgileri Roma şehrinin etrafında bulunan kalıntılardan elde etmekteyiz. Yerleşme ilerledikçe Roma'nın en önemli tepelerinden birisi olan Capitolium Tepesi askeri bir kale ve dini bir merkez halini almıştır⁵.

Kuzeyi Alp Dağları ile sınırlı olan İtalya Yarımadası, kuzey güney istikametinde uzanan Apenin Dağları ile birlikte Akdeniz'e doğru bir çıkıntı meydana getirir. Apeninler aynı zamanda doğuda Adriyatik Denizi'ne doğru uzanmaktadır. Dağlık bir araziye sahip olan yarımada, ilkçağdan itibaren göçebe kavimler tarafından yerleşime sahne olmuş, verimli topraklara sahip Tyrhen (Tiren) Denizi kıyıları sık sık istilaya uğramıştır. Yarımadanın en önemli yerleşme merkezleri Etrüria, Latium ve Campania Ovalarıdır. Bugün Toskana adıyla bilinen ve Arnus Nehri tarafından sulanan Etrüria Ovası, hafif dalgalı sırtlarla kaplıdır ve güneyde yer alan Latium Ovası'ndan Tiber Irmağıyla ayrılır. Alçak bir arazide yer alan Latium Ovası'nda tarım ancak bataklıkların kurutulmasıyla mümkün olabilmıştır. Latium Ovası'ndan Apenin Dağlarının uzantılarıyla ayrılan Campania Ovası ise, güneyde yer alır ve geniş topraklara sahiptir. Yarımadanın en büyük ovası kuzeydeki Alp Dağlarının hemen güneyindeki Po Ovası'dır. Adriyatik Denizi'ne dökülen Po Nehri ve kolları tarafından sulanan ova, İtalya'nın en verimli ovasıdır. İtalya'ya en yakın büyük adalar batıda Korsika ile Sardinya; hemen güney ucunda ise Sicilya'dır. İtalya Yarımadasının doğu kıyıları nispeten düz olup gemilerin yanaşmasına elverişli değildir. Elverişli körfezler Yarımada'nın güneyinde ve batısında bulunur⁶.

İtalya, Alplerden itibaren 10 enlem derecesi Akdeniz'in içine girmiş dar ve uzun bir yarımada olduğundan hudutları geniş bir coğrafyadır. Kuzeydeki Alp Dağları yarımadanın kara kısmındaki sınırını oluşturuyor. Bu sınır, memleketin güvenliği için de oldukça önemlidir. Bir taraftan denizlerle diğer taraftan Alplerle çevrili olmanın getirdiği bir kapalılık siyasi açıdan bir avantaj sağlamıştır diyebiliriz. Fakat İtalya'nın sahillerinin çok uzun olması denizden gelecek saldırılara karşı bir açıklık da oluşturmaktadır. Alpler de İtalya'ya doğru değil kuzey Avrupa'ya doğru alçaldıklarından istilaları kolaylaştırmaktadır. Bu avantajlı coğrafyanın böyle zaafınının olmasından dolayıdır ki İtalya kendisini koruyabilecek güçlü bir merkezi devlete sahip olmak zorundaydı. Bu avantajlara rağmen İtalya düşmanlarına karşı çok ciddi savaşlar

⁵ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, s.3; M.Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, İstanbul, 2009,s.70.

⁶ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*,s.3;Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s.280.

vermek zorunda kalmış, zaman zaman da iç bölgelere girenlerle uğraşmak zorunda kalmıştır⁷.

İtalya üç tarafı Adriya (Mare Hadriaticum) , İyon (Mare İonium) ve Tiren (Mare Tyrrhenum) Denizleriyle çevrili Apeninler Yarımadası'nda bulunmaktadır. Kuzeyde aşılması güç Alp Dağları, İtalya'yı Avrupa'nın geri kalan bölümünden ayıran bir set halindedir. Eski coğrafyacı Strabon, pek haklı olarak, Alplerin ve denizlerin, İtalya'yı istila etmek isteyen düşmanlara karşı “ emin bir tabya” oluşturduğunu söylemektedir.⁸ Ama deniz aynı zamanda, İtalyanların Akdeniz Havzası'nın öteki ulusları ile erkenden ilişkiler kurmalarını ve bunların kültürlerinden etkilenmelerini sağlayan, bütün yönlere açık bir yoldur⁹.

İtalya'nın bir başka özelliği de uygun iklim koşullarına sahip olmasıdır. Kış aylarının ortalama sıcaklığı +6 derece (Roma) ile +11 derece (Sicilya) arasında değişmesinden dolayı bütün yıl boyunca hayvanları otlakta bırakmalarını sağlamaktadır. İtalyalılar ilkçağdan itibaren, tahılın (arpa, sert buğday, darı) dışında bağ, kestane ve dut yetiştiriyorlardı. Grekler ve Fenikeliler daha sonra İtalya'ya zeytin, hurma, nar ağacı gibi ürünler getirdiler. İklimin yumuşaklığı, giyimi etkilediği gibi (gömlek,cübbe) üstü açık, havuzlu bir “atrium”un (iç avlu) çevresine inşaa edilmiş, Grek evine benzer yapıda İtalik konutun güney tipinin gelişmesine ve İtalya'nın eski uluslarının hayatlarının değişmesi üzerinde de etkisini gösterdi¹⁰.

Bu doğal koşullar arasındaki benzerliklerin yanı sıra, İtalya ile Hellas'ın (Yunanistan'ın Güneyi) coğrafi yapılarındaki farklılıkları da belirtmek gerekir. Önce İtalya'nın 300.000 km² olan yüzölçümü Hellas'ın yüz ölçümünün beş katıdır ve bunun sonucu olarak da nüfus çok daha fazladır. İtalya'da gözlemlenen bütün gelişmelerin en “büyük” ölçeklisi buradan kaynaklanmaktadır. İkinci fark ise; Apeninler Yarımadası Balkanlar gibi dağlık bir ülke olmasına rağmen, buradaki dağ zinciri daha az sarp ve ulaşılması daha kolaydır. Bu dağların kolları, Hellas'ın sarp dağları gibi İtalya'yı birbiriyle ilişkisi olmayan bölgelere bölmez. İtalya'nın akarsuları da aynı zamanda ulaşımı kolaylaştırır. Doğuya akan gemi ulaşımına elverişli Padus ya da Eridan (bugünkü Po) ve batı kıyısının nehirleri, Arnus (Arno), Tiber ve Volturno'dur. Bununla birlikte, bunların aşağı kesimleri Toskana Bataklıklarını, Latium kıyılarında ise

⁷ Halil Demircioğlu, Roma tarihi s. 3.

⁸

⁹ Ramazan Özey, Avrupa Coğrafyası,2012, İstanbul, s.298; V.Diakov- S. Kovalev (çev: Özdemir İnce) , *İlkçağ Tarihi-2*. İstanbul, 2011, s.34.

¹⁰ V.Diakov- S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi-2*, s.34.

insanların yaşamı ve liman yapımı için elverişli olmayan Pontins Bataklıklarının bulunduğu kumlu alüvyonla kaplıdır. İtalya kıyıları, genellikle, körfez ve koyların bulunduğu Hellas kıyıları kadar deniz ulaşımına elverişli değildir¹¹.

İtalya Yarımadası'nın yerli halkı "Ligurlar"dır. Sonra buralara Golvalılar, Venetler, İtalikler, Sabinler, Ombriler, Helenler ve Etrüskler gelerek karışık bir halk kütlesi meydana getirmişlerdir. Bu karışık halk kütlesi ileride kurulacak olan Roma Devleti'nin temelini oluşturmuştur¹².

Roma'nın coğrafi yapısı, kalıcı ve güçlü surlar, burada bir devlet oluşmasına, Romayı oluşturan toplumlar arasında fiziki, sosyal, örgütsel ve psikolojik bir birlik oluşmasına imkân sağlamıştır. Fiziki bağlar, her eyalette kurulu askeri garnizonların oluşturduğu ve eyaletleri Roma'ya bağlayan taştan yapılmış yol şebekesini içerir. Toplumsal bağlar, ortak hukuk, yönetim ilkesine ve yönetim standartlarına sahip gelişmiş bir memurlar kadrosunu oluşturmuştur. Başkent Roma'nın otoritesini tehdit eden herhangi bir kişi veya herhangi bir kurumun muhakkak engelleneceği bir ceza sistemi mevcuttu¹³.

Akdeniz Havzası, Sicilya adası tarafından batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Apeninler Yarımadası'nın (İtalya) hâkim konumu ise, tüm Akdeniz Havzası'nın buradan siyasal, ekonomik¹⁴ ve kültürel açıdan birleştirilmesini ve "teritoryal" (bölgesel alan) Roma Devleti'nin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Yarımadayı baştanbaşa kat eden Apenin Dağları (= Apennius Mons), batıya doğru denize açılmakta ve burada üç verimli arazi oluşturmaktadır. Etruria, Latium ve Campania. Kıyılar Hellas'ta olduğundan daha az parçalanmış; ahali de oradaki kadar denize yönelmemiştir¹⁵. Coğrafi bir kavram olarak İtalya, Cumhuriyet Devri'nde (M.Ö.500-27) Romalılar tarafından yalnız Apeninler Yarımadası olarak anlaşılmıyordu. Burası, Kuzeyde Aşağı Yukarı Ariminium (Rimini) ve Pisea (Pisa) kentlerinden geçen bir hatla sınırlı idi. Yukarı İtalya Ovası ancak imparatorluk devrinin (M.Ö. 27-M.S 476) başlarında " İtalya" kapsamı içinde sayılmıştır. Sicilya ve Sardinia adaları ise, Roma

¹¹ Ramazan Özey, *Avrupa Coğrafyası*, s.298;V.Diakov- S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi-2*,s.34.

¹²Eutropius, (Çev:Çiğdem Menzilioğlu), *Roma Tarihinin Özeti*, İstanbul,2006, s.31.;M.Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, s.70.

¹³ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.173.

¹⁴Roma ekonomisi iç kesimlerde, büyük çaplı kendine yeterlilikle Akdeniz'deki yaygın ticareti birleştirmiştir. Anayolların bulunmasına rağmen karayolu taşımacılığı pahalı olduğundan, eyaletlerdeki kentler pek çok mal için kendi illerinin dışına çıkmamışlardır. Ama ilk olarak Yunanlılarca ve Fenikelilerce geliştirilen deniz ticareti zamanla daha da artmıştır. Şarap, yağ, kürk, çömlek, metal, köle ve tahıl deniz ticaretinin standart yükleridir. Kaynak: Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.187

¹⁵ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, s.57

Devri'nde "İtalya"ya hiç dâhil edilmemiştir. Bilindiği gibi bu adalar bugün siyasal anlamda İtalya Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunmaktadır¹⁶.

Kayalık ve verimsiz Hellas'ın tersine, Apeninler bir tarım ülkesidir. İlkçağ yazarları İtalya toprağının verimliliğine daha o zamanlar şaşırmışlardır. Bu alanda Po Vadisi (Gallia Cisalpina) ve bunun yanı sıra Etruria¹⁷, Latium ve Campania'yı kapsayan batı ovası dikkati çeker, Campania yılda üç kez ürün verir. Alp Dağlarındaki otlaklar ve akarsu ağızlarındaki zengin bitki örtüsüyle kaplı bataklık arazi hayvancılığın gelişmesine yardımcı oluyordu. Bruttium'a (Calabria), büyük bir olasılıkla İtalya sözcüğünün geldiği ve danalar memleketi anlamına gelen Vitellieu adı verilmiştir. Bu ülkenin tarımcı özelliği, ülkenin gerçekte çeşitli halklar ve nüfus katmanları arasında yapılan toprak mücadelesinden başka bir şey olmayan iç tarihini her zaman etkilemiştir¹⁸.

¹⁶ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nini Ana Hatları*,s.1; Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihini Ana Hatları*. s.57;

¹⁷ Etruria'nın coğrafyası şöyle tarif edilebilir; Kuzeyde Arnus Nehri, Doğuda Apenin Dağları, güneyde Tiber Nehri, batıda Tyrrhenien denizi bulunmaktadır.
(Ağaoğlu Ahmet, Etrüks Medeniyeti ve Bunların Roma Medeniyeti Üzerine Tesiri, Türk Tarihini Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri No:9, İstanbul,1933.s5)

¹⁸ V.Diakov- S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi-2*, s.34

Harita 1. Kaynak: Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi, C.I., Ankara, 2011.Roma Haritası (Hellenlerin Gelmesinden Önce)*

II. ANA HATLARIYLA ROMA TARİHİ

II.1. İtalya Adının Anlamı ve İtalya Coğrafyasının Siyasi Gelişimi

İtalya adının kökenine bakacak olursak bir görüşe göre Vitulus kelimesinden gelerek Vitalia'ya (dana ülkesi) dönüşmüştür¹⁹. İtalya²⁰ adı “genç boğa halkı” “sığır” anlamına gelen Latince vitulustan İtali'ye dönüşmüştür ve genç boğa halkı anlamına gelmektedir. Bu bir güney İtalik kabilesinin ismidir. Bölge sakinlerine göre Güney İtalya Bölgesi'ni bu isimle isimlendirenler ise, Hellenler olmuşlardır. Yarımada'nın diğer sakinleri de bu ismi daha sonra Hellenlerden almışlardır²¹. Önceleri yarımada'nın güneyi yani Bruttium bölgesi bu adı taşımaktayken daha sonra tüm yarımada'yı ifade etmeye başlamıştır²².

M.Ö. 2000 yıllarında, kuzeyden gelen bazı kavimler, kendilerine “İtalyan”, yeni geldikleri topraklara da “İtalia” adını vermişlerdir²³. Roma, İtalya'nın merkezinde yer alan bir şehirdi ve daha sonra dünyanın en büyük imparatorluklarından birisine başkent oldu. İlk kurulduğu zamanlarda ahşap kulübelerden oluşmaktayken daha sonra güçlenip gelişti ve yerini birçok güzel binası olan bir şehre bıraktı. M.Ö. 200 'lere gelindiğinde Romalılar İtalya'nın büyük bir kısmında hüküm sürüyor ve komşu ülkeleri işgale hazırlanıyorlardı. Bu sürecin sonunda da İskoçya ile Anadolu arasında kalan geniş topraklarda büyük bir imparatorluk kurulmuştur. Bu imparatorluk birçok farklı ülkeden oluşmaktadır²⁴.

Roma Devleti İtalya'da siyasi mekân olarak vücut bulduktan sonra burada bir Roma-İtalya konfederasyonu meydana getirmiş ve İtalya dışında işgal faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle ilk dönemlerden itibaren Akdeniz faaliyetleri denilen girişimlerle Roma Devleti eline geçirdiği yerleri egemenliğine katmıştır. Roma'nın bir istisna ile genel olarak İtalya dışında tatbik ettiği bu ilhak sistemi “provincia²⁵” (eyalet) ismi

¹⁹ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 2008,, İstanbul, s.179; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nini Ana Hatları*, s. 3.

²⁰ Latince Itālia, Hellence Italiā şeklinde vurgulanmaktadır.

²¹ Bülent İplikçioğlu, s.58.

²² Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s.179; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nini Ana Hatları*,s. 3.

²³ J.M.Roberts, (Çev:Mehmet Tanju Akad), *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul,2014s.140 ; M. Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, s.70.

²⁴ Fionna Macdonald (Çev: Levent Türer), *100 Antik Roma*, İzmir,2004, s.6.

²⁵ Provincia terimi aslında Roma'da yüksek bir memura (özellikle askeri anlamda) verilen bir görevi kapsıyordu. Akdeniz seferleri zamanında bu kelime fetholunan sahalara için kullanılmaya başlanmıştır. Böylece provincia sözü, bir yüksek memurun iş ve aksiyon sahasını, başka bir deyimle, Roma'ya tabii olan sahaları ifade etmeye başlamıştır. Fakat bu sahaların muayyen bir provincia (eyalet) halinde organize edilmeleri sonradan olmuştur. Söylenebilir ki, ilk provincialar kurulduğu ve idare için her sene

altında toplanmıştır. Bu sistem Roma cihan devletinin olmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Yine bu sistem Roma Devleti'ne ve halkına geniş servet ve kudret kaynakları sağlamış olmakla beraber, ağır yükler ve geniş sorumluluklar da yüklemiştir. Ancak bu sistemin zamanla bozulması da cihan devleti olan Roma'nın sonunu hazırladı²⁶.

3.000 metreye varan yüksekliği ve çoğunlukla elli yüz kilometre arasındaki genişliğiyle Apeninler, yarımada boyunca 1000 km uzanmaktadır. Apeninlerin yüksek yerlerinde toprağı verimli küçük alanlar vardır. Buralarda kalabalık bir nüfus besleniyordu. Fakat dağınık haldeki otlaklar toplulukları tecrit etmektedir. Sonuç olarak İtalya her zaman umulmadık farklılıkların, güçlü bölgesel bağlılıkların ve köklü yerel dillerin ülkesi olmuştur. Yirminci yüzyılda bile bu yerel dilleri yanında İtalyanca birçok İtalyan için ikinci bir dil olarak kaldı²⁷.

Apeninlerin etrafında kıyı düzlükleri uzanır. Bunların en verimlisi İtalya Ovalarının yüzde yetmişini oluşturan Po Vadisi'dir. Daha kuzeydeki Alpler yarımada'yı Avrupa'dan ayırıyormuş gibi görünür. Aslında bu dağlar zorlu olsada insanlar zaman zaman bu dağları aşmayı başarmışlardır. 1991'de Alplerin yüksek bir noktasında olağanüstü bir keşif olarak M.Ö.3300'den kalma bir "Buz Adam'ın" bulunması, çok eskiden insanların buradan yürüyerek geçtiğini gösterir. Nüfus artışı ya da kabileler arası rekabet nedeniyle göç etmek zorunda kalan Kelt kabileleri (Galler), M.Ö. VI. ve V.yüzyıllarda Alpleri geçmeyi başarmış ve Po Vadisi'ne yerleşmişti. Roma'nın kuzeyde yayılmasına başlıca engel Alpler değil, Kelt kabilelerdi²⁸. Romalıların, yarımada'da hâkimiyetlerini kurmadan önce boyun eğdirmek zorunda kaldıkları başka halklarda vardı.

Apeninler boyunca en verimli toprak, batı sahili boyunca yer alır. Toprak volkaniktir ve yağış miktarı iyidir. Ayrıca Tiber ve Arno Nehirleri arasında Orta Akdeniz'in en zengin mineral yataklarından biri bulunur. Kıyının girintili olması gemiciler için güvenli bir liman sağlar. 8. yüzyıldan itibaren doğulular, özellikle Yunanlılar ve Fenikeliler, bu madenler için iç bölgelere doğru gelmişlerdir. Onlara mal

idareciler gönderdiği halde Roma'nın hâkimiyeti gene de iyi tayin ve tasrih edilmiş görünmemiştir. Hatta dağlık kısımlarda bu hâkimiyet çok defa fiili bile olmamıştır.

²⁶ Halil Demircioğlu, *Roma Devleti'nin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında*, A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi, C.V., S.8-9. Ankara 1967.s.443.

²⁷ Charles Freeman (Çev: Suat Kemal Angı), *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Ankara, 2003, s. 349.

²⁸ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 349.

sağlayan, ticaretten sağladıkları kolay parayla zengin olan Etruria'nın yerli halkı Etrükslerdi²⁹.

Roma, Akdeniz işgallerinin ilk zamanlarında belirli bir yönetim sistemi kuramadığı görülmektedir. İlk dönemlerde ele geçirilen saha provincia olarak bir Roma yüksek memurunun idaresine bırakılmış, bu memur da sınırsız yetkilere sahip olarak orayı idare etmiştir. Fethedilen yerlerin bir kısmı devlet arazisi olarak ilan edilmiştir. Bu saha içerisindeki şehirlerin pek azı yüksek vergiler ödemiştir. Eyalet sahası içinde bulunan halka karşı olan ilişkilerinde ve muamelelerinde Roma Devleti, kendinden önce oralarda bulunan devletlerden çok şeyler almış ve benimsemiştir. Bu iş bilhassa Doğu Akdeniz seferlerinde alınan Hellenistik devletlerde bariz bir şekilde görülmektedir. Gerçekten içlerinde bir taraftan imtiyazlı şehirler bulunurken, diğer tarafta da tamamıyla taşra halkı yaşamış olan Roma, buraların ele geçirilmesinden sonra buralarda yaşayan toplulukları provincia şeklinde teşkilatlandırmıştır³⁰.

II.1.1. Roma Tarihine Genel Bir Bakış

II.1.1.1. Roma'nın Kuruluş Efsanesi

Bir efsaneye göre Roma kenti M.Ö.753'te Remus ve Romulus tarafından kurulmuştur³¹. Christopher Smith'e göre Romulus Roma'yı Remus da Remul'u kurmuştur³². Ama bu kuruluş öyküsünün gerçeği tam olarak yansıtmadığı da söylenmektedir. Günümüzde, geçmişteki olayların tarihlendirilmesinde Hz.İsa'nın doğumu milad olarak kabul ediliyor ise Romalılar Roma'nın kuruluşunu tarihin başlangıcı olarak kabul etmişler. Roma, Fenikelilerin Afrika'nın kuzeyinde Kartaca'yı kurmasından yaklaşık 60 yıl sonra kurulmuştur. Kartaca sonradan Roma'nın en büyük rakiplerinden birisi olacaktır³³.

Roma geleneğinde mitler oldukça fazladır. En önemlisi Romulus ve Romus adına olandır³⁴. Romanın kuruluşuna ilişkin çok farklı söylentiler bulunmaktadır. Resmi söylentilere göre Aeneas Troya'dan kaçıp kurtulduktan sonra, Latium'a gelip yerleşti.

²⁹ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 349.

³⁰ Halil Demircioğlu, *Roma Devleti'nin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında*, A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi, C.V., S.8-9..s.444.

³¹ Chirstopher Smith, A Companion to Roman Religion, " *The Religion of Archaic Rome*, 2007,England,s.32 ; Eutropius, (Çev:Çiğdem Menzilioğlu), *Roma Tarihinin Özeti*, İstanbul,2006, s.27; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.88;.

³² Chirstopher Smith, A Companion to Roman Religion, " *The Religion of Archaic Rome*, s.32.

³³ J.M.Roberts,(Çev: Mehmet Tanju Akad), *Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul,2014,s.142; Temel Britannica. C.14 s. 260

³⁴ Chirstopher Smith, A Companion to Roman Religion, " *The Religion of Archaic Rome*, s.32.

Ascanius'un soyu uzun yıllar bu kentte yaşadıktan sonra Amulius, büyük kardeşi Numitor'u tahttan indirdi ve kendini kral ilan etti. Kız kardeşinin kızı Rhea Silvia'yı da Vesta Tapınağı'na rahibe yaptı. Rhea Silvia'nın Savaş Tanrısı Mars'tan Romulus ve Romus (Remus) adlarında ikiz oğulları olunca Amulius ikiz çocukları bir sepete koyarak Tiber Irmağı'na bıraktı. Kıyıya sürüklenen sepetin içindeki çocukları önce bir dişi kurt emzirdi, daha sonra da bir çoban büyüttü. İki kardeş delikanlı yaşına gelince Albalonga Kenti'ne gelerek buradaki kralı öldürdüler. Ardından sepet içinde Tiber Irmağı'na sürüklendikleri yerde yeni bir şehir kurmaya karar verdiler. Ancak daha kenti kurmaya karar verdikleri anda, kuracakları kente kimin adının verileceği ve kimin kral olacağına ilişkin aralarında kavga çıktı ve sonunda Romulus, Romus'u öldürdü ve kenti tek başına Palatinus Tepesi'nin üzerine kurdu. Romulus bir inanca göre bir Vesta rahibesi Rhea Silva ile Mars'ın oğludur. Erkek kardeşi olan Remus ile beraber bir batında dünyaya gelmiştir. Romulus çobanlar arasında haydutça bir hayat yaşarken 18 yaşına geldiği zaman 21 Nisanda, VI. olimpiyatların III. yılında Troia'nın çökmesinden sonra yaklaşık olarak M.Ö.394 yılda Palatium (Palatius) Tepesi'nde küçük bir kent kurmuştur³⁵. Strabon'a göre Homeros Aeneas'ın İtalya'ya kadar kaçıp orada öldürüldüğünü kesinlikle kabul etmiyordu. Aeneas'ın oğullarının ve oğullarının oğullarının bütün dünyaya egemen olacağını söylemektedir. Yani bundan kasıt Romalılarıdır³⁶. Bunlara dayanarak Romalılar, M.Ö. 21 Nisan 753 tarihini Roma'nın kuruluş günü kabul ettiler³⁷.

Tiber Nehri kıyıları oldukça tehlikeli ve geçit vermeyen bir özelliğe sahipti. İkizleri buraya getirenler onların ölmüş olmalarını ümit ediyorlardı. Nehrin ağır akıyor olması önemli değildi. Bu şekilde kralın emri yerine getirilmiş oluyordu. O zamanlar bu bölge vahşi ve ıssız bir bölgeydi. Yukarıda bahsettiğimiz içerisinde çocukların bulunduğu sepet nehre bırakıldığında su yükseldi ve sepet suyun üstünde yüzüyordu. Fakat suyun çekilmesiyle nehir sığ bir hal almıştı. Etrafta bulunan tepelerden su içmek için inen bir dişi kurt bu çocukları görerek yanlarına gidip onları emzirdi. Krala ait sürülerin bakıcısı kurdun onları yaladığını görmüştür. Efsanedeki bu şahsın adının Faustulus olduğu rivayet edilmektedir. Yine efsaneye göre bu adam ikizleri kendi

³⁵ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.29.

³⁶ Strabon, (Çev:Adnan Pekman), *Geographika -Antik Anadolu Coğrafyası*, Kitap XII-XIII-XIV, İstanbul, 2000, s. 139

³⁷Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.32; Alaaddin Şenel, *İnsanlık Tarihi- Kemirgenlerden Sömürgecilere*, Ankara, 2006, s. 730. Norman Davies, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), *Avrupa Tarihi*, 2011,Ankara, s.175; M. Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*,s.70.

kulübesine götürerek karısı Larentia'ya verdi. Bazı görüşlere göre Larentia bu bebeklerin bakımıyla ilgilendiği için ona dişi kurt adı verilmiştir. Bu durum oldukça dikkat çekici bir hikâyenin oluşmasını sağlamıştır. Çocuklar bu şekilde büyüdü ve gençlik dönemlerine ulaştı. Dağa çıkma oyunları oynadıkları için güçlü birer birey haline gelmişlerdi. Vahşi hayvanlar ve azılı haydutlarla mücadele edebilecek kuvvete erişmişlerdi³⁸.

Kentin tarihine ilişkin başka eski hikâyeler de vardır. Fakat bunların birçoğu tamamıyla kaybolmuştur. Kente bir Yunan kuruluş mitosuna³⁹ atfetmeye çalışanlar da olmuştur. Kuşkusuz bu çaba, Yunan kültürünün hâlâ üstün olduğu bir çağda ona bir değer kazandırma gayretiydi. Özetlerini saymazsak, günümüze ulaşan ilk tarihler M.Ö. 1. Bin yıldan kalmaz. En önemlisi Titus Livius'un tarihidir. Livius, Patavim (bugün Padova) yerliydii ve tam da Roma'nın cumhuriyetçi hükümetinin, Octavius tarafından dönüşüme uğratıldığı bir çağda yaşıyordu. Kayıtlar tutmasındaki amacı, ölen cumhuriyeti yüceltmekti ve onunkisi, tarihin destansı ve dramatik bir anlatımıydı. Bir tarih çalışması olarak Livius'un anlatımı sınırlıdır. Cumhuriyetin yüceltilmesine yönelik zaafı, zayıf coğrafya bilgisi ve eski kaynakları özensizce kullanması, çalışması ile ilgili bazı şüpheler doğurmuştur. Tarihçi, kentin eski tarihinin parçalarını bir araya getirebilmek için özetlerken konsül listelerinden, bir kuşaktan diğer bir kuşağa aktarılan büyük ailelerin tarihlerinden ve bunun yanında arkeolojiden faydalanmıştır. Yine de Roma tarihi hakkında hemen hiçbir şey bilinmeyen dönemler de vardır⁴⁰.

Romulus ve Remulus birer tanrı gibi kabul edilmekle beraber Lares Praestites'tir. Chirstopher Smithe göre Moruseni Roma tarihini yazarken Romus ve Remulus'un bu kadar güçlü olmalarını izledikleri siyasi politikalara bağlamıştır⁴¹.

Kendi adından hareketle Roma kentini kurduktan sonra verdiği, öncelikli olarak şu işlere yoğunlaşmıştır. Sınır komşularının büyük çoğunluğunu kendi sınırlarına katmış, yaşlılar arasından öğütlerine uyacağı yüz kişi seçmiş ve bunlara yaşlı olmalarından dolayı da "senator" adını vermiştir. O dönemlerde ne kendisinin ne de vatandaşlarının eşi yoktu. Bu sebeple komşu kavimleri Roma'ya davet ederek buradaki gösteriler sırasında onların genç kadınlarını kaçırdı. Kadınların kaçırılmasının sonucunda savaşlar patlak verince de, Caeninenses'i, Antemnates'i, Crustumini'yi

³⁸ Titus Livius, (Çev: Sabahat Şenbark), *Roma Tarihi*, İstanbul, 1992, s.28.

³⁹ Detaylı bilgi için bkz. Zühre İndirkaş, *Antik Yunan'da Mitosun Serüveni*, İstanbul, 2017.

⁴⁰ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 358.

⁴¹ Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.33; Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 170.

Sabinleri, Fidenates'i ve Veientes'i ele geçirdi. Bütün bu kavimlerin yaşadığı kasabalar kentin çevresine yayıldı. Romulus krallığının otuz yedinci yılında, aniden çıkan bir fırtına sonrasında bir daha ortalıklarda görülmeyince, onun tanrı katına yükseldiğine inanılmış ve böylece tanrılaştırılmıştır. Ardından, senatorlar beşer günlük aralarla Roma'da yöneticilik yapmışlar ve böylece bir yıl geçmiştir⁴².

Romulustan sonra Numa Pompilius kral olarak seçilmiştir. Hiçbir savaşa katılmamış olsa bile Romulus kadar Roma'ya iyiliğinin dokunduğunu söyleyebiliyoruz. Çünkü savaş alışkanlıkları yüzünden o zamana kadar haydut ve yarı barbar olarak görülen Romalılar için yasalar ve töreler oluşturulduğu gibi, ilkezi yılı hesaplayıp on aya bölmüştür. Ardından Roma'da birçok kutsal alan ve tapınak inşaa etmiştir. Yönetiminin kırk üçüncü yılında hastalanarak yaşamını yitirmiştir.⁴³

Numa Pompilius'tan sonra ise yönetimi Tullus Hostilius devralmıştır. Tullus Hostilius ile birlikte savaşlar yeniden başlamıştır. Roma'ya on iki mil uzaklıktaki Albani'yi yendikten sonra, Veientes ve Fidenates'e de savaşta üstünlük sağlamıştır. Bunlardan birisi kente altı diğeri ise on iki mil uzaklıkta bulunuyordu. Caelius Tepesi'ni de alarak kentin sınırlarını genişletti. Otuz iki yıl hüküm sürdükten sonra, yıldırım düşmesi sonucunda eviyle birlikte kendisi de yanmıştır. Onun ardından Numa'nın kızıdan olma torunu Ancus Marcius yönetime gelmiştir. Marcius, Latinlere karşı savaş açmıştır. Aventinus ve Janiculum Tepelerini kente katmayı başardı. Tiber Nehri'nin ağzında, deniz seviyesinden yüksek, Roma'dan on altı mil uzaklıkta yeni bir kent kurmuştur. Yönetiminin yirmi dördüncü yılında hastalanarak ölmüştür⁴⁴.

Marciustan sonra krallığa Priscus Tarquinius geçmiştir. Tarquinius senatorların sayısını iki katına çıkarmıştır. Roma'da bir circus⁴⁵ inşaa etti. Zamanımıza kadar süregelen Roma oyunlarını icat etti. Sabinleri yendi ve onlardan ele geçirdiği epeyce bir toprağı Roma'nın topraklarına kattı. Büyük zaferlerle kente ilk o girdi. Surlar ve kanalizasyonlar inşaa etti. Capitolium'un temelini attı. Yönetiminin otuz sekizinci yılında tahtı devraldığı kral Ancus'un oğulları tarafından öldürüldü. Onun ardından Servius Tullius yönetimi ele geçirdi. Tullius bir savaş esiri ve bir köle olmasına rağmen soylu bir kadının oğluydu. O da Sabinleri bozguna uğrattı. Üç tepeyi, Quirinalis, Viminalis ve Esquiliae'yi kente katmıştır. Kentin surlarının etrafına hendekler kazarak güvenlik

⁴²Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.29.

⁴³ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.31.

⁴⁴Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.11; Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.31.

⁴⁵ Şehir meydanı olarak düşünülebilir.

tedbirleri almıştı. O tarihe kadar dünyanın hiçbir yerinde yapılamayan nüfus sayımını yaptırdı. Hükümdarlığı altındaki herkes nüfus sayımına katılmış ve Roma'nın o zamanki nüfusu kırsal alanlar da dâhil olmak üzere 83.000 olarak belirlenmişti. Yönetiminin kırk beşinci yılında, yerine geçtiği önceki kralın oğlu, aynı zamanda kendisinin de damadı olan, Tarquinius Superbus ve öz kızının planladığı bir cinayete kurban gitmiştir⁴⁶.

Romalılarla Sabinler arasında yaşanan yoğun mücadeleler döneminden sonra barış ortamının olması kocalarından ve babalarından daha ziyade Sabinli kadınları daha çok sevindirmişti. Bu durumdan en fazla Romus memnun olmuştur. Böylece halkı otuz Curia⁴⁷ ya ayırınca bunlara kadınların isimlerini vermiştir. Kadınların sayısı Curialardan çok daha fazla durumdaydı. Curia isimlerin kadınların yaşından, kendi ya da kocalarının mevkiilerinden veya bazılarında kura ile seçilerek verildiği kaydedilmektedir. Bu tarihten sonra krallığa, müştereken ve uyum içinde iki kral hükmetmeye başlamıştır⁴⁸.

Yedinci ve son kral Lucius Tarquinius Superbus, Roma'dan çok uzakta olmayan, Campania yolu üzerinde yaşayan Volsk kavmini yendi. Gabii'nin kasabalarını ve Suessa Pometia'yı ele geçirdi. Etrusklerle barış yaptı ve Capitolium Tepesi'nde bir Iuppiter tağınağı inşa etti. Daha sonra Roma'dan on sekiz mil uzaklıkta kurulmuş olan bir kasabayı, Ardea'yı, kuşattığı sırada tahtından oldu. Çünkü adı Tarquinius olan küçük oğlu, soylu ve iffetli bir kadın olan Collatinus'un karısı Lucertia'ya tecavüz etmiş; kadın da maruz kaldığı bu rezaleti kocasına, babasına ve arkadaşlarına anlatmış, sonra da herkesin gözü önünde kendisini öldürmüştür. Bu olayı fırsat bilen Tarquinius'un akrabası Brütüs halkı kışkırtarak Tarquinius'u tahtından ettirmişti. Bunun üzerine krallarıyla beraber Ardea'yı kuşatmakta olan ordusu da onu terk etti. Geri döndüğü zaman ise Roma'nın kapıları yüzüne kapanmış olduğundan dışarıda kaldı. Yirmi beş yıllık hükümdarlıktan sonra karısı ve çocuklarıyla birlikte kentten kaçtı. 243 yılda yedi kralın hüküm sürdüğü Roma o sırada en fazla on beş millik bir alana hâkim durumdaydı⁴⁹.

⁴⁶Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.11; Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, , s.33.

⁴⁷ Roma'nın erken dönemlerinde aşağı yukarı kabilelere göre yapılmış toplumsal taksimle oluşmuş her bir alt bölüm ve aynı zamanda bir Mecaz-ı mürsel olarak kabile üyelerinin bir araya gelerek kabile ile ilgili meselelerini tartıştıkları yer.

⁴⁸ Titus Livius, *Roma Tarihi*, s.42.

⁴⁹ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.35. ; Kevser Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi*, İstanbul, 2017, s.17.

Bundan sonra bir kral yerine iki consül seçilmiştir. Consüllerden biri adaletsiz davranmaya eğilimliyse, aynı yetkiye sahip olan diğeri onu denetleyebilsin diye böyle bir yola başvurulmuştu. Aynı zamanda uzun süreli iktidarla güç kazanıp küstahlaşmasınlar, bir yıl sonra görevleri bittiğinde sade bir vatandaş olacaklarını bilip saygınlıklarını yitirmesinler diye yetkilerinin bir yıldan daha fazla olmamasını kararlaştırdı. Böylece kral ve ailesinin sürülmesinden sonraki ilk yıl Tarquinius'un kovulmasında etkin olan Lucius Iunius Brütüs ve Lucertia'nın kocası Tarquinius Collatinus hemen görevden alındı. Çünkü Tarquinius adını taşıyan hiç kimsenin kentte kalmaması gerektiğine karar verilmişti. Bu yüzden, Tarquinius Collatinus bütün malını mülkünü toplayıp Roma'dan göç etti. Yerine Valerius Publicola consül olarak seçildi. Ama Kral Tarquinius Roma'dan kovulmasının ardından kente savaş açtı ve pek çok halkı da yanına alarak tahta yeniden oturabilmek için uğraştı. İlk savaşta consül Brütüs ve Tarquinius'un oğlu Aruns, birbirleriyle mücadele ettiler. Buna rağmen Romalılar bu savaştan galip ayrıldı ve Brütüs de hayatını kaybetti. Romalı kadınlar iffetlerinin koruyucusu Brütüs için sanki ortak atalarıymış gibi bir yıl boyunca yas tutmuştur. Valerius Publicola, Lucretia'nın babası Spurius Lucretius Triciptinus'u meslektaşı yapmıştı (M.Ö.507 yılı). Lucretius hastalanarak öldüğünde meslektaş olarak bu kez Horatius Pulvillus'u seçti. Böylece Tarquinius Collatinus adı yüzünden kentten ayrıldığı ve Brütüs savaşta telef olduğu için Spurius Lucretius ise hastalıktan öldüğü için ilk yıl beş consül iş başına gelmiş oluyordu⁵⁰.

İkinci yılda, Tarquinius krallığı geri almak için Romalılara yeniden savaş açtı. Bu kez Etrüsk kralı Porsena'nın desteğini aldığından Roma'yı neredeyse ele geçirecekti ancak başaramadı. Krallar sürüldükten sonra üçüncü yılda ki mücadelede de Tarquinius krallığı ele geçiremedi ve Romalılarla barış yapan Porsena kendisine yardım etmediği için, kentin yakınındaki Tusculum'a çekildi. Orada sade bir vatandaş olarak karısıyla birlikte on dört yıl yaşadı. Krallığın devrilmesinden sonraki dördüncü yılda, Sabinler Romalılara savaş açtılar ve bozguna uğradılar. Böylece Roma Sabinlere karşı da kesin bir zafer kazanmıştı. Beşinci yılda ise Brütüs'ün meslektaşı ve dört kez consül olan Valerius eceliyle öldü. O kadar fakirdi ki cenaze masrafları halktan toplanan paralarla karşılanmıştı. Romalı kadınlar Brütüs'e nasıl yas tuttularsa ona da bir yıl boyunca yas tutmuşlardı⁵¹.

⁵⁰ Titus Livius, *Roma Tarihi*, s. 21; Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.37.

⁵¹ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.37.

Krallığın devrilmesinden sonraki dokuzuncu yılda, Tarquinius'un damadı kayınpederine yapılan haksızlığın intikamını alabilmek için büyük bir ordu toplayınca Roma'da "Dictatura" adı verilen, consüllükten daha önemli yeni bir görev ortaya çıktı. Ayrıca aynı yıl Dictatora'ya her dediğini yapan bir "magister equitum"⁵² atandı. Roma'nın ilk diktatörü Larcus, ilk magister equitum'u ise Spurius Cassius'tur. Krallığın feshedilmesinden sonra on altıncı yılda, halk senatus ve consüller tarafından ezildikleri gerekçesiyle Roma'da isyan çıkarmışlardı. Daha sonra senatus ve consüllere karşı kendi güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla kendi yargıçlarını ve haklarının savunucuları olarak bir "tribuni plebis"⁵³ seçmişlerdir. Ertesi yıl, Volsklar Romalılara karşı yeni bir savaş başlattılar. Fakat cephede yenilince en iyi kentleri olan Corioli kaybedilmiştir⁵⁴.

Kraliyet ailesinin sürgününden sonraki 18. yılda, Vosklar kenti Corioli'yi alan Romalıların komutanı Quintus Marcius kentten kovulunca öfkeye kapılıp doğru Vosklara gitmiş ve Romalılara karşı onlardan destek almıştır. Romalıları birkaç kez yenmiştir, kentin beş mil uzağına kadar yaklaşılmış ve barış isteyen elçiler geri çevrilmiştir. Roma'dan annesi Veturia ve karısı Volumnia yanına gelmeselerdi neredeyse kendi vatanına hücum edecekti. Neyse ki onların araya girmesiyle ordusunu geri çekmiştir. Tarquinius'tan sonra vatanına karşı bir savaşa komutanlık eden ikinci

⁵² Roma Cumhuriyeti'nde Atların Efendisi (Magister Equitum), Roma Diktatörü tarafından atanan ve görevden alınan, aynı zamanda da diktatör'ün görevden ayrılmasıyla mevcudiyeti sona eren resmi bir makamıdır. Magister Equitum, diktatörün baş teğmen'i olarak görev yapardı. Magister Equitum olarak göreve atanacak kişinin seçimi Senatus consultum'a ihtiyaç duymadan doğrudan diktatörün yetkisine bırakılmıştı. Bir diktatör, Magister Equitum'un yardımı olmadan görev yapamazdı ve eğer birinci Magister Equitum ölmüş ya da diktatörün altı aylık görev süresi dolmadan görevden uzaklaştırılmışsa yerine hemen yenisi seçilirdi. Magister Equitum, Praetorian imperium yetkisiyle donatılmıştı ve diktatörün yokluğunda onun temsilcisi olarak bir diktatörle aynı güce sahip olacak şekilde görev yapardı. Magister Equitum'un sahip olduğu imperium (emir verme yetkisi), bir konsülden daha fazla değildi ancak bir Praetor'a eşitti. Genellikle birisi Magister Equitum olarak atanmadan önce Praetor olarak görev yapmış olmasına dikkat edilmekle birlikte bu düzenli olarak uygulanan bir kural değildi. Bu sebeple Magister Equitum bir praetor'un nişanlarını taşırdı: toga praetexta ve eşlik eden altı lictor. Belki de en ünlü Magister Equitum, Sezar'ın birinci diktatörlüğü sırasında görev yapan Marcus Antonius'tur. Magister Equitum, diktatör piyadelerden oluşan lejyonların başı olduğundan süvarilerin komutanını ifade etmek için kullanılırdı. İsim, diktatörlerin Cumhuriyetin erken dönemlerindeki adı olan *Magister Populi*'den (halkın efendisi) türetilmiş olup diktatörün ahır ile ilgilendiğinden dolayı verilmiştir. *Magister Equitum*, antik Roma'da "at", süvari anlamında kullanıldığı için günümüzde "atların efendisi" olarak çevirilmektedir (*Equitum, eques* yani "at adam" sözcüğünün çoğul genitif (ismin -in hali) halidir). Benzer bir terim olan *magister peditum*, belki de arkaik "ayakların efendisi" ya da daha modern olan "piyadelerin efendisi" anlamında çevirilmiş olabilir. Kaynak: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100125705> 07.11.2016

⁵³ Bir nevi plebelerin sözcüsü denilebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında pleb-patricius mücadelesinden sonra ortaya çıkmıştır. Pleblerin sözcüsü sıfatıyla görev yapan bu magistratik her yıl plebs meclisi tarafından iki tribuns seçilirdi. Pleblerin haklarını korumak için patriciusun keyfi davranışlarına karşı korumak amacıyla pleblerin menfaatine aykırı bir durumda veto hakkını kullanarak bunu engelleyebilirdi. İktidarı genel olarak olumsuz bir "engel olmak" iktidarındır. Tribuns Plebis'in dokunulmazlığı vardı ve bunlara yapılacak tecavüzler ölümle cezalandırılırdı

⁵⁴ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.39.

kişi Quintius Marcius oldu. Caseo Fabius ve Titus Virginius'un consüllüklerinde, Fabius sülalesinden üç yüz soylu Veientes'e karşı tek başlarına savaşa giriştiler ve bütün çarpışmaları durduracaklarına dair senatusa ve halka söz verdiler. Böylece yola çıktılar. Her biri tek başına koskoca bir orduya kumanda edebilecek güce sahip bu soyluların hepsi bu savaşta ölmüştür. O büyük aileden sadece bir kişi hayatta kalabilmiştir. Onun da yaşı küçük olduğu için savaşa götürülmemiştir. Bu olaylardan sonra kentte bir nüfus sayımı yapılmış ve bu sayımda vatandaşların sayısı 119.319 olarak belirlenmiştir. Ertesi yıl Roma ordusu kentten yaklaşık olarak on iki mil uzaklıkta olan Algidus Dağı'nda ablukaya alınınca Quintius Cincinnatus dictatör olarak tayin edilmiştir. Kentin kuruluşundan sonraki M.Ö.302. yılda consüllük yönetimine ara verildi ve iki consül yerine üstün yetkilerle donatılmış olan "Decemviri" adı verilen on kişi atandı. Bunlar ilk yıl onurlu bir yönetim sergiledikleri halde, ikinci yıl Appius Claudius, o dönemde Algidus Dağı'nda Latinlere karşı askeri görevlerde bulunan Virginius'un kızına tecavüze yeltendi. Babası bir Decemvir'in iffetine sürdüğü lekeyle yaşamasın diye kızını kendi elleriyle öldürdü. Sonra askerlerinin yanına geri döndü ve isyan çıkardı. Bu olayın ardından, yetki decemvirilerin elinden alındı ve hepsi mâhkum edildi⁵⁵.

Kentin kuruluşundan sonraki 315. yılda, Fidenates⁵⁶ bölgesi Romalılara başkaldırdı. Veientes ve Veientes'in Kralı Tolumnius onlara yardım ediyordu. Bu iki kent Roma'ya çok yakındı. Fidenae altı, Veientes' sadece on sekiz mil uzaklıktaydı. Volsklar da güçlerini onlarınkiyle birleştirdi. Ama Dictator Mamercus Aemilius ve magister equitum olan Lucius Quintius Cincinnatus tarafından bozguna uğratıldı. Krallarını bile öldürdüler, Fidenae işgal edildi ve yağmalandı. Yirmi yıl sonra Veientes başkaldırdı. Furius Camillus dictatör olarak gönderildi. Onları bozguna uğratan, sonra da uzun süre abluka altına alan Camillus sonunda İtalya'nın bu en eski ve en zengin kentini ele geçirdi. Daha sonra bu kent kadar ünlü bir başka kenti, Falisci'yi ele geçirdi. Ama ganimeti haksız dağıttığı gerekçesiyle halkın nefretini kazandı. Bu yüzden mâhkum edildi ve kentten sürüldü. Bu olaydan hemen sonra Galialı Senones kente geldi. Roma'dan on bir mil uzaklıkta bulunan Allia Nehri yakınlarında bozguna uğrattığı Romalıların peşine düşüp kenti işgal etti. Roma'da Capitolium dışında hiçbir yer onlara direnç gösteremedi. Galialılar kenti uzun süre abluka altına aldılar. Romalılar

⁵⁵ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.43.

⁵⁶ Roma yakınında, Tiber'in sol sahilinde, belki bir Etrüsk Şehri. Kaynak; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.238.

açlıkla tam burun buruna gelmişken, Galialılar komşu bir kentte sürgün hayatı yaşayan Camillus tarafından gafil avlandı ve ağır kayıplar verdi. Her şeye rağmen sonradan gelip Capitolium’u kuşatma tehdidiyle altın istediler. Ancak ondan sonra geri çekilmeyi kabul ettiler. Bu olayın ardından Camillus onların peşine düştü ve hem onlara verilen altını hem de onların eline geçen bütün askeri sancakları geri almayı başardı. Böylece üçüncü kez büyük bir zaferle kente girdi. Kentin kurucusuymuş gibi ikinci Romulus adını aldı⁵⁷.

Romalılar uygarlıklarını kurarlarken, denizde Fenikeliler, karada Yunanlılar gibi, Roma’nın coğrafyasıyla ve tarihiyle etkileşim kurunca, kır-kent farklılaşması ortaya çıktı. Romalılar egemenliklerini, verimli “ova” (Latin) köylerini ve kentlerini ele geçirip denize açılan bir kapı (Ostia Limanı) edinecek kadar genişlettiler. Roma kenti gelişirken toplum aristokratik bir yapı kazandı. Yönetimde savaşçı ve toprak sahibi aristokratlardan oluşan bir yaşlılar kurulu vardı. Kurulun başında, başkomutan sıfatıyla bir kral bulunuyordu. Kral dini yetkileri de elinde tutmaktaydı. Sihir-din karışımı bir inançla, belirtilere bakarak tanrıların ne istediklerini yorumluyordu. Bu yolla, aristokratlar arasında eşgüdümün kurulmasına çalışıp varılan kararlara ideolojik destek sağlıyordu⁵⁸.

Roma, dördüncü yüzyılda, bu karmaşa ve değişen olaylar dünyasında İtalya’nın en büyük gücü olarak ortaya çıktı. Roma’nın kuruluşu ile ilgili Remus ve Romulus efsanesi kentin kuruluş tarihi olan M.Ö. 753 tarihli ulusal mitolojiye bağlandı ve daha sonraki Roma yöneticilerinin kentin kuruluş tarihini kutlama törenlerindeki yerini aldı. Bin yıl sonra İmparator Arap Philippus abartılı bir yıl dönümü kutlamasına ev sahipliği yapmak için, özel olarak Roma’yı ziyaret etmiştir⁵⁹.

Tiber Nehri’nin geçtiği stratejik noktaya hâkim yedi tepesiyle Roma, “Latin” dilini konuşan Latium kentlerinden sadece bir tanesidir. İlk yıllarında daha güçlü komşular tarafından, özellikle Forum’a sadece 16 km uzaklıkta bulunan Veii adlı kentindeki Etrüsklerce idare edilmiştir. Vulci, Tarquinia ve Perugia’daki Etrüsk yerleşmeleri kalıntıları gelişmiş, fakat gizemli bir uygarlığı barındırmaktadır. Livius’a göre kent, Etrüsklerin saldırarak Tarquinius hanedanını yeniden iktidara getirmeye

⁵⁷ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, s.45.

⁵⁸ Alaaddin Şenel, *İnsanlık Tarihi- Kemirgenlerden Sömürgecilere*, s. 732

⁵⁹ Charles Freeman, *Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 357; Titus Livius, *Roma Tarihi*, s. 23.

çalışmış, ancak tek gözlü Horatius Cocles'in Sublicio Köprüsü'nü tutmasıyla başaramamışlardır⁶⁰.

Efsanelerde kentin kuruluş tarihi olarak belirtilen sekizinci yüzyılda, Yunanlı tüccarların Romaya geldiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Burada Euboia ve Korinthos işi çanak çömleğe rastlanmış ve Esquiline Tepesi'ndeki yedinci yüzyıldan kalma bir mezarda da, üzerine sahibinin ismi (Klektos) yazılmış bir Korinthos vazosu bulunmuştur. Arkeolojik kanıtlar, başarılı ticaret kentleri gibi Roma'nın da, hem İtalya'dan hem de doğudan pek çok yabancıyı kendine çektiğini göstermektedir. Kent, aynı zamanda Tiber Nehri ile Alba Tepeleri arasında yer alan Latium düzlüklerine dağılmış otuz civarında gruptan oluşan halka, ortak bir Latin kültürünü vermiştir. Bu topluluklar, bir dili, festivalleri ve kökeni aynı olan bir mitosu⁶¹ birlikte yaşattılar. Bunun yanı sıra, "Latin hakları" olarak bilinen haklar ve vatandaşlarının kanuni evlilikler ve başka bir Latin topluluğunun herhangi bir üyesiyle ticari anlaşmalar yapma fırsatı verdiği gibi o bölgeye taşınan başka topluluklara vatandaşlık hakları da veriyordu⁶².

Roma toplumu, vatandaş olanlarla olmayanlar içinde özgür olanlarla olmayanlar arasındaki temel hukuki fark üzerine kurulmuş durumdaydı. Bu çok sıkı kalıtsal, toplumsal tabakalar ya da zümreler sistemidir. Eski Latium'da başlayan uygulama, imparatorluğun bütün eyaletlerindeki yaygın ve çeşitli halkları kapsayınca kadar yüzyıllar boyunca değişime uğramıştır. Cumhuriyet Dönemi başlarında Roma'da patres yani kent babaları, kız alıp vermelerinin yasak olduğu plebs yani avamdan ayrı tutulmuşlardı. Patrici klanları hem Senato aracılığıyla kentin siyasi yaşamını hem de sürdürdükleri toprak dağıtımını sayesinde ekonomik yaşamı kontrol etmişler ve pleb isteklerine karşı uzun süre direnmişler ancak en sonunda imtiyazlarının azaltılmasını kabul etmek zorunda kalmışlardır⁶³.

II.1.1.2. Roma'nın Tarihi Gelişimi

Roma, Tiber Nehri kıyılarında ve Tiber Adası'nın nehri iki dar kanala böldüğü, köprü kurmaya elverişli bir mevkide gelişmiştir. Kent, muhtemelen 10. yüzyılda, yedi alçak tepe üzerinde bulunan köylerden ortaya çıkmıştır. Nehir şehre kavisi güvenli bir

⁶⁰ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.175.

⁶¹ Hepsinin tek bir kentin yani Alba Longa'nın kolonileri olduğu söylenen mitos.

⁶² Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 358.

⁶³ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.189-195.

liman sağlıyordu ve mallar karayoluyla Roma'dan hem kuzeye hem de güneye gönderiliyordu. Eskiden beri tuz, Sabine ülkesine ve daha ötedeki Umbria'ya satılıyordu. Bu döneme ait bazı mezarlıklar günümüze kadar gelmiştir. Fakat önceleri kentin pazar yeri, daha sonra da tören meydanı olan forum, sekizinci yüzyılın başına kadar defin yeri olarak kullanılmıştır. Buradaki mezarlarda cesetler yakılmış, külleri urnelere konulmuştur⁶⁴.

En geniş tanımıyla Antik Roma'nın tarihi, M.Ö. 753 yılında kurulmasından, Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1453'teki nihai yıkılışına kadar 2206 yıl sürmüştür. Roma tarihi Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır⁶⁵.

Roma tarihi, tarihçiler tarafından geleneksel olarak şu dönemlere ayrılarak ele alınmaktadır:

1-Krallık Dönemi / Roma'nın M.Ö. 753'te kuruluşundan, krallığın M.Ö. 509'da yıkılışına kadar.

2-Cumhuriyet Dönemi: Cumhuriyet'in M.Ö.509'da kuruluşundan Octavianus'un M.Ö.27'de Caesar Augustus adıyla "Emperor" sanını alışına kadar.

3-İmparatorluk Dönemi: imparatorluğun M.Ö.27'de kuruluşundan Batı Roma İmparatorluğu'nun M.S. 476'da yıkılışına kadar ⁶⁶.

Roma uygarlığı Yunan Polis'i kadar yaratıcı olmamakla birlikte, Roma'dan miras kalanlar kurucu bir nitelik taşımaktadır. Yunan değer ve düşüncelerinin aktarımı, aile merkezli olan ve giderek bireyin korunmasına doğru evrilen bir hukuk anlayışının kurulması, karakterini doğadan alan bir adalet ve hak düşüncesi ve modern anlamda "Devlet"'in icadı; Roma'da hukuk ve politika alanında düşünceler üretilmesine ön ayak olmuştur. Roma'nın ortaya koyduğu kavramların sanıldığından daha önemli bir bölümünün kökenlerini bu kavramlarda bulmak mümkündür⁶⁷.

Roma için en önemli tarih M.Ö. 753'tür. Çünkü Roma'nın gerçek tarihi bu tarihten sonra başlamaktadır. Bu dönemleri ayrıntılı olarak açıklamadan önce Roma tarihine etkisi olan topluluklardan bahsetmek istiyoruz.

⁶⁴ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 358; Server Tanilli, *İnsanlık Tarihine Giriş*, s.413.

⁶⁵ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.175.

⁶⁶ Alaaddin Şenel, *İnsanlık Tarihi- Kemirgenlerden Sömürgecilere*, s. 732.

Tuba Konuk, *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Tanrılar*, Gazi üniversitesi, S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2008,s.30.

⁶⁷ Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, s. 53.

II.2. Roma Medeniyetine Etkisi Olan Topluluklar

II.2.1. Etrüskler

Eski İtalya’da Roma tarihine değinmeden önce Etrüsk tarihi hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Bunun öncelikli sebebi şudur; Etrüskler İtalya’ya şehir kültürünü getiren topluluktur. Bunlar Hellenlerden önce İtalya’yı medenileştirmeye başlamışlardır. Daha sonra Etrüskler Romadan önce İtalya’da siyasi egemenlik kurarak yarımadaının bir dönemine “Etrüsk Devri” denilecek kadar önemli bir devir oluşturmuşlardır⁶⁸.

Yunanca da Tyrrhenion/ Tyrsenoi, Latince Tusci / Etrusci, Mısır yazıtlarında Tursha, kendi dillerinde ise Resenna/ Rasna adlarıyla anılan Etrüskler, M.Ö. 8.yüzyılda İtalya yarımadasında oluşan kültürü oluşturan topluluktur. Yoğunlukla Arno ile Tiber nehirleri arasında yani bugünkü Toskana-Kuzey Latium- Batı Umbria civarındaki bölgede yaşayan ve M.Ö. 1. yüzyıla kadar varlıklarını koruyabilen Etrüsklerin buraya deniz yoluyla doğudan veya Alp Dağları’nı aşarak kuzeyden geldikleri özellikle de yörenin yerlisi oldukları ileri sürülen görüşlerdir. Bu üç ayrı görüş de henüz tamamıyla aydınlanamayan köken sorununa ışık tutan kanıtlar içermektedir⁶⁹.

Etrüskler’in kökeni ile ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Nilüfer Gürsoy’un bildirdiği üzere 18.yy’da Nicolas Fréret bu tartışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu görüşe göre Etrüskler diğer İtaliye halklarıyla beraber kuzeyden göç etmişlerdir. M.Ö.2000’den beri yarımadaya akınlar halinde göç eden Hint-Avrupalı kavimlerden biridir⁷⁰. Bu tez günümüzde tam anlamıyla çürütülmemiş olmasına rağmen buna katılanların sayısı da oldukça azdır.

Romalı tarihçi Titus Livius’a göre; M.Ö. VIII-VI yüzyıllar arasında, Orta İtalya’da Hint-Avrupa dili konuşmayan bir halk olan Etrüskler yaşamaktaydı. Çağımızın tarihçilerinin tespitlerine gelince, Etrüskler Tunç Çağı’nın sonlarına, demir çağının başlarına rastlayan M.Ö. XI-VIII. yüzyıllarda Etrürya’ya gelerek yerleşmişlerdi⁷¹. Burada ilk olarak tahıl tarımına başlanmıştır. Bu daha sonra Etrüsklerin toplumsal yapılarında bir takım köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İlerleyen dönemlerde üzüm ve zeytin üretimine başladıklarını da

⁶⁸ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, s.16.

⁶⁹ Elif Tül Tulunay, *Etrüsk Sanatı*, İstanbul, 1992, s. 13.

⁷⁰ Nilüfer Gürsoy, *Homeros ve Heredotos’ta Etrüsk İzleri*, i Tarihten Bir Kesit Etrüskler Sempozyumu, 2-4 Haziran, Bodrum, s.173-187., s. 180.

⁷¹ Kaynaklara göre Etrüskler buralara fetihler yoluyla yerleşmişlerdir ancak bu tam olarak kanıtlanabilmiş bir bilgi değildir.

görmekteyiz. Aynı zamanda yörede bolca bulunan bakır, demir ve gümüş yataklarından da yararlanmışlardır. Bu iktisadi faaliyetlerini denizlere olan konumları ve korsanlık faaliyetleriyle birleştirerek kentsel gelişmenin kaynaklarını oluşturmuşlardır. Üstelik yedi tepedeki toplulukları birleştiren Roma, ticaret yolları kavşağındaydı. Buna kanıt olarak da Batı dillerinin bazılarında örneğin İngilizce’de “satış” anlamına gelen “salary”, Latince saltus (tuz) kökenli olup, bu yol üzerindeki tuz ticaretinden alınan harç ya da geçiş ücreti olarak yüzyıllar sonrasına kalmıştır⁷².

Etrüsklerin İtalya’ya geldikleri zaman hakkında kesin bir tarih belirtmek mümkün değildir. Ancak genel olarak M.Ö. 10 ve 8. Yüzyıllar arasında ve çeşitli dalgalar halinde gelerek bu sırada Batı İtalya’da buluna Umbrların bulunduğunu, kuzeyde Arnus, doğu ve güneyde Tiber Nehri’nin çizdiği alan batısında ise Tyrrhen Denizinin bulunduğu bölgeye yerleştikleri ve Umbr’ları da sonraki Umbria bölgesine ittikleri kabul edilmektedir. Etrüsklerin özellikle bu bölgeye yerleşmelerinin sebebi şüphesiz bu bölgenin maden bakımından çok zengin olmasıdır⁷³.

Etrüskler neden bu kadar ilgi çekmiştir? Bunun bir nedeni muhtemelen, Herodotos tarafından aktarılan egzotik kaynaklı bir doğu efsanesidir diyebiliriz. Etrüsk dilinin (ki yarımadaanın diğer dilleri olan Osk, Umber ve Latince gibi Hint-Avrupa kökenli değildir) sıklıkla anlaşılmaz olduğu söylenir. Bu da Etrüskler konusuna biraz gizem katmış olabilir⁷⁴.

Herodotos’a ve çağımız tarihçilerinin birçoğunun katıldığı görüşe göre, Küçük Asya’daki Lidya’dan, dilleri Latince gibi Hint-Avrupa kökenli olmayan Etrüskler (M.Ö.12. yüzyılda) Orta İtalya’ya gelip yerleşmişlerdi. Tarihçiler, Etrüsk kültürünün (M.Ö. VIII. yüzyılda) uygarlık düzeyine ulaşacak denli geliştiğini saptamışlardır. Öyle ki doruğa ulaştığı M.Ö. VI. yüzyılda Clusium, Tarquinia, Veii, Volterra, Perussia gibi kent devletleri, gevşek bir konfederasyon oluşturmuş bulunuyorlardı. Gücünü iyi metal işleyiciliğinden ve iyi çömlekçilikten alan zenginlik içindeki bu halkın dili bilinen hiçbir dil grubu içine sokulamamaktadır⁷⁵.

Romalı ozan Vergilius’un yazdığı Aeneas Destanı olarak bilinen kayda göre, Troya’nın yıkılması üzerine, Aeneas adlı Troyalı bir prens öncelikle Kartaca’ya göçmüş sonra gelip İtalya’ya yerleşmiştir. Mitolojiye göre aşk tanrıçası Venüs ile Troyalı bir

⁷² Alaaddin Şenel, *İnsanlık Tarihi- Kemirgenlerden Sömürgenlere*, s. 731.

⁷³ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*, s.6.

⁷⁴ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 350.

⁷⁵ Elif Tül Tulunay, *Etrüsk Sanatı*, İstanbul, 1992, s.14; Alaaddin Şenel, *İnsanlık Tarihi- Kemirgenlerden Sömürgenlere*, Ankara, 2006, s. 730.

ölümlünün oğlu olduğu söylenen Aeneas, Kartaca kraliçesi Dido ile bir aşk yaşamıştır. Sonra yoluna devam edip İtalya'ya gelmiştir. Mitos'a göre, Dido bunun üzerine kendini yakmıştır. Aeneas ise, Roma'yı kuracak ikizlerin atası olacaktır⁷⁶.

Etrüsklerin doğudan gelenlere sundukları en önemli şey madencilikti. Başlıca Etrüsk kentlerinden Populonia ve Vetulonia'nın kurulduğu Metallifer'e Tepelerinden demir, bakır ve gümüş çıkarılıyordu. Rezervler uzun süreden beri bölgesel olarak kullanılıyordu. Fakat Etrüsklerin gelişiyle aristokratlar bu madenleri, doğunun çanak çömleği ve mamül metal eşyalarla değiştirmeye başladılar. İtalya'da tespit edilen bazı mezarlıklarda ulaşılan sonuçlar bunu açıkça göstermektedir. En kapsamlı şekilde kazılan Quattro Fontalini Mezarlığı, doğuyla ilk teması kuran yerleşmelerden, güneydeki önemli Etrüsk şehirlerinden Veii şehrinin mezarlığıydı. Yaklaşık M.Ö. 760'dan sonraki definlerde demir kullanımının arttığı görülmektedir. Miğferin, kılıcın, savaş arabalarının, koşum takımının ve ziyafetlerde kullanılan kap kacağın demirden dövülmesi, savaşçı aristokrasi için statü sembolüydü. Kadınlar mücevherleriyle birlikte gömülürlerdi. Bu doğu kültürünün etkileri, Yunanistan'dan çok Fenike ve Suriye kökenli olup genellikle doğudan gelmiştir⁷⁷.

Etrüsk toplumunun, her biri kendi liderleri tarafından idare edilen klanlardan oluştuğu görülür. Bir Etrüsk belki de kendisini, belli bir kent ya da Etrüsk ulusundan çok klanıyla özdeşleştirmiştir. Diğer İtalik kavimlerinde olduğu gibi Etrüsk isimleri de, Romalıların sonradan niteleyecekleri bir nomen (klan ismi) ve bir praenomen'den (kişisel isim) oluşuyordu. Buna karşın Yunanlılar bireyden ve onun kentinden bahsediyorlardı. Örneğin, Roma'nın ilk Yunanlı tarihçisi Tauromenionlu Timaios olarak bilinir. Rakip klanlar arasındaki savaşlar, ortaçağdaki Condottiere⁷⁸'lerinkine benzer şekilde yerel kabile reislerinin at sırtında ve hafif zırhlı hizmetkârların desteğinde savaşmalarını gerektirmiştir. Bu, bireyler arasındaki bir savaştır ve muhtemelen Roma zaferi ilk olarak Etrüsk kutlamalarıyla ve muzaffer bir kabile reisinin otoritesinin halk tarafından onaylandığını iddia etmesiyle başlamıştır. Bazı kaynaklar Etrüsk krallarından bahsetmektedir. Daha sonraki bir Roma rivayetinin de ifade ettiği gibi her Etrüsk yerleşmesinin altından bir taç, fildişinden bir taht, tepesinde kartal olan

⁷⁶ Titus Livius, Roma Tarihi, s. 22; Alaaddin Şenel, *İnsanlık Tarihi- Kemirgenlerden Sömürgenlere*, s. 730.

⁷⁷ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 351.

⁷⁸ Paralı askerlerin oluşturduğu ordular.

bir asa, altın dokumalı mor bir tünik ve yine nakış işlemeli mor bir pelerini bir hükümdarlık sembolü olarak bulunmaktaydı⁷⁹.

Romalılar Etrüsk hâkimiyetinden kurtulmak ve krallarını tekrar tahta çıkarmak için savaşma kararı almışlardır. Chiusi Kralı Porsenna, tahtından kovulan Roma kralını tekrardan tahta çıkarmak için askeri bir teşebbüse girişmişti. Roma'nın Lâtinlerin eline geçmesiyle Romalılar ümitlenmiş ve diğer Etrüsk şehirlerini de kuşatmayı düşünmeye başlamışlardır. Ancak bu girişimden sonuç alamamıştı. Daha sonra da oğlu Lâtin Siteleri Birliği'nin ordusuna yenilince, Roma Lâtinlerin eline geçmişti. Daha da kötüsü Porsenna'nın oğlu Lâtin Sitelerin Romalılar bu zaferlerden büyük bir cesaret almış ve diğer Etrüsk şehirlerini de kuşatmayı tasarlamışlardır. Romalılar birçok alanda Etrüsklerden etkilenmiş olduklarından dolayı onlara karşı bir aşağılık duygusuna sahip olmuşlardır. Bu da onlara karşı bir düşmanlık beslemelerinin sebebi olmuştur. Romalılar Etrüsk şehirlerini ele geçirme teşebbüsünü kendi kentlerine yakın noktada olan Veies şehrini kuşatarak başlamışlardır. Yaklaşık on sene süren bu kuşatmanın sonunda bir hile ile girdikleri şehirde, benzeri görülmemiş bir katliam yapmışlardı. Kendi milletini sürekli sempatik göstermeye çalışan Titus Livius bile ilk yirmi dört saatin her dakikasında adam öldürüldüğünü yazmaktadır. Adile Ayda'ya göre Etrüsklerin bu yok edilişi dünya tarihinde ilk metodik ve sistemli "jenosid"(soykırım) hareketidir. Diğer bir deyişle bir ulusu yok etme hareketidir⁸⁰.

II.2.2. Grekler

Grekler M.Ö.8.yüzyıldan sonra batıya kolonist olarak gelmeye başlamış ve sonra verimli Güney İtalya ve Sicilya sahillerine yerleşmiş, ardından kendi ticaretleri için birçok önemli şehir kurmuşlardır. İtalya'da ilk koloni kurma hareketi İonlar başlatmıştır. Bunlarla beraber Chalkisliler İtalya'daki en eski Yunan kolonisi olan Cumae'yi, Campania'da Misenum burnunun kuzeyinde, M.Ö. 8. yüzyıl ortalarında kurmuşlardır. Sicilya'daki İon kolonileri, Naxos, Katana ve Zankle-Messana'dır. Sicilya'daki Dor kolonileri, daha M.Ö.8.Yüzyılda kurulmuş olan Syrakusai, Selinus, Akragas ve Gela'dır. Güney İtalya'daki Sybaris ile Kroton, Achaia; Tarent, Isparta kolonileridir. Genel olarak ziraat kolonisi olarak kurulan bu şehirler, kısa zamanda büyük bir gelişme göstermişlerdir. M.Ö. 6.yüzyılda ise Güney İtalya'da bulunan Grek

⁷⁹Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 353.

⁸⁰ Adile Ayda, *Etrüskler Türk Mü İdi?* , Ankara, 1974, s. 12.

şehirleri “Büyük Yunanistan” adını almışlardır. Fakat Etrüsklerde olduğu gibi, bunlarda da siyasi birlik eksik olmuş ve hiç bir zaman büyük bir devlet kurmayı başaramamışlardır. Hellen kültürü de İtalya ve Roma’ya ilk defa bu Grek koloni şehirleri yoluyla girmiştir⁸¹.

Greklere önce Batı Akdeniz’in en önemli tüccarları Fenikelilerdi. Bunlar bu bölgede var olan ticaretlerini emniyet altına alabilmek adına M.Ö.12.yüzyılın sonlarından itibaren Kuzey Afrika, İspanya, Malta, Sicilya ve Sardinya’da küçük ticari iskân bölgeleri oluşturmuşlardır. M.Ö.814 yılında Kuzey Afrika’da bugünkü Tunus’un bulunduğu yerde Fenikeli tüccarlar tarafından Carthago Şehri kurulmuştur. Bu şehir, özellikle Batı Akdeniz’de dolaşan Fenikeli tüccarlar için siyasi bir merkez vazifesini görmüş, daha sonra Greklerin Batı Akdeniz’e daha fazla yayılmalarını önlemek amacıyla, bölgedeki Fenikelilerin idaresini üzerine alarak, büyük ticari bir devlet haline gelmiştir⁸².

M.Ö.8. yüzyıldan itibaren Yunanlıların İtalya ve adalara gelişi bir istiladan çok ticaret yapmak maksatlıdır. Bunlar Güney İtalya’da uygun gördükleri yerlerde koloni yerleşmeleri (ticaret amaçlı şehirler) kurmuşlardır. Fakat Güney İtalya’da kolonizasyon kurup buraya da “Büyük Hellas” adını verdirebilecek kadar başarıya ulaşmışlardır. Bu koloniler yoluyla İtalya’ya Hellen kültürünü aşılamışlardır. Fakat siyasi bir birlik oluşturamamışlardır⁸³.

II.2.3. Kartacalılar

Kartaca M.Ö.814 senesinde Tyros şehrindeki Fenikeliler tarafından Kuzey Afrika’da, bugünkü Tunus Körfezi içinde bir ticaret kolonisi olarak kurulmuştur. Kartaca körfezde küçük bir uç kısmında kurulmuş olmasından dolayı denizden ve karadan gelecek tehlikelere karşı korunaklı bir durumdaydı. Bu güvenli yerden kolay bir şekilde Sicilya, Sardinya ve İtalya’ya ulaşıldığı gibi aynı zamanda Batı Akdeniz’den Doğu Akdeniz’e yapılacak olan bütün temaslar da kolayca kontrol edebilmekteydi. Karada kalan kısımlardaki toprakları oldukça verimlidir. Böylesi güzel bir coğrafyada Kartacalılar tüccar ve denizci bir kavim olarak şöhret kazanmışlardır. Romalılar da bunlara Fenikeliler anlamına gelen Puni (Punlar- Pön) adını vermişlerdir⁸⁴.

⁸¹ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*, s.9.

⁸² Sabahat Atlan, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*, s.9.

⁸³ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s.282.

⁸⁴ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*, s.64.

Kuzey Afrika'da, bugünkü Tunus Devleti'nin bulunduğu bölgede yaşayan, bir deniz ve ticaret devleti kurmuş olan Kartacalılar da Yunanlılar gibi pazar kurmak amacıyla İtalya'ya gelmişlerdir. Akdeniz kıyılarında koloniler kurmuşlar, önce Sicilya'ya daha sonraları da Korsika ve Sardinya adalarına yerleşmişlerdir⁸⁵.

Kartaca şehir devleti oligarşi yani küçük bir aristokrat sınıf tarafından yönetilen bir cumhuriyettir. Hâkim güç zengin asillerdir. Hükümetin başında Suffet adında iki hâkim ile biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki Senatus bulunuyordu. Hâkimler her sene halk meclisi tarafından seçilirlerdi. Bunlar yalnızca sivil işlerle ilgileniyorlardı. Fakat bunlar arka arkaya birkaç yıl aynı görev yapabildikleri için memuriyet genellikle asil ailelerin elinde kalıyordu⁸⁶.

Kartaca'da Grek ve Romalıların aksine siyasi işler askeri işlerden ayrılmıştı ve her askeri iş için ayrı bir kumandan seçiliyordu. Bu durum kumandanların uzun zaman ordunun başında kalarak iyi savaş stratejileri sahibi olmasını sağladığı gibi aynı zamanda asi generallerin de ortaya çıkmasına sebebiyet veriyordu. Medeniyet ve kültürleri hakkında fazla bir bilgimiz bulunmamaktadır. Şehir III.Kartaca savaşından sonra mezarlarına varıncaya kadar tamamen yağmalanmış olmasından dolayı bu bölgede yapılan kazı çalışmalarında da pek bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ortaya çıkan eserler ise Roma devri Kartaca'sına aittir. Grek ve Romalılarla yakın ilişkiler içinde olup onların tesirlerinde kalmalarına rağmen doğulu ve yabancı bir toplum imajında kalmışlardır⁸⁷.

II.2.4. Galler (Keltler)

Orta Avrupa'dan göç ederek İtalya, Makedeonya Thrake, Yunanistan ve Anadolu'yu istila etmiş olan bu savaşçı kavime eskiçağın Hellen ve Romalı yazarları eserlerinde üç farklı isim vermişlerdir. Galatlar (Galatai), Gall'ler (Galli) ve Keltler (Keltoi) olarak. Ülkeleride bu adlarla türedikleri için Galatia, Gallia ve Keltika olarak üç farklı isimle tanınıyorlardı. Galatai, Galli ve Keltoi sözcüklerinin kökenine dair tarihi açıdan dikkate değer bir bilgi bulunmamaktadır. Bir efsaneye göre bir zamanlar Keltika'da yaşayan bir adamın yaşlıtlarına göre daha uzun boylu, daha güzel, daha çekici fakat bir o kadar da kibirli bir kızı vardı. Kendisine evlenme teklifinde bulunan erkekleri kendisinden üstün olmadıkları gerekçesiyle reddedermiş. Günlerden bir gün

⁸⁵ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s.282.

⁸⁶ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.65.

⁸⁷ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 66.

Hellenlerin mitolojik kahramanı, yarı tanrı Herakles, Keltika'yı ziyaret etmiş ve burada Alasia kentini kurmuştur. Herakles'i görür görmez ona aşık olan genç kızın, onunla olan birliktüğünden bir oğlu olmuş ve ona Galates adını vermiştir. Galatai (Galatlar) adı, bu Galates'ten gelmektedir⁸⁸.

M.Ö. 5. Yüzyılda Fransa'da oturan Galler ile Güney Almanya ve Avusturya'da oturan Keltlerin bazı kolları⁸⁹, Alpleri aşarak Kuzey İtalya'ya girmişler ve bu bölgeye adlarını vermişlerdir. İtalya'nın siyasi ve kültürel gelişmesine önemli bir katkılarının olduğundan söz etmek doğru değildir⁹⁰.

Bütün bu kavimlere bakıldığında İtalya'nın coğrafi koşullarından dolayı siyasi bir birlik oluşturamadıkları görülmektedir. İtalya'da siyasi birlik kurabilmeyi Latinler içerisinde sadece Romalıların başardığını görmekteyiz.

Roma İmparatorluğu'nun birlik ve tutarlılığının kaynağı, Roma'nın erken gelişme modeli içinde görülmektedir. Yunanistan çok dağınık kentlerden oluşmasına rağmen Roma tek bir organizasyondan meydana gelmektedir. Roma dünyası toprak fetihleriyle bir araya toplanırken Yunan dünyası ise çok sayıda dağınık kentten oluşmaktaydı. Yunanlılar Büyük İskender'in kişiliğinde gelmiş geçmiş en büyük toprak fetihlerine ulaşmış olsalar da Romalılar İtalya yarımadasının dışına çıktıktan sonra denizler konusunda da kendilerini oldukça fazla geliştirmişlerdir. Fakat arada zorunlu şekilde oluşmuş bir farktan da bahsetmek gerekmektedir. Yunan dünyasının anahtarı, yüksek pruvallı gemileriye, Roma gücünün anahtarı ilerleyen lejyonlarıdır. Yunanlılar denizle Romalılar ise karayla birlikte yaşamak zorundaydılar⁹¹.

Roma genişlemesinin itici gücü, Yunan ya da Makedonya kent-devletlerinin büyümesini sağlayan unsurdan çok daha güçlüdür. Büyük İskender İmparatorluğu boyutlarını, daha sonraki Roma dünyasının boyutlarından biraz daha büyük olmasına rağmen, Roma'nın sistematik olarak yerleştiği ve kullandığı toprak alanı daha büyüktür⁹².

Şüphesiz Roma olgusunu açıklamaya çalışırken, "toprak ihtiyacı" meselesini vurgulamak gerekmektedir. Roma'nın öncelikleri ülkesinin örgütlenmesi, genişletilmesi ve savunulmasında yatmaktadır. Her türlü koşulda toprağı, toprak mülkiyeti, toprak yerleşimi, toprak ekonomisi, toprak yönetimi ve toprağı dayalı bir toplumun alışkanlık

⁸⁸ Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'da Galatlar ve Galat Tarihi*, s.14.

⁸⁹ Bu kavimler aynı köktendirler ancak oturdukları yerler farklıdır.

⁹⁰ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s.282.

⁹¹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.174.

⁹² Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.184.

ve hünerlerini geliştiren unsur verimli Latium Ovası'dır. Roma'nın askeri örgütleme ve düzenli yönetim yetenekleri buradan doğmuştur diyebiliriz. Buna rağmen, toprağa ve kırsal yaşamın getirdiği istikrara derin bir bağlılık, Roma'nın sorumluluk duygusu (gravitas), aileye ve ülkeye bağlılık duygusun (pietas) ve doğal düzen duygusu (iustitia) erdemlerini beslemiştir. Cato, "Toprağı işleyenler, en güçlü adamları ve en cesur askerleri oluştururlar" demiřtir⁹³.

Roma uygarlığına yönelik modern tavır, aşırı hayranlıktan nefrete kadar geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Her zaman olduğu gibi öncelikle tarihçiler arasında da güce tapanlar, özellikle gücü olan her şeye hayran olmaya baştan hazırdırlar. Hatta Roma'nın sahip olduğu gücü Yunan'ın sahip olduğu zek dan daha güçlü bulanlar da vardır. Ne sebeple yapıldığını hiç düşünmeden Colosseum'un büyüklüğüne ve sağlamlığına hayrandırlar. Meşhur bir söz vardır; "Collessium yıkılırsa Roma, Roma yıkılırsa dünya yıkılır". Diğer taraftan Roma'dan nefret eden katı bir görüş de bulunmaktadır. Birçok görüşe göre Roma Yunan'ı taklit etmiş ve büyük ölçüde onu devam ettirmiştir. Yunan uygarlığının niteliği vardır ancak Roma uygarlığı ise niceliktir. Roma türev olarak görülürken Yunan ise asıl olandır. Yunan icad ederken Roma ise araştırma geliştirmelerde bulunur. Bunlar daha aydın bir kesim olan Romalıların görüşleridir. Horatius, Epistoles adlı eserinde " Yunanlıların da bizim gibi, eski tarihli hangi eser hal  var diye sormak gibi gariplikleri var mıdır?" diye sormaktadır. Dahası Romalılar, kopya ettikleri pek çok şeyi basitleştirmiş, avamlaştırmışlardır. Örneğin mimarlıkta, ağır ve lüks Korinthos tarzını almış ama Dor veya İon tarzını almamışlardır. Bir eleştirmene göre Romalılar alabildiğince faydalı olan Yunan sanatının bütün dokusunu par alamıřlardır⁹⁴.

⁹³ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.174.

⁹⁴ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.174

III. ROMA SİYASİ TARİHİNİN ANA HATLARI

III.1. Krallık Devri (M.Ö.753-M.Ö.510)

III.1.1. Romulus Devri

Roma'nın kuruluş hikâyesi Anadolu ile ilgilidir. Troia'dan kaçan Aeneas İtalya'da Latium kıyılarına çıkar. Orada Kral Latinius'un kızı Lavinia ile evlenir. Aeneas'ın oğlu Ascanius, Alba Kenti'ni kurar. Kendisinden sonra gelenler uzun süre burada hüküm sürerler. Aeneas soyundan gelen Amulius, kardeşi Numitor'u tahttan indirerek kendisi kral olur. Kardeşi Numitor'un soyunu kurtarmak için onun kızı Rhea Silvia'yı Vesta tapınağına rahibe yapar. Buna rağmen kızın savaş tanrısı Mars'tan ikiz oğulları dünyaya gelir. Kentin kuruluşu için yapılan tartışmada Romulus kardeşi Remus'u öldürür ve Roma adını verdiği kentin kralı olur. Roma Kenti kurulduktan sonra uzun zaman krallar tarafından yönetilmiştir. Gerçekten arkeolojik araştırmalar Roma topraklarındaki ilk iskânın Birinci Demir Devrine (M.Ö. II. Binin başı) kadar çıktığını göstermektedir. Bu suretle kurulmuş olan küçük köylerin en eskisinin de Palatinus üzerindeki köy olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Palatinus, merkezi durumu genişçe platosu ve Tiber Nehri'ne dik inen yamacı ile ilk devirler iskânına çok müsait bir yerdir. Topografik ve arkeolojik incelemeler bu ilk iskân yerinin 70.000 m² 'yi geçmediğini göstermektedir. O dönemde topraktan yapılmış surlar şehri dış saldırılardan koruyordu⁹⁵. Roma, öyle efsanedeki gibi bir günde kurulmuş değildir. Roma'nın kuruluşu ile ilgili geçmişten beri intikal eden anlatım şekli, bir hadisenin basitleştirilmiş ve şematize edilmiş ifadesidir. Tarihi hakikat Roma'nın ilk olarak Palatinus tepesi üzerinde kurulmuş olduğudur⁹⁶. Bu dönemde komşu Sabinlerle savaşlar olmuş, sonunda Latinlerle Sabinler dost olup barış yapmışlardır. Daha sonrada altı kral sırayla yönetimi ellerinde tutmuşlardır. Bunlardan ilk üç kral Latin kökenlidir. Sonra başa gelen bazı krallar ise Etrüsklüdür. Bu son üç kral döneminde Roma Etrüsklere bağlı bir şehir devleti durumundaydı. Roma daha sonra çevresindeki Latin konfederasyonlarını kendisine bağlayarak parlak bir şehir olmuştur. Etrüsklerin himayelerine girmeleri de Romalıların avantajına olmuştur. Çünkü Etrüskler şehir kültürünü iyi biliyorlardı ve uyguluyorlardı. Böylece Roma'ya şehir kültürünü

⁹⁵ Titus Livius, *Roma Tarihi*, s. 26; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 283.

⁹⁶ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, C.I., s.40.

getirmişlerdir. Romulus ile başlatılan Roma krallığı bir kabileler konfederasyonu biçiminde örgütlenmişti ⁹⁷.

Remus'un öldürülmesi olayını Titus Livius şöyle anlatmaktadır: İlk olarak Remus'un altı adet akbabanın uçuşundan bir kehanet çıkardığı rivayette bildirilir. Bu sebepten ötürü iki kral da kendi yandaşlarınca selamlanmışlardır. Taraflardan biri kendisini öncelikli saydığından diğer taraf kuşların sayısının fazlalığından dolayı krallık için kendisinde hak buluyordu. Daha sonra münakaşaya başladılar. Her ikisinin karşılıklı olarak yaptıkları öfke dolu hakaretleri, onları kan dökmeye kadar götürdü. Bu karışıklık esnasında bir darbeye aşağıya yuvarlanan Remus hayatını kaybetmiştir. Halk arasındaki söylentiye göre, Remus kardeşiyle alay ederek yeni inşaa edilen surların üzerine çıkmıştır. Bundan dolayı Romulus büyük bir öfke ile onu öldürmüştür. Halkını da tehdit ederek şu sözleri de söylemiştir; “Bundan böyle her kim benim surlarımın üzerine çıkmaya kalkışrsa öldürülecektir! “Böylece Romulus tek başına bütün hak ve yetkiyi elde etmiştir. Kurulan şehir de kurucusunun adını böylelikle almıştır⁹⁸.

Romulus ilk icraat olarak kendisinin de üzerinde yetiştği Palatinus Tepesi'ni kendisi tarafından belirlenen bir kurula devretmiştir sonra da tanrılara kurban sunmuştur. Tiber Nehri yakınlarında güzel bir mera bulunarak burada hayvancılık yapılmıştır. Sürünün bol ot yiyerek canlanabilmesi ve dinlenebilmesi için güzel bir yerdir. Kendisi de bu yolculuk sırasında burada yemek yiyip şarap içmesinden dolayı derin bir uykuya dalmış ve bu sırada orada Casus isimli bir çoban öküzlerinin en güzelini çalmıştır⁹⁹.

Savaşçı bir kral olan Romulus halkı Patrici ve Pleb olarak iki ayrı sınıfa ayırmıştır. Senatoyu kurarak ordu nizamnamesini oluşturmuştur. Kurduğu şehirlerin nüfusunu artırmak amacıyla dışarıdan gelen bütün mültecileri kabul etmiştir. Hatta Sabinleri davet ettiği bir eğlencede adamlarına eş temin edebilmek maksadıyla Sabinli kadınların kaçırılmasına göz yummuştur. Bu olay Sabinler ile aralarında bir savaş çıkmasına neden olmuştur. Sabin kralı Titus Tatius, Tarpeia adlı Romalı bir kadının yardımıyla Capitol'u zapt etmiştir. Bu muharebe araya giren Sabinli kadınlar olması sebebiyle yarım kalmış Romulus ile Titus Tatius 'un idaresi altında Roma ile Sabinler birlikte yaşamaya karar vermişlerdir. Romulus bu dönemde Etrüsk şehirleri olan Fidenae ve Veii ile de mücadele etmiştir. Daha sonra Titus Tatius öldükten sonra

⁹⁷ J.M.Roberts, *Kısa Dünya Tarihi*, s.141; Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 283.

⁹⁸ Titus Livius, *Roma Tarihi*, s.31.

⁹⁹ Titus Livius, *Roma Tarihi*, s.32.

Romulus devleti bir süre tek başına idare etmiştir. Romulus bir fırtına esnasında kaybolduktan sonra ise Romalılar onu Quirinus adıyla Tanrılar arasına yükseltmişlerdir. Romulus'a ait olduğu kabul edilen mezar, tarihi zamanlarda Forum'da Capitol ile Palatin Tepeleri arasındaki vadide bulunmaktadır¹⁰⁰.

III.1.2. Numa Pompilius Devri

Bir senelik kralsız bir zamandan sonra, Sabinler arasından seçilmiştir. Barışçı bir kraldı ve Roma dinini de düzenlemiştir. Pontifices, Augures, Flamines, Salii, Fetiales ve Vestales gibi rahip meclislerini kumuştur. Capitol'un eteklerinde savaş zamanında kapıları açık bulundurulmuş Ianus tapınağını yaptırmıştır. Bütün bunları Egeria adlı bir peri kızından aldığı ilham ile gerçekleştirdiği rivayet edilmektedir.

III.1.3. Tullus Hostilius Devri

Roma'nın üçüncü kralı olan Tullus Hostilius Latinlerden seçilmiştir. Savaşçı bir kraldır Etrüsklerin Fidenae ve Veii şehirlerini harp etmiştir¹⁰¹.

III.1.4. Ancus Marcius Devri

Dördüncü kral yine Sabinler arasından seçilmiştir. Latinlere ait bazı yerleri ele geçirmiş ve Tiber Nehri üzerine bir köprü yaptırmıştır¹⁰².

III.1.5. Tarquinius Priscus Devri

Bu kral Roma'nın Etrüsklerden olan krallarının ilkidir. Bir Etrüsk şehri olan Tarquinii'den gelerek öncelikle kral Ancus Marcius'un oğullarının varisi olmuş ve daha sonra ise kral seçilmiştir¹⁰³.

III.1.6. Servius Tullius Devri

Etrüsklerden olan ikinci kraldır ve aynı zamanda Tarquinius Priscus'un damadıdır. Roma vatandaşlarını teşkilatlandırması ile ün kazanmıştır¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 11.

¹⁰¹ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 11

¹⁰² Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 11

¹⁰³ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 11

¹⁰⁴ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 11

III.1.7. Tarquinius Superbus Devri

Roma'nın yedinci ve son kralıdır. Damadı olan Servius Tullius'u öldürerek kral olmuştur. Bu kral zalim bir kral olarak ün yapmıştır. Latin birliğini parçaladığı gibi çeşitli hileler yaparak Gabii şehrini zaptetmiştir. Sibylle kitapları denilen kehanet kitaplarını Cumae'den Roma'ya getirmiştir. Roma şehrini kuşattığı bir sırada Roma'da oğlu Sextus'un, Tarquinius Collatinus'un karısı Lucertia'ya sataşması ve kadının intiharı üzerine, L. Iunius Brutus'un etrafında toplanan halk ayaklanmış neticede kral şehri terketmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Roma'da krallık kaldırılarak Cumhuriyet idaresi kurulmuştur. Tarihi bilgiye göre bu olay M.Ö.508/ 7 senesinde olmuştur¹⁰⁵.

III.2. Cumhuriyet Devri (M.Ö.510-M.Ö.27)

Roma'da son kral olan Etrüsk kökenli kral Tarquinius Superbus döneminde halkın krallık idaresine karşı hoşnutsuzluğu iyice artmıştı. Roma'daki aristokratlar (asil aileler), Etrüsklerin güneyde Yunanlıların hücumlarıyla zayıfladıklarını görünce (M.Ö.6.yüzyılın sonlarında) kral Roma'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine idareyi ele geçiren Romalı aristokratlar krallık yerine "Cumhuriyet" idaresini getirmişlerdir. Teorik olarak bu rejimle idarede devlet yöneticisine ait imtiyazların vatandaşların hepsi tarafından müşterek benimsenmesi ve kabul edilmesi esas alınmıştır. Ancak bu dönemde Roma'da vatandaşlık hukuku sadece Patricilerin elinde olduğundan halkın diğer bölümünü oluşturan Plebler, yeni idarede yer alamıyorlardı¹⁰⁶.

M.Ö.509'a kadar Roma'yı yedi kral yönetmişti. En sonuncusu Tarquinius'tur. Daha sonra bu kral Romadan kovulmuştur. Bundan sonra kral yerine devleti yönetmek üzere iki konsül seçilmiştir¹⁰⁷. Cumhuriyet devrinde Roma, kentin yerellikten bütün Akdeniz'in hâkimiyetine doğru gelişmesine önderlik etmiştir. Süreç, M.Ö.509 yılında ilk konsüllerin seçimiyle başlamış, 478 yıl sonra Octavianus'un ilk imparatorluk hanedanını kurmasıyla sona ermiştir. Bu dönem sürekli olarak savaşlarla geçmiş bir dönemdir. Roma, M.Ö.5.yüzyıla gelindiğinde ise o dönemdeki komşularını ve 822 kilometrekarelik bir alanı denetler hale gelmiştir. Roma, M.Ö.390'da Galyalıların şehri yağmalamalarının ardından toprarlarmış ve Samnitlerle yapılan üç savaşı kazanarak

¹⁰⁵ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 12.

¹⁰⁶ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 286; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 12.

¹⁰⁷ Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.33.

Orta İtalya'da üstünlük kurmuştur. M.Ö.3 yüzyılda Sicilya'nın ele geçirilmesiyle sonuçlanan başarılı seferlerle İtalya'nın güneyi hâkimiyet altına alınmıştır. Bu seferler, Kartaca¹⁰⁸ ile uzun bir mücadelenin başlamasına ve üç Pön savaşının da sebebi olmuştur¹⁰⁹.

Cumhuriyet Döneminde Roma'da iki önemli olay olmuştur. Birinci olayda de Veii kenti M.Ö.396'da Roma'ya saldırarak yakmış, ikincisi olayda ise M.Ö.390'da Roma'nın geriye kalanı yağmalanarak yakılmıştır¹¹⁰.

I.Pön Savaşı'nda (M.Ö.264- M.Ö.241), Kartaca Sicilya'daki üstünlüğünü yitirmiş olmasına rağmen, Roma kara gücüne karşı dokunulmazlığını yine de korumuştur. Hannibal'ın, İspanya üzerinden Alpleri aşıp İtalya'ya yürüdüğü seferle başlayan II.Pön savaşında (M.Ö.218-M.Ö.201) ise Roma, adeta yok olmanın eşiğinden dönmüştür. İtalya'nın kuzeyindeki Keltler ayaklanmışlardır. Roma yolu bu sebepten ötürü savunmasız kalmıştır. Tracimenı Gölü (M.Ö.217) ve Canae (M.Ö.216) savaşları, Roma'nın aldığı en ağır yenilgiler arasındadır. Roma'nın kurtuluşunu, "yavaşlatıcı" ve "geciktirici" Q.Fabius Maximus'un taktikleri sağlamıştır. Tüm kaynakların sonuna kadar kullanılması ve Siraküza'nın ele geçirilmesi de bu kurtuluşa katkıda bulunmuştur. Hannibal'ın kardeşi Asdrubal, İtalya'yı İspanya üzerinden işgal etmek için yapılacak ikinci bir girişime karşı çıkmış ve M.Ö.203 yılında hannibal geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hannibal'ı Afrika'da, Canae'de yaralanan, "Afrikalı" namıyla ünlü Kartaca fatihi genç Publius Cornelius Scipio izlemiştir. Hannibal, M.Ö.202 yılında Zama'da kendine denk bir düşmanla karşılaşmıştır. Ancak yenilerek Yunanistan'da Roma'nın düşmanlarına sığınmış ve orada intihar etmek zorunda kalmıştır¹¹¹.

Bu haliyle cumhuriyet önceleri Roma'ya özgü bir cumhuriyet idaresi (aristokrat bir Cumhuriyet) oldu. Bu idarenin özelliği yüksek devlet memurlarının ikisinin bir sene süre ile yönetici olarak tayin edilmeleridir. Yeni düzenle sadece eski kralın yetkileri soyluların eline geçti ve soylulardan teşekkül eden Senatus önem kazandı. Hatta bu tür bir cumhuriyet idaresi, Klasik anlamdaki "Cumhuriyet" idarelerine benzememektedir.

¹⁰⁸ Roma kentinin giriştiği bütün savaşlar içerisinde, Roma'nın ünlü dayanıklılık ve acımasızlık bileşimini en iyi sergileyen, Kartaca ile olan yüzyıllık mücadelesidir. Roma kentinden daha eski olan Kartaca, Latinlerin Punicum diye bildiği Fenikeli göçmenler tarafından Afrika'da kurulmuştur. Arlarındaki ilişki Roma tarihinin bilinen en eski belgesi olan bir antlaşmayla korunan, geleneksel olarak barışçı bir ilişkidir. Cumhuriyetin ilk yılında yapılan antlaşma, her iki tarafın da birbirlerinin nüfuz alanlarına saygı göstermesini öngörmektedir. Barış, Roma birliklerinin Messina Boğazı'nı aşmasına kadar üç yüzyıl korunmuştur. Kaynak: Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.178.

¹⁰⁹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.176.

¹¹⁰ Christopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.33.

¹¹¹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.179.

Buna rağmen Roma tarihinin en uzun süren bu döneminde Patrici-Pleb mücadelesi sonucu yavaş yavaş Plebler de cumhuriyetin işleyişine katıldılar. Düzen değişikliği ve bir takım reformlar sonucu cumhuriyet idaresi giderek demokratik bir bünyeye kavuşmuştur¹¹².

Cumhuriyetin son yüzyılı dış seferler ve bir dizi iç mücadelelerle geçmiştir. Reformcular düşük rütbelilerdekilerin taleplerini karşılamaya çalışırken, başarılı generaller başkent Roma'daki merkezi yönetimin kontrolünü ele geçirmeye çalışıyorlardı. Ortaya çıkan çekişmeler, kaos ve diktatoryal olaylar cumhuriyet idaresinde aksamalara neden olmuştur. M.Ö.133-M.Ö.121 arasında, en sevilen halk savunucuları Tiberius Sempronius Gracchus ve kardeşi G.Sempronius Gracchus, kamu arazilerini Cumhuriyet yönetiminin fetihlerinde hizmeti olan topraksız köylülere dağıtmaya kalkmış; her ikisine de oligarşi karşı çıkmış ve öldürülmüşlerdir. M.Ö. 82-M.Ö.79 yılları arasında ise, L.Sulla Felix, çağının en büyük askeri G. Marius'un (M.Ö.157-M.Ö.86) yandaşlarını yendikten sonra kendini diktatör olarak ilan etmiştir. M.Ö.60 yılında, rakip üç asker-politikacı, M. Licinius Crasus, Pompeius Magnus ve G. Julius Sezar, ilk triumvirliği¹¹³ oluşturmuşlardır. Sezar M.Ö. 48'de, kendi dışında yaşayan son triumvir Pompei'i de yok ettikten sonra İmparator unvanının kendi hakkı olduğunu iddia etmiştir. Sonunda, M.Ö.31'de ikinci triumvirliğin de düşmesinden sonra Octavianus iç savaflara son vermiştir. Actium'da kazandığı zafer, Mısır'ın teslim olmasını, Antonius ve Kleopatra'nın ölümünü, muhalefetin sona ermesi ve kendisinin "Augustus" unvanını alması ile sonuçlanmıştır. Tam da bu zamanda Roma Cumhuriyetinin son nefesini vermesi, Akdeniz kıyısının en azından ismen bağımsız son parçalarının da ele geçirilmesiyle aynı zaman dilimine denk gelmektedir¹¹⁴.

Romalıların başlıca fetihleri cumhuriyet döneminde tamamlanmıştır. İmparatorlar yeni alınan ülkelerin kendi sınırlarında tutulmalarını sağlamıştır. İmparator Augustus'un tüm evreni hâkimiyet altına almak fikrinden vaz geçtiği açık bir şekilde görülmektedir. Halk meclisine ılımlı tavrı getirmesinin temel sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Barışçıl bir yaşama yönelmesiyle birlikte bu duruma ve yapısına da

¹¹² Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 286.

¹¹³ Roma yönetiminin imparatorluğa geçmeden hemen önceki üçlü yönetim tarzı.

¹¹⁴ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.181.

uygun olarak Roma'nın büyüklükte zirveye ulaştığını görünce yeni savaşların yapılması hususunda tereddüt göstermiştir¹¹⁵.

Augustus'un vasiyetiyle korunması gereken Roma sınırları şu şekilde belirlenmiştir; Batıda Atlantik Okyanusu, kuzeyde Ren ve Tuna, doğuda Fırat, güneyde ise Arabistan ve Afrika çöllerini sınır olarak vasiyet etmiştir.¹¹⁶

III.3. İmparatorluk Dönemi (M.Ö.27- M.S.476)

Oktavius'un Mısır'ı bir Roma eyaleti haline sokmasından (M.Ö.27) sonra başlayan ve M.S.476 Batı Roma 'nın yıkılmasına kadar süren dönem, devletin "imparator" unvanı taşıyan kişilerce yönetimine bağlı olmasından dolayı " Roma İmparatorluğu" olarak adlandırılmıştır. Oktavius'un unvanlarının başında "imparator" ünvanı kullanıldı. Oktavius'tan sonraki diğer yöneticilerde bu ünvanı kullandılar. Böylece imparator tüm dünya dillerinde bir yönetim biçimini karşılayan kavram olarak yerleşmiş oldu. Bu yönetim biçimi, Eski Doğu ya da Hellenistik Dönem monarşileri gibi mutlak bir yönetim biçimi değildir. Cumhuriyet devri anayasası ile monarşinin karışması sonucunda meydana gelmiş yeni bir devlet düzenidir. Bunda görünüşte cumhuriyet döneminin bütün yasal kurumları varlığını devam ettirmekteydi. İmparatorluk dönemi yönetiminde Senato ve meclislerin azalan etkinliğine karşın imparatorların yetkileri artmıştır¹¹⁷.

İmparatorluk dönemi genelde iki ayrı dönemde incelenmektedir;

a-Principatus Dönemi: M.Ö.27-M.S. 284: Principatus, Princes (prens, birinci, en yüksek) sözünden gelir. İmparatorluğun ilk aşamasıdır.

b-Dominatus Dönemi: M.S.284-395: *Domintus*, *Dominat* (efendi, tanrı, mutlak hükümdar) sözcüğünden gelir. İmparatorluğun bütün yetkileri tek kişinin (imparatorun) elinde toplanmıştır. Yani Doğu'nun monarşi sistemi bütün kurumlarıyla Roma İmparatorluğu'na hakim olmuştur.

Roma'da ilk imparator Augustus ile resmen imparatorluk kültü ortaya çıkmıştır. C.Estin ve H.Laporte bunun sebebi olarak Roma geleneğini görmekteirler. M.Ö.I. yüzyılın politik çalkantıları içinde bir takım diktatörlerin, kendilerini sanki tanrısal kılan imparator unvanıyla birlikte rahiplik görevlerini de ellerinde topladıkları ayrıca

¹¹⁵ Edward Gibbon, (Çev: Asım Baltacıgil), *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C.I., s. 22.

¹¹⁶ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C.I., s. 23.

¹¹⁷ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 306.

İskender'den beri süre gelen Helenistik monarşiler bu yeni düşüncenin şekillenmesine etkide bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerde hayatta iken bazı imparatorların kendilerini tanrılaştırdıklarını görmekteyiz¹¹⁸.

Roma imparatorlarının güçlü olmasının temelinde halk, ordu ve senatonun birlikte hareket etmesi yatıyordu. Bundan dolayıdır ki Marcus Antonius öldükten sonra Roma'nın tek hâkimi durumunda olan Augustus bu birlikteliği özellikle sağlamaya çalışmıştır. Soyu hakkında tereddüt olan imparatorlarda kendilerini güçlü, başarılı bir sülale ya da imparatorla özdeşleştirerek iktidar ilişkilerinde bir denge kurmaya çalışmışlardır. Yeni iktidar ilişkileri yaratmaya yönelik girişimlerde olmuştur ve bundan dolayı imparatorluğa ciddi sorunlar çıkarmışlardır¹¹⁹.

¹¹⁸ Colette Estin - Helene Laporte, (çev. Musa Eran) *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Ankara, Tübitak Yayınları, 2003, s.212; Tuba Konuk, *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Tanrılar*, s.34.

¹¹⁹ Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 13.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİNİN TANIMI, İNSAN VE TOPLUM İÇİN DİN

1.1. Din Teriminin Anlamı

Din kelimesinin Türkçe'ye Arapça'dan geçtiği kabul gören genel bir görüştür. Ancak İslam'dan önce Türklerin din kavramını ifade etmek üzere çeşitli dönemlerde “drm, darm, nam, den” gibi kelimeler kullandıkları kaynaklarda genişçe yer almaktadır¹²⁰. Bunlardan “drm” ve “darm” kelimelerinin Sanskritçe “dharma”dan “nam” kelimesinin Sogdca'dan geçtiği anlaşılmaktadır¹²¹.

Dinin tanımlanması hakkında yazarların üzerinde kesin olarak uzlaşabildikleri bir tanım bulunmamaktadır. Bunun sebebi bazı yazarların konuyu çok detaylı olarak ele alması, bazı yazarların ise tam tersi olarak çok genel bir çerçevede tanımda bulunmalarından kaynaklanmaktadır¹²².

Din, kuralları ilahi veya metafizik bir kudrete bağlanan hayat ve hayat ötesi (ölüm) ile ilgili kanun, nizam, emir ve yasaklar manzumesi olarak tarif edilebilir.

İnsanla var olan ve onunla varlığını devam ettiren din, geçmişte olduğu gibi günümüzde de fert ve toplum için temel unsurlardandır. Tarihin hangi döneminde olursa olsun *dinsiz insan* bulunduğu kabul edilse de bir toplumun toptan dinsiz olduğu görülmemiş, nerede bir toplum olmuşsa, orada bir de “inanış şekli” veya “din” olmuştur¹²³.

Din insan ve toplum için en açık niteliklerden birisidir ve tarihin her döneminde canlılığını korumuş ve insan hayatının ayrılmaz bir vasfı olma özelliğini sürdürmüştür. Çünkü insan, her zaman kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu, ihtiyaçları için kendini aşan bir kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür. Melek ile hayvan arasında bir yaratılışa sahip olan insanda, bu iki varlığın birbirine zıt tabiat çizgileri bir sanat inceliğinde birleşmiştir. İnsanın bu şekilde yaratılması, yeryüzünde Allah'ın halifesi

¹²⁰Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Ankara, 2006, s.68.

¹²¹Murat Öztürk, *İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini*, History Studies Ankara, 2013, s.328.

¹²²Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, 2002, Oxford, s.4

¹²³Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. Lale Arslan), İstanbul, 2000, s. 27-54; Şinasi Gündüz, “Dinin Anlamı ve Değeri”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, 2007, s. 18-29; Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2012, s. 45.

olması, emanetin merkezinde bulunması, emirleri yerine getirip nehiylerden kaçınması ve “kul” olduğunun şuuruna varması içindir.

Özelliği dolayısıyla insanın veya toplumun dinden kopması mümkün olmamıştır. Çünkü din hem tarihin her döneminde hem de hayatın her köşesinde kendini gösteren bir olgu olma özelliğini korumuştur. Din, insana güç veren, yalnızlığını ve sıkıntılarını gideren, iyiliğe yönelten ve güven duygusu aşılayan ve sadece insanlara dost, bir arkadaş olarak nitelendirilmektedir. Din olgusu ve duygusu, fitri bir özellik olarak, insanın kendi öz varlığı hakkındaki bilinç ile ortaya çıkan ve bu bulunc ili birlikte gelişen bir olgudur. İnsanın karşılaştığı temel mesele, kendisini, alemi kimin yarattığını veya nasıl var olduğunu araştırması ve böylece kendi varlığı ve bilincini aşan düşüncelere varmasıdır. Bu düşünce ile soyuttan somuta geçen insan, önce kendi çevresindeki varlıklardan daha üstün bir özü-manevi varlığı sezdiği gibi, kendisi ve çevresindeki varlıkların fevkinde bir *Yüce Varlığın* mevcudiyeti bilincine de içten bir sezgi ile varır. Böylece her şeyi var eden bir yaratıcının bulunduğunu kabul edip ona bağlanır. İnsanın yüce bir kudrete bağlı olması onu kuvvetlendirir¹²⁴.

Toplumları dinsizleştirmek için okullar açıp baskı ile dini ortadan kaldırmak, dinsizliği hakim kılmak isteyen rejimlerde bile insanlardaki inanma ve tapınma duygusunun söndürülememesi, baskıdan kaçıp ormanlarda, kuytu yerlerde ibadet eden ve ayin yapan insanlara rastlanması da inanmanın fitri/doğuştan gelen ihtiyaç olduğunun delili sayılmıştır. Bunlara ilave olarak II. Dünya Savaşı’nda Marksist blokta şeflerin kiliselere koşması, halkın ve papazların mabetlerde dua etmelerine izin verilmesi ve bu blokta 70 yıldan beri dine baskı uygulanmasına rağmen 1992’den sonra, insanların yeniden dine yönelmesi dikkat çekici başka bir husustur¹²⁵.

Din insanoğlunun kendisini yarattığını düşündüğü ve yaşadığı sürece de yeryüzündeki bütün işlerini kontrol ettiğine inandığı doğaüstü kuvvet ve bu kuvvetlerle olan ilişkilerinin tamamıdır¹²⁶. İnsan, toplumsal yaşamı olan, şuurlu ve canlı bir varlıktır. Morfolojik bu gelişmenin yanında, ruhla ölçülen manevi gelişme ise görgü ve

¹²⁴ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 27-54; Şinasi Gündüz, “Dinin Anlamı ve Değeri”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 18-29; Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 45-52.

¹²⁵ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 27-54; Şinasi Gündüz, “Dinin Anlamı ve Değeri”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 18-29; Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, s.45-52.

¹²⁶ Ömer Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXIX, S.1-4, Ankara, 1979, s.169.

bilgiyle gelişir. Manevi gelişmenin durumu, kişinin kendine ve çevresine yaptığı fayda ve zararların ölçüleriyle belirlenir¹²⁷.

Din, her şeyden önce ruhumuzla sezdiğimiz ve akliselim bir şekilde düşünüldükçe, kabul ettiğimiz ilahi bir kanundur diyebiliriz. İnsan bu kanunu yüksek sanat, ahlak ve insanlık duygusu gibi, daha ince ve daha yüce bir duygu olarak sezer. Akliyle muhakeme edip, kabul ve tasdik eder. Din, insan ruhunun bu en temiz mektebi, hayvanlıktan sıyrılıp, yükselen insan zekasının hiç durmadan aradığı en tatmin edici duygudur. Nereden gelip, nereye gidildiğinin açıklamasıdır. Din, İlaçların faydasız kaldığı acıların ilacı, harap gönüllerin şenliği, iyilik, adalet, feragat, sadakat, fazilet, samimiyet kaynağı; insan vicdanında yaşayan inanma ihtiyacının en parlak ve berrak oluşumudur¹²⁸.

Din, aynı zamanda, fertleri mukaddes duygu ve alışkanlıklarda birleştiren, toplumları yükselten ve geliştiren bir kurumdur. O, ayrıca insanlara yön veren, kanun ve nizamın kavuşmadığı yerlerde de onları iyi ve faydalı şeyleri yapmaya yöneltten bir hayat tarzıdır. Toplum düzenini korumayı gaye edinmesi dolayısıyla din, anarşinin, haksızlığın, adaletsizliğin, kötülüğün düşmanıdır.

Din aynı zamanda, ahlaki yaptırımlar için de bir kaynak oluşturmaktadır. Çünkü dini temeli olmayan ahlakın bekleneni vermediği şiirlere de konu olmuştur. Mehmet Akif “*Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır. Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.*” diyerek bunu çok güzel ifade etmektedir.

Yalnızlık, çaresizlik, korku, keder, hastalık, musibet ve felaketler karşısında insanın yegane teselli kaynağı dindir. İnsanın ölüm karşısındaki en sağlam duruşunu sağlayan yine dindir. Ahiret inancı, sadece ceza ve mükâfat olarak değil, aynı zamanda insanın içindeki ebed/sonsuz duygusuna cevap vermesi bakımından da önem taşımaktadır. İnsan, ölümden değil, yok olmaktan korkmaktadır. Diğer bazı dinlerde olduğu gibi İslam’da da insan, ölümlle yok olmamakta, başka bir dünyada hayatına devam etmektedir. Bu hayatın dışında başka bir dünya inancı, insanı yarınki hayata alıştırmaktadır. Suçlardan arınıp ebedi bir kurtuluşa ulaşma, huzura, cennet gibi bir

¹²⁷ M. Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, s.13.

¹²⁸ Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, 1996, İstanbul, s.72.

nimete kavuşma, insanda ümit ve arzu doğurmakta, dünyanın ıstırap ve sıkıntılarına karşı durmaya katkı sağlamaktadır¹²⁹.

İnsan yapısı itibariyle de dine muhtaçtır. Çünkü insan, ruh ve bedenden ibarettir. İnsan için maddi ihtiyaçlarını karşılamak hayatının bir gereği olduğu gibi manevi varlığını tatmin de huzurlu bir hayatın devamının gereği gibi görülmektedir. Bu konuda insan en büyük manevi desteği yine din ve dini duyguda bulmaktadır.

Bütün bunlara rağmen dine ve ahlaka lüzum olmadığını ileri sürüp dini ilerlemeye mani gören, ilim ve fennin din yerine kaim olmasını isteyen, dinin tabii ve sosyal yetersizliklerin bir yansıması ve insanları uyuşturan bir afyon olduğunu savunan dolayısıyla beşeriyetin dinsizleşmek suretiyle ilerleyeceğini iddia edenler de bulunmuştur ve bulunmaktadır. Bu düşüncede olanlar, kaldırmak istedikleri din yerine başka fikir ve ideolojileri koymaya çalışmışlardır. Ancak zamanla, insanların bu fikir sahiplerine tapar hale gelmeleri, dinsizliği din haline getirmeleri, insanın bir şeye inanmak zorunda olduğunu göstermektedir¹³⁰.

Fellicien'e göre, din insan doğasının en yüksek ve en çekici belirtilerinden birisidir. Bunu Fransızcada dine inanmayanlar için kullanılan serbest düşünce sahiplerine göre değerlendirdiğimiz zaman da doğru olarak kabul edebiliriz¹³¹.

Büyük bir hırsla hayat mücadelesine giren insanoğlu, çoğu zaman kendinden geçerek erişemeyeceği arzuların peşine takılır, hayal kırıklığına uğrayarak çeşitli davranış kusurlarının sahibi olur. İnsanoğlunun doğuştan sahip olduğu bu hırs, medeniyetlerin meydana getirdiği gelişmiş imkânlarla sahip olma arzusu, bu hırsı körüklemiştir. Toplumda yumuşak ve tatlı ilişkilerin bozulmasına sebep olan bu hırs duygusunun çaresi aranmıştır. Sonuç olarak en makul olan yolun din olduğu anlaşılmıştır. Yani din aslında toplumun huzurunu sağlamaktadır¹³².

İnsan, yaratılışı itibariyle, emek ve şuurun içerisinde bulunduğundan, yüksek seviyedeki hayvanlardan farklıdır. Çünkü hayvanlarda şuur yerine içgüdüyle sınırlı olan bir çaba söz konusudur. Bir düşünme mekânizması (meleke) olan ve insanın psikik faaliyetlerini idare eden beynin vazifeleri arasında bulunan ve şuurla ilgili anlama,

¹²⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 27-54; Şinasi Gündüz, "Dinin Anlamı ve Değeri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 18-29; Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 45-52.

¹³⁰ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 27-54; Şinasi Gündüz, "Dinin Anlamı ve Değeri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 18-29; Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-M.Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, s.45-52.

¹³¹ Fellicien Challaye, (Çev: Samih Tiryakioğlu), *Dinler Tarihi*, 2015, İstanbul, s.7.

¹³² M.Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, 2009, İstanbul .s.13.

tanıma ve kavrama gibi hasletleri olan akıl, insanlara verilmiştir. Daha doğrusu insanlara verilmiş bir imtiyazdır. İnsanlara has olan bu kavrama yeteneği, bütün maddelerden gelen duygu halindeki objektif izlenimleri (empresyon) düşüncenin ayıklama işleminden geçtikten sonra o maddenin tanınmasını mümkün kılmaktadır¹³³.

Hayvanların idrak melekelerinin içgüdüyle sınırlı olmasına karşılık, insanın idrak melekesi ise akıldır. Bal yapan bir arı yaptığıının iyi ya da kötü olduğunu düşünmez. Sadece içgüdüleriyle hareket ederek bal yapar. Fakat odun kıran bir insan yaptığıının sonucunu düşünerek yapar. Odunu nasıl kıracağını, odunu nasıl satacağını ve bu işin fayda ve zararlarını hesaplar. Akıllı insan, davranışlarını etkileyen en küçük olaydan hareketle en önemli meselelere kadar zaman ve mekânda sınırsız kâinatla ilişki kuran insandır. İşte, insanın kendisini bir parçası hissettiği ve davranışları için yol gösterici ilkeler çıkardığı değerler manzumesi dindir. Yani bu demek oluyor ki din; insanın zamansız ve mekânsız kâinatla ilişkileridir. Din insan ile mutlak yaratıcı arasındaki bağıdır. Dinin esası, en yüksek insani niteliklere sahip kişilerin, gücünü üzerinde hissettiği sonsuz varlık ya da varlıklarla ilişki kurması şeklinde tanımlanabilir. Bütün dinler insanla, insanın kendini bir bütün hissettiği, yol gösterici ilkeler edindiren sonsuz varlık arasındaki ilişkidir. Bu itibarla, eğer bir din bu ilişkiyi kuramıyorsa – putpereslik ve büyücülük gibi- bir din değil, olsa olsa bir dinin yozlaşmış şeklidir¹³⁴.

Bir din insan ile Allah arasında bir ilişkiyi kurmalıdır. Eğer bunu başaramıyorsa bir dinden ziyade o din değil belki bir din taslağıdır. İnsanı sonsuz varlığa bağlamıyorsa, yine din değildir. Varsayımlarından ibaret olup insana nasıl hareket edeceğini göstermeyen bir inanç da din olarak kabul edilemez. İnsanla sonsuz arasında değil sadece insanlık arasında ilişki kuran Comteu’nun pozitivizmini de din olarak tanımlamak mümkün değildir¹³⁵.

Dinin çeşitli tarifleri sonucunda dinin “kutsalın tecrübesi” olduğu fikri de ortaya çıkmaktadır. Dinin bu şekilde tanımlanması dini tecrübenin objektif özelliği üzerinde durulmasını ve onun sadece sübjektif tabiatı üzerinde ısrar eden psikolojik görüşlere karşı koymasından kaynaklanmaktadır¹³⁶.

¹³³ Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Ankara,2010, s.202; M.Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, 2009, İstanbul. s.13.

¹³⁴ Lev Nikolayev Tolstoy, (Çev: Murat Çiftkaya), *Din Nedir?*, İstanbul, 2000, s. 16; M. Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, 2009, İstanbul. s.14.

¹³⁵ Lev Nikolayev Tolstoy, *Din Nedir?* , s. 16.

¹³⁶ Joachim Wach, (Çev: Ünver Günay), *Din Sosyolojisi*, 1990, Kayseri, s.10.

1.2. Roma’da Din ve Religio Kavramı

Roma dininin ihtiva ettiği bütün genel kavramları ve özellikleri Latince’de “**Religio**” sözcüğü karşılamaktadır. Diğer dillere tercümesi oldukça zor olan kelimelerden bir tanesidir. Bu kelimenin açıklanabilmesi ve anlam dağarcığı bakımından ortaya konulması Roma dinini anlayabilmemizde büyük bir önem arz etmektedir. Sözcüğün kökeni hakkında bilgi veren Çicero¹³⁷ bu sözcüğü “relegere” yani bir araya getirmek, biriktirmek; bir olayın gidişatını geriye doğru incelemek, üzerinden tekrar geçmek; yeniden gözden geçirmek olarak açıklamaktadır. Dindar kişi terimi de relegere fiilinden gelmektedir. Dindar kişi; tanrılara tapınmayla ilgili her şeyi bütün ibadet biçimleriyle yeniden ele alıyormuşçasına geriye dönüp inceden inceye düşünen kişilere denir. Servius, Lactantius ve Augustinus’a göre ise religio, religare “bağlanmak” fiilinden türetilmiştir. Lactantius bunu kanıtlayabilmek için Lucretius’un bir ifadesine gönderide bulunmaktadır. Ruhları bağnazlığın (religionum) boyunduruğundan kurtarmak-(religionum nodis animos exsolvere) her iki görüşün de tam olarak yanıt bulamadığı sorulardandır. Prof.Dr. Çiğdem Dürüşken religio sözcüğünün Roma’nın kültür tarihinin gelişiminde kazandığı anlamları şöyle açıklamaktadır;

- Tanrılara duyulan korkuyla karışık saygı; içten gelen bir inanç ve sadakatten gelen bu duygu, dışa vurum şekli dini uygulamalar ve törenler sonucunda gerçekleşir. Bu uygulamalar religio teriminin çoğulu olan religiones ile karşılanır.
- Din duygusunun getirdiği vicdan insanı bir şey yapmaktan alıkoyan ahlaksal ilke, dini vesvese, endişe kaygı.
- Dini suç ve cürüm.
- Bir yemini yerine getirmedeki dürüst davranış. Doğruyu söylerken tanrıdan duyulan korkuyla hareket etmek.
- Tam anlamıyla doğruluk, dürüstlük ve vicdanlılık.
- Herhangi bir dini nesnenin sahip olduğu kendisine ait olan kutsallık.
- Dini saygıya konu olan bir nesne, kutsal bir mekân ya da kutsal bir şey.

¹³⁷ Roma’nın büyük devlet adamlarından ve söz söyleme ustalarından biri birisidir Marcus Tullius Cicero. Yaşamının son yılları gerçekten de çok ilginç olaylara sahne olmuştur. Çünkü M.Ö. 43 yılında Marcus Antonius’a karşı *Orationes Philippicae* adlı söylevlerini verirken, farkında olmadan bir yandan Roma Devleti’nin yazgısını değiştirmiş bir yandan da kendi ölümünü hazırlamıştır. Onun yol açtığı bu gelişime biz değinmeyeceğiz ancak detaylı bilgi için bkz; F. Gül Özaktürk, *Cicero Tarihin Akışını Değiştiren Söylevler: Orationes Philippicae*, Ankara, 2009, S.49., Yıl:11, s. 125.

- Dini bir inanç sistemi, din (bu geç dönem Latince'sindedir.)¹³⁸.

Daha önceleri kullanılan religio kavramı sadece tanrılara değil aynı zamanda insanlara da çok saygı duyma anlamına gelmekteydi. Çünkü din kişisel uğraşları değil diğer insanlarla iyi ilişkiler kurmayı da emreder¹³⁹.

Tolstoy'a göre "religion" kelimesi "religiare" yani bağlamak kökünden gelmektedir. Tanım olarak ise, din insan ve Allah arasındaki bağıdır. "Dinin esası" insanın Allah'a bağımlılığının şuuruna varmasıdır¹⁴⁰. Schleiermacher ve Feuerbach'da dine benzer bir anlamı atfetmektedir. Din her insanın Allah ile arasındaki meseledir. Din ruhun ihtiyaçlarının ve aklın etkilerinin sonuçlarıdır.

Roma dinini karakterize eden, tanrıların arzu ve buyruklarıyla beraber tanrısal kuvvetlerin niteliğini gözden kaçırmadan Roma'da din sözcüğünü karşılayarak Batı dillerine bir miras olarak kalan kavram hepsini kapsamakta olan "Religio" terimidir¹⁴¹.

¹³⁸Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, 2003, İstanbul, s.4; Çiğdem Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, 2011, İstanbul. s.15.

¹³⁹Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, 2002, Oxford, s.4.

¹⁴⁰Lev Nikolayev Tolstoy, *Din Nedir?*, s. 15.

¹⁴¹Ömer Çapar, *"Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımları"*, s.169.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KRALLIK DÖNEMİNDE ROMA DİNİ

Eski Roma toplumunu anlayabilmek, karakterini tanıyabilmek için dinin üzerinde mutlaka durmak gerekir. Zira Romalıların bütün hayatları din ile iç içedir. Bir Romalının yaptığı iş ne olursa olsun mutlaka dini ritüellere katılır, ibadetini yerine getirirdi.

Din, Roma vatandaşı için, tanrıların iradesine bağlılık demektir. Romalıya göre tanrısal kudret hayatın her alanını kapsamaktadır ve hayata hükmetmektedir. Eski Roma'da tabiat olaylarında, insanın günlük hayatında, devlet hayatının her bölümünde tanrısal kudret vardır. Romalı bu kudretin hergün evinin kapısında, ocağında, kilerinde olduğuna inanıyordu. Bu inanışa göre bütün işler bu tanrısal kudretin kontrolü altındadır. Saturnus tohumlara bakar, Faunus sürülere bakar, Vulcanus ateşe bakar, Tellus tarlada hububatı saklar, Ceres hububatı büyütür, Ops başağın içini doldurur, Consus bütün bunların anbara gelmesine yardım ederdi¹⁴².

2.1. Roma'da Tanrısal Kudret

Roma'da ferdin işlerini yöneten tanrısal kudretler olduğu gibi toplumunun hayatına bakan güçler de mevcuttu. Bunlar Roma dininin en eski üçlüsünü (Trias) oluşturan Iuppiter, Mars ve Quirinus'tur. Bu üçlü Roma toplumunun ilk dönemlerdeki tanrısal güçlerini oluşturmaktadır. Bu tanrısal kudretlerin isimleri dışında somut temsil mevcut değildir. Sadece isimleri vardır. Yani Romalı tanrılarını soyut olarak düşünmüş, beşeri vasıflara büründürmemiştir. Romalı tanrısını ancak akılla kavranabilecek soyut bir varlık olarak düşünmüştür. Bu nedenlerle bu ilk dönmlerde Roma dini ile ilgili hiçbir tanrı tasviri, kabartması veya heykeline ulaşılammıştır. Haliyle bu soyut varlıklar için mabetler de inşa etmemişlerdir. Ayrıca tanrılara bir cinsiyet de atfedilmediği için Hellenlerde görüldüğü gibi tanrı evlenmeleri, insanlarla münasebetleri ve mitolojik hikâyeleri söz konusu değildir¹⁴³.

¹⁴² Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Ankara, 2011, s.63.

¹⁴³ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Ankara, 2011, s.63.

2.2. Krallık Dönemi Roma Dininde Dış Tesirler

Romalıların yukarıda verilen dini tasavvur ve düşüncelerinde dış tesirlerle bazı değişme ve gelişmeler meydana geldi. Bu tesirler Etrüsk ve Hellen dini tasavvurundan gelen tesirlerdir. Bu Roma tarihinde dini açıdan bir inkılap olarak değerlendirilmektedir. Bu inkılaplarla birlikte Romalılar artık tanrılarını insan şeklinde (anthropomorphe) tasvir ve tasavvura başladılar. Ancak bu insani sıfatlarla tanrılarını tasavvur, Etrüsk ve Hellen tanrı şekillerinden alındığı için, bu sadece onlara benzer tasvirlerle sınırlı kalmamış Etrüsk ve Hellen tanrılarını da Roma dinine dahil etmiştir. Bu iki toplumun mitolojik tasavvuru da alındı. Etrüsk ve Hellen etkisiyle Roma tanrılar triası (üçlemesi) yeni bir şekle büründü. Iuno, eski dönemlerdeki kadınlığın sembolü olma vasfını yitirerek Iuppiter'in karısı sıfatına büründü. Bu dönemden başlayarak bu tanrıların bronzdan ve pişmiş topraktan tasvirleri ve heykelleri yapılmaya başlandı. İnsan gibi düşünölmeye başlanan tanrılarının oturmak için bir yere ihtiyacı olduğu düşüncesi yerleşince tanrılarının mekanı olarak mabetler yapılmaya başlandı. Etrüsk kökenli kralların mabet yapımında ciddi faaliyetler gösterdikleri görölmektedir. Iuppiter Roma toplumunun en büyük tanrısı oldu. Diğer tanrılar ise Hellenlerde olduğu gibi bunun etrafında konumlandırıldılar. Bu aynı zamanda Roma panteonunun oluşmaya başladığı anlamına geliyordu¹⁴⁴.

2.3. Roma'da Dinin Temeli

Romalıları anlayabilmek için dinleri hakkında bilgi sahibi olmak büyük önem taşımaktadır. Çünkü Romalıların bütün hayatları dinle doludur. Ne işle meşgul olurlarsa olsunlar mutlaka tapınakların ritlerine ya da sunaklardaki kurbanlara giderlerdi. Hatta Roma'nın siyasi tarihi de dinle çok yakından ilgilidir¹⁴⁵.

Eski Roma dini hakkında belge bulmak çok zor olduğundan yazılanların çok da geçerli olmadığı savunulmuştur. Maalesef bu konuyla ilgili yapılan arkeolojik çalışmalar da oldukça azdır. Ama bu konu ilginç olduğu kadar önemli bir konudur. Tolstoy'un naklettiği üzere; Fowler ve Ogilvie'e göre insanlar Roma dini hakkında zaman zaman yanlış bilgilendirildikleri için yanlış düşünmektedirler. Yeterli bilgiye sahip olmayan insanlar Roma'nın eskiden beri aynı şeylere inandıklarını ve bunların değişmediğini düşünmektedirler. Fakat bunun tam tersi bir durum söz konusudur.

¹⁴⁴ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Ankara,2011, s.65.

¹⁴⁵ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Ankara,2011, s.65.

Çünkü Roma dini çok dinamik bir dindir. Beard bu konuyu ele alarak incelemiştir. Rönesans ve Aydınlanma Çağı Roma dininin ortaya konulması için en önemli dönüm noktası olmuştur. Bu dönemler daha ciddi olarak Niebuhr tarafından incelenmiştir. Anglo Amerikan araştırmacılar Roma Tarihi üzerine çok fazla araştırma yapmamışlardır. Ama ki İtalyanlar ve Fransızların Roma tarihi üzerine çalışmaları bulunmaktadır¹⁴⁶.

Roma'nın devlet hayatında din önemli bir yere sahiptir. İbadet sadece devlete ait bir iş olmanın yanında aynı zamanda devletle alakalı herhangi bir işi yapmadan önce tanrıların ne istediğini de öğrenmek gerekiyordu. Roma'nın en eski dönemlerine ait belgeler incelendiğinde oluşturdukları en eski anayasalarında olduğu gibi Roma'nın en eski tanrıları hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Bir efsaneye göre, Roma'nın ilk dini teşkilatını oluşturan İkinci Kralı Numa Pompilius'tur. Bu tarihi gerçeklerle de uyumaktadır¹⁴⁷.

J.Rüpke Roma dini hakkında araştırmalar yapılmasına rağmen kimsenin detaylı bir bilgi verememesinden yakınlıkla bu konu üzerine çalışma yapmıştır. O, Roma dininin çok derinlerde Yunan dininden esinlendiğini belirtmiştir. Bazı dini davranışlar, uygulamalar aynı olmasına rağmen tanrılar farklıdır. Roma'da bu davranışlar biraz daha değişmiştir. Roma geniş bir alana yayıldığından dolayı gittiği yerlerdeki inançlardan etkilendiği gibi aynı zamanda onları etkilemiştir. Örneğin; Persian, Mithraism ve Hellenistik inanç ile karşılıklı etkileşimler yaşanmıştır¹⁴⁸.

Roma'nın ve İtalya'nın dini eski bir yerli din olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat buna Hint-Avrupalılardan, Etrüsklerden, Yunanlılardan ve son olarak doğu dinlerinin inanç değerlerinden bir şeyler eklenmiştir. Kendileri de daha önce Hellen etkisi altına girmiş olan Etrüsklerin Roma'ya buyruklarını dinleten tek kavim olduklarını; Yunanistan'ın ise, gelişiminin çeşitli çağlarında Roma ve İtalya dinine etki yapmış olduğunu belirtmekte fayda vardır. Kutsal metin olarak elimizde Arva¹⁴⁹ söylenceleri ile Salus söylencelerinin eski parçaları vardır. Ayrıca elimizde Sibylle Kehanetleri de bulunmaktadır. Ama bunların Tarquinius'un Cumae'li Sbylle'den satın aldığı söylenen Sibylle¹⁵⁰ Kitapları ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Tarquinius'un Sibylle Kitapları,

¹⁴⁶ Christopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.31.

¹⁴⁷ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.18.

¹⁴⁸ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman Religions of Rome*, sh.3.

¹⁴⁹ Arvalarla Saluslar topluluk halinde toplanmış rahiplerdir.

¹⁵⁰ Sibylle'lerin Apollon'un hizmetinde bulunan cazibeli falcı kadınlar olduklarını belirtelim. Bunların yaptıkları kehanetler Yunanlılar ve Romalılar tarafından olduğu kadar Doğulular ve İsraililer tarafından

M.Ö.82 yılında, Roma yangını sırasında yanmıştır. Bunların yerine, Yunan tapınışını benimsemiş putperest Yahudiler tarafından sahteleri konulmuştur. Elimizde bulunan nüshalar Yahudiler tarafından yapılan sahte nüshaların Yahudi-Hristiyan taklitleridir¹⁵¹.

Başlangıçta Animizm, Totemizm ve Natürizm inançlarını büyü ve büyücülükle donatan eski Roma halkı, daha sonraları, kendi törenlerine uyan bir takım ilahlar üretmeye başladılar. Bunların çoğu eski Yunan tanrıları idi. Yalnız isimleri değiştirilmiştir. Örneğin, Afrodite Venüs, Zeus¹⁵² ise Jüpiter olmuştur. Zamanın ihtiyaçlarına göre tanrı ve inançlar oluşturulmuştur¹⁵³.

Roma animizmine göre insanın çevresinde çok büyük sayıda ruhlar vardır. Fakat hayal gücü zengin olmayan bu animizm, ruhların yaşamlarına hiçbir şiirsellik eklememektedir. Yalnızca dakik birtakım tapınışların tıpatıp uygulamasıyla bunları hoşnut ederek kullanma çarelerini araştırmaktadır¹⁵⁴.

Bu kişilik dışı güçler “numen” (çoğul: numina) sözcüğü ile gösterilmektedir. Bunlar ilkel insanların mana diye adlandırdıkları nesnenin belirtilerini andırırlar, Dünyaya yayılmış bulunan maddenin birliği üzerindeki bir genel görüşe bağlı gibi değildirlir. Ya maddi nesnelerin içinde yer almışlardır, ya da kesin olarak belirtilen birtakım eylemlere uygulanmışlardır. Örneğin tarlanın işlenmesine bir ruh, gübrelenmesine başka bir ruh, ikinci kez sürülmesine, tırmıklanmasına, zararlı otların ayıklanmasına hep ayrı ayrı ruhlar göz kulak olurlar. Felicien Challaye’nin naklettiğine göre; Varro sınırlı yetkileri olan bu ruhları kuşkulandırmayacak tanrılar saymakta, bunları sahici tanrılar (Dei cersti) diye adlandırmaktadır¹⁵⁵.

Çok tanrılı bir din olan Roma devlet dini, Roma devletinin varlığının devamını sağlayan, birliğini ve bütünlüğünü koruyarak bütün vatandaşların sadakatla bağlandıkları çeşitli inanç ve faaliyetler bütününden oluşmaktaydı. Bir yandan İtalya’nın yerli kültürlerinin dini unsurlarıyla, diğer yandan İtalya dışındaki yabancı kültürlerden özellikle askeri ve ticari ilişkiler aracılığıyla aktarılan inançlarla beslenen bu bütünlük, devletin var oluşunu sürdürmesi için gerekli olan birtakım dini törenlerinin

da iyi karşılanıyordu. Bunların Sibylle olan adları, İbranice de tanrının mahpusu anlamına gelen Çebolen sözünden gelmektedir. Kaynak: Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 167.

¹⁵¹ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, 2015, İstanbul, s. 167.

¹⁵² Zeus tanrıların tanrısı, tanrıların babasıdır. Gökyüzüne hükmettiğinden aynı zamanda şimşek ve gök gürültüsünün tanrısıdır. Beraberinde kutsal kuşu kartal ile betimlenir. Elinde asa ve şimşek demeti tutar. Karısı ve kız kardeşi Hera, kadına ilişkin tüm özellikleri taşımaktadır. Kaynak; Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s.120.

¹⁵³ M. Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, s.71.

¹⁵⁴ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 168.

¹⁵⁵ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 169.

uygun biçimde yerine getirilmesiyle beslenen dünyevi bir yapıydı. Bu dinde kutsal bir otorite ve kutsal bir kitap yoktur. Kabul edilen veya kabul edilecek dini unsurlarda belli bir tarihsel birlik ve ilke de bulunmamaktadır. Bu durum başlangıç dönemlerinde bu dini unsurların belirli elemelere tabii tutulmasını ve sınırlanmasını önlemekteydi¹⁵⁶.

Başlangıç tarihi kesin olarak bilinmeyen ve M.S.476'da son bulan Roma dininin en ilkel aşaması, dağınık ve belirsiz dini unsurların bulunduğu sihir ve büyüler üzerinde yoğunlaşmış dönemdir. Bu dönem, tarihsel gelişim içerisinde devlet dinin ortaya çıkmasıyla birlikte varlığını kaybetmiş ve kabul edilen dinin dışına atılmış gibi görünüyorsa da halk arasındaki varlığını devam ettirmiştir. Bu aşama sosyal ve kişisel dini törenler aşamasıdır. Sosyal içerikli törenler, toplumu koruyucu niteliktedir. Örneğin, kuraklık döneminde yağmur yağması için büyülü dualar edilen Aquaelicum, kadınların kısırlığının giderilmesi için büyülerin yer aldığı Lupercalia törenleri vardı. Bunların yanı sıra bireyin iyiliğine (bonum carmen) ya da kötülüğüne (malum carmen) olmak üzere, kişisel içerikli büyüler de söz konusuydu. Bireyin zararına olan büyüler on iki Levha Kanunlarında kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bireyin faydasına olanlardan ise örneğin, kırık çıkıkların iyileştirilmesi gibi sağlık sorunlarına yönelik büyüler halk arasında kullanılmış ve aydınlar tarafından da desteklenmiştir¹⁵⁷.

Roma devlet dini İtalya dışından gelen kültürlerin özellikle de M.Ö.3. yüzyıldan başlayarak Yunanlıların zengin söylence dünyası ve Olympos tanrı sisteminde, doğu dinlerinin etkisiyle biçimlenen Yunan gizem dinlerinden ve Yunan felsefe okullarının ahlak anlayışından etkilenecek yeni bir yapı kazanmıştır. Yunan dininin, Roma dinine en büyük etkisi bu dini çok tanrıcılığa yani “multi numinizm; polytheizm” e dönüştürmesidir. Bu aşamada, numen, insan biçimine sahip olan Yunan kökenli tanrı tasarruvu içinde insani özelliklerle donanmış ve aynı zamanda ölümsüzlük kazanarak insanüstü bir yapıya da kavuşmuştur¹⁵⁸.

Bu dinde birtakım totemik kalıntılar vardır. Bunlar incir ağacı, bakla gibi kutsal bitkilere ve kimi kutsal hayvanlara karşı duyulan dini inançtır. Sonraki efsaneler de aynı şekilde bitki ve hayvanlara üstünlük vasıfları yüklendiği görülmektedir. Bu hayvanlar, kendilerine yerleşecek toprak arayan, Samnit'lere kılavuzluk eden kurt; Romulus'la Remus'u emzirmiş olan dişi kurt; Capitolum'u kurtarmış olan kazlar; birer falcılık hayvanı olan piliçlerdir. Kimi aileler hâlâ totemik adlarını korumaktadırlar; domuz

¹⁵⁶ Çiğdem Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, s.15.

¹⁵⁷ Çiğdem Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, s.20.

¹⁵⁸ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.17.

anlamına Porcistan gelme Porciiler; bakla anlamına Faba'dan gelme Fabalar gibi. Lejyonların bayrakları üzerindeki kurt, yabandomuzu, kartal tasvirleri bu hususu göstermektedir¹⁵⁹.

Romalı tarihçiler Roma dini hakkında çok eser yazmalarına rağmen bunu sırf bir geçmiş oluşturabilmek için yaptıkları da iddia edilmektedir. Bu yüzden yazılmış olan bilgilerin doğrulukları tartışmalıdır¹⁶⁰.

İlk araştırmaları yapanlardan birisi olan Fellicien Challaye'e göre, Dumezil'in yazdıkları yakın zamana kadar kabul görse bile bu yazılanlara çok az kimse inanmıştır. Buna göre tarihi olayları anlamak için zirai faaliyetlere ve savaşlara bakmak yeterlidir. Ancak bu doğrultuda değerlendirilen bir tarih eksik olur. Son 30 yılda yapılan araştırmaların sonucunda da Roma hakkında bazı bilgilerin yanlış ve eksik olduğu ortaya çıkmıştır¹⁶¹.

Chirstopher Smith'e göre, Tarihçi Bell Roma dini üzerine çok önemli tespitlerde bulunmuştur. İlişkiler ve bilgi arasında bağlantı kurduğu gibi bilgi eşittir güç olarak ortaya koymuştur. Daha sonra akıl ve vücut hakkında araştırmalarda da bulunmuştur. Ve anlamıştır ki bu prensipler Roma dininin davranışının temelini oluşturmuştur¹⁶².

Roma dininin en ilkel aşaması olarak kabul edilen evrede büyü'nün, sınırsız, dağınık birçok uygulamanın yer aldığı görülmektedir. Başlangıcı Romulus'un M.Ö. 753'te devleti kurmasına kadar giden ve Roma edebiyatının çeşitli türlerine konu olan bu evre Roma'nın resmi devlet dininin kabulüne kadar sürmüş ve sonradan halk arasında yaşamaya devam eden gelenekler olarak kalmıştır¹⁶³.

Roma'nın kurulduğu coğrafya olan İtalya'nın Akdeniz'e sınırı olmasından dolayı Akdeniz'de Roma inancı etkili olmuştur. Yakınoğu'da Phoenician Cültür, Kartaca ve Yunanistan, Etrüska'da etkili olmuştur. Bunların dilleri arasındaki benzerliklerden dolayı dini terimler aynı kalmıştır. Bu benzerlikler sadece dilde değil mimari yapılarda da kendisini göstermiştir. Aynı takvimi kullanırlar, aynı dini törenleri düzenlerlerdi¹⁶⁴.

Romalıların dini, egemenliklerine aldıkları ülkelerin çeşitli kült unsurlarının karışımından oluşmuştur. Dinin temel esasları kralların devrinden başlayarak

¹⁵⁹ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 168.

¹⁶⁰ Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.312.

¹⁶¹ Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.40.

¹⁶² Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.33.

¹⁶³ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.5.

¹⁶⁴ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, sh.3.

imparatorluk döneminin son zamanlarına kadar yapılan kült ve merasim törenlerinde kendisini korumuştur. İtalya yarımadasında çok eski devirlerden beri Hindu-Cermen ve Latin kavimleri oturuyordu. Bunlar ziraatla meşgul olmaktaydılar. Yine Anadolu'dan Orta-İtalya'ya geldiği zannedilen ve dilleri bugün bile bir bilmece olan Etrüskler de yarımada da yaşamışlardır. Burada bulunan Etrüsklerin dini Roma dini üzerinde büyük oranda etkili olmuştur. Özellikle çok gelişmiş ölümler kültü ve ahiret inancı, halen muhafaza edilen mezar ve duvar resimleriyle süslü nekropollerden (yani ölü şehirlerinden) anlaşılmaktadır. Yine Etrüsklerin kuş uçuşlarını gözetilmesinden, kurban hayvanlarının bağırsak ve karaciğerlerinin incelenmesinden, tanrıların istekleri ve istikballeri anlaşılabilirdi¹⁶⁵.

Romalıların coğrafi ve ruhsal ufuklarının M.Ö.6. yüzyıldan sonra genişlemesine bağlı olarak tanrıların ilgi ve etki alanları da ziraat, çobanlık ve harplerin dışına çıkarak gelişmiştir. Pek çok yabancı tanrı zaman içerisinde Roma dinine girmiştir. Genişleyen Roma sınırlarında fethedilen bölgelerdeki tanrılarda Roma'ya getirilerek mabette yer almışlardır. Ancak bu sadece dini hoş görülülük değil, planlı bir din politikasıydı. Alınan bu yabancı tanrılar mabette bulunan yerli tanrılara refakat ederlerdi¹⁶⁶. Bir süre sonra bunlar yerli tanrılardan sayılmaya başlamışlardır. Jüpiter, Mars ve Quirinus'tan oluşan bu üçlü yerini M.Ö.6.yüzyılda Jüpiter, Juno, Regina ve Minerva'ya bırakmıştır. Delfi'de bulunan Apollon kültüyle ilgili kehanet kitapları, Roma'ya getirilmiş¹⁶⁷ ve Jüpiter Mabedi'ne konmuştur. Apollon için, on beş kişiden oluşan özel bir rahipler teşkilatı kurulmuştur. Böylece, Yunan tanrıları Roma'ya girmeye başlamıştır. Topluma sunulan ilk Yunan tanrıları, yarı tanrılar veya Herkül ve Zeus'un çocuklarından Caster ve Pollox gibi efsanevi kahramanlardır. Bunlar için şehir merkezlerinde mabetler kurulmuştur. Örneğin Apollon adına M.Ö.431 yılında Roma'da özel bir kült yeri inşa edilmiş ve kendisi halkın koruyucu patronu olarak büyük bir hürmet gördü. Artemis, İtalya'nın eski tanrılarından olan Diana ile eşleşmiştir. Sıhhat ilahı Asclepios'un kutsal hayvanı, yılanıdır. Hekimlerin taşıdığı yılan simgesi buradan gelmektedir. M.Ö. 217 yılında ise Yunanlıların on iki Olympa Tanrılar sistemi resmen Roma devlet kültürüne kabul edilerek yerli tanrılarla birleştirilmiştir¹⁶⁸. Bu

¹⁶⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.87.

¹⁶⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.87.

¹⁶⁷ Fritz Graf, *Ancient Religions*, s.9.

¹⁶⁸ Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", s.169. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.91; Felicien Challege, *Dinler Tarihi*, s. 171; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, s.64.

birleştirmelerden sonra Yunan tanrılarının Atina'da, Agora isimli meydanda olduğu gibi, Roma'da da Forum denilen meydanda altınla kaplı heykelleri bulunmaktaydı. Bundan dolayı Roma tanrılarının da mitolojileri gelişerek çehre ve renk sahibi oldular. M.Ö. III. yüzyıldan itibaren ise, Doğu tanrıları da Roma'ya nüfuz etmeye başlamıştır. Burada özellikle İsa'nın doğum yıllarında olan kültlerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Dinlerin karışımı için en önemli dönüm noktası olan tarih M.Ö.204 yılıdır. II. Pön Savaşı'ndan sonra Roma'nın etrafındaki tehlikelerin artmasıyla koruyucu bir güç olarak Magna Mater'in kültü Roma'ya getirilmiştir. Tanrıça Kibele (Kybell veya Sibel)'nin siyah taşı devlet hesabına Frigya'dan Roma'ya taşınmıştır. M.Ö.191 yılında da adına mabet yapılmıştır. Kibele'ye Magna Mater ismi altında ibadet edilmiştir. Özellikle Kibele kültüyle alakalı olarak kadınlar tarafından rağbet gören Sır Dinleri'nin kan vaftizi büyük rol oynamıştır¹⁶⁹.

Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru dinin toplumdaki saygınlığında genel bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bunun en büyük sebebi ise Yunanlıların dini tenkit etme alışkanlığının Roma'ya da geçmesi sebep olmuştur. Mesela Çiçero gibi önde gelen yazarlar halkın tanrılara olan inancını ve bağlılıklarını sarsmaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda mabetler eski ihtişamlarından uzaklaşmış, kült ayinleri ihmal edilmiş ve dini takvimlerde karışıklıklar görülmeye başlanmıştır. İmparator Augustos bu çöküntüyü önleyebilmek amacıyla rahiplerin önemli memurluklarını da üzerine alarak yeni mabetler yaptırmıştır. Sezar ve Augustos'un Tanrısallığı ilan edilmiş ve dolayısıyla imparator kültünün geliştirilmesine çalışılmıştır. Bundan sonra kurbanlar imparator resimleri önünde Genius'a kesilmiştir. Jüpiter, İmparatorluğun baş tanrısı ilan edilmiş ve diğer milletlerin baş tanrıları da kendi aralarında eşit sayılmıştır. Yine bu dönemde İzis, Serapis, Adonis v.s gibi Doğu Tanrıları Roma'ya girmeye devam etmiştir. M.Ö.160 yılında, Caligula zamanında Mısır'dan alınan İsis takdisi devlet kültü olarak kabul edilmiş ve M.S. 38 yılında kendisine özel bir mabet inşa edilmiştir. Yabancı Sır dinlerinin Roma'nın eski diniyle karışması, Romalılarda, derin hayat problemlerini ifade ve anlama özlemini beraberinde getirmiştir¹⁷⁰.

Latinler, Sabinler gibi kavimler ise genellikle şehirlerde oturdular. Bu şehirlerin en önemlisi, Roma'dır. Romadaki her kavmin kendisine ait bir kültü olduğu

¹⁶⁹ Walter Burkert, (Çev:Sina Şener), İlkçağ Gizem Tapıları, Ankara, 1999, s.13Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.91.

¹⁷⁰ Walter Burkert, (Çev:Sina Şener), İlkçağ Gizem Tapıları, s.13. ;Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.91.

gibi bu kültlerin en önemlisi Jüpiter Latiars'a ait olan kùlttür. Roma şehrinin, Lâtin'lerin politik önderliğini elinden almasından sonra (M.S.4.yüzyıla kadar) Jüpiter'in kùltü gelişmiş ve ihtişamlı merasimlerle kutsanmıştır. Önemli ilahlardan birisi de Ay tanrısı Diana idi. Bütün Lâtinler tarafından sayılır ve hürmet görürdü. O'nun en meşhur kùlt yeri, Aricia'dan Nemi Gölü kenarındaki bir korkuluktur. Kùltü, İmparatorluk Devrinde de önemini korumuştur¹⁷¹.

2.4. Aile Dini

Eski Roma dini, aile ve devlet kùltü üzerine bina edilmiştir. Bundan dolaydır ki Romalılar, kendilerine has bir dinin kurucusu sayılmazlar. Dini ihtiyaçlarını, başkalarından almışlardır. Buradaki yabancı dini unsurlara baktığımız zaman da, Roma dinine üç büyük dinin akımının etkisinin olduğu görölmektedir. Bunları sıralarsak eğer;

a-M.Ö. 8.yüzyılda Etrüsk Dini

b-M.Ö.6.yüzyılda Yunan Dini

c-M.Ö.3.yüzyılda Helenistik-Doğu Dini dalgalarıdır.

Ancak bu dinlerin karışımı Roma dinin oluşumunun daha başında Etrüsk ve Lâtin unsurlarının birbirine karışmasıyla başlamış ve “ Eski Roma Dini” olarak isimlendirdiğimiz din ortaya çıkmıştır¹⁷².

Roma'da özellikle bir ritüel olarak din ve dini tapınmalar ailevi ve ulusaldı. Aile reisi, evin bireylerini ve köleleri evin ocağının etrafında toplayarak dua ederdi. Tanrılara yiyecekler sunulurdu. Bu ritüel aile bağlarının devamı içinde oldukça önemliydi ve bu sürekli olarak yapılırdı. Bu aynı zamanda onlar için aile bağlarının güçlenmesini sağlayarak atalarını hatırlamalarını da sağlıyordu. Aile ibadetinin yanı sıra resmi tapınmalar da birer usul ve adap içerisinde gerçekleştiriliyordu¹⁷³.

Latium bölgesinde, belirli bir inanç ve ibadeti paylaşan dini toplulukların bir araya gelmesiyle oluşan ve dinin ilk aşamasındaki düzensizliğin aksine dini öğelerin yalın bir senteze ulaştığı ve “religio privata” veya “domestica” diye adlandırılan bu evre Roma dinin ikinci evresidir. Bu dönemin en büyük özelliği Latium köylülerinin aileye bağlılığı ve sadakati üzerinde temellenen aile dininin ön plana çıkması ve ailenin yaşadığı evin kutsallığını, evin huzurunu ve esenliğini sağlayan koruyucu tanrılara sahip

¹⁷¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.87.

¹⁷² Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.88.

¹⁷³ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizinkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, Anadolu Merkezli Dünya Tarihi, 4.Kitap.,2009, s.7.

olmasıdır. Dini içerikte bir tapınak konumunda olan evin önemi ailenin bütün bireylerinin buluşma, yeme içme ve selamlaşma yeri olarak görülen ocaktır. Ailenin başında toplandığı ve birlikteliklerinin görünebildiği evin ocağı kutsal bir mekândır. Bu ocağın ateşinin sönmemesini sağlayanlar ise evin genç kızlarıdır¹⁷⁴.

Çiçero, her yurttaşın kendi evinden daha kutsal bir mekânı olamayacağını, bu yüzden hiç kimsenin ondan yoksun bırakılmaması gerektiğini vurgulamıştır¹⁷⁵.

Romalılar evi ve aileyi koruyan tanrıları kutsarlardı. Genius, ailenin babasını ve evlilik yatağını korurdu. Tarihsel süreç içerisinde sıkı bir şekilde takip edilemeyen ve başlarda bir aile dini olan Roma dini sonradan genişleyerek bir devlet dini haline dönüşmüştür. Bu genişleme anlatılırken aile gibi devletin de kutsal bir kuruluş olduğunu, ailenin son derece basit dini törenlerinin yavaş yavaş yeni ihtiyaçlara uygun hale getirildiği söylemektedir. Romalılar için Roma'nın kapladığı alan ve şehir kutsaldır. Her evin kendi ocağı bulunduğu gibi şehirde de Vesta Tapınağının kendi ocağı bulunmaktadır¹⁷⁶.

2.5. Animizim

Roma dininin ilerleyen dönemlerinde dini gelenekler varlığını korumuştur. Bu dini gelenekleri antropologlar animizim olarak isimlendirmişlerdir¹⁷⁷.

Roma dinine geleneksel anlamda hâkim olan, bir doğa olayına ya da cansız bir nesneye bir ruh yerleştirme düşüncesi temelde ilkel bir animizmdir, yani canlılıktır. Romalılar bu ruhların hepsine değil, sadece kendi yaşam alanları ya da özgün uğraşları içinde etkin bir gücü olduğuna inandıkları, tapabilecekleri bu ruhları rahatsız etmemek için belirledikleri bütün kuralları eksiksiz yerine getirmeye büyük özen göstermişlerdir. Cato bu hususu şöyle dile getirmektedir; “ bir ağacın dalını budarken aşağıdaki Roma ritüelinin yerine getirilmesine özen göstermek gerekir. Ruhun yatışması için bir adak sunduktan sonra şu dua edilmelidir. ‘ *bu dalın adandığı sen, ister bir tanrı ol, istersen bir tanrıça... bu domuzu sana sunarak tüm inancımın bana, aileme, çiftliğime ve çocuklarıma karşı müşfik ve iyi niyetli olmanı diliyorum...*’¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.8.

¹⁷⁵ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.9.

¹⁷⁶ Tuba Konuk, *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Tanrıları*, s.31; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.8.

¹⁷⁷ Cyril Bailey, *The Religion of Ancient Rome*, London, 1921, s.10.

¹⁷⁸ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.10.

Romalılar, bir doğa olayı sonucunda kendisini açığa vuran bu animistik istekleri, bu doğa olaylarını gözlemleyerek yorumlayıp açıklamaya çalışırlar. Bu durum Roma dininde “*divinationes*” olarak adlandırılan kehanetlerin ve kehanet kurumlarının oluşmasını berberinde getirmiştir. Roma’da siyasi, sosyal ve askeri olayların yönü bu kehanetlerle belirlenirken bunlarda kuşların uçuş yönlerinin belirlenmesi, kutsallığı kabul edilen bazı hayvanların iç organlarına bakılması, şimşek ve yıldırım gibi doğa olaylarının yorumlanması gibi yöntemlere başvurulmaktaydı. Tanrıların, insanların dualarını kabul edip etmediğini gözlemleyen kişiler, senatolar ya da yüksek dereceli devlet memurları tarafından seçilerek, yaptıkları bu gözlemlerin türüne göre isimler alırlardı. Kartalların ve akbabaların uçuşuna, tavukların yem yeme biçimine bakarak kehanette bulunan kişilere “*augur*” adı verilirdi. Bunlara toplumda ayrıcalıklı bir rol tanınırdı. Bir Etrüsk geleneği olan, hayvanların iç organlarına bakarak kehanette bulunanlara ise “*haruspex*”, Bunların yorumlarına da “*extispicium*” ismi verilirdi. Haruspexler her bir iç organın vücuttaki olağan yerini, rengini ve biçimini bilirlerdi, olağanın dışında bir durum gözlemlediklerinde bunların birer tanrısal işaret olduğuna inanarak tanrıların insanlardan ne istediğini anlamaya çalışırlardı. Livius, “M.Ö.340 yılında yapılan bir savaş sırasında, Roma ordusu bir muharebeye kalkışmadan önce, bir haruspexin bir kurban karaciğerini inceleyerek o dönemin konsülü olan Decius’a bu kurbanın karaciğerinin olağanüstü bir konumda olduğunu belirtti. Bu durum üzerine de Roma ordusu tanrıların kendileriyle olduklarına inanarak savaşa giriştiler diye aktarmaktadır”¹⁷⁹.

2.6. Roma’da Tapınak ve Tapınma Geleneğinin Gelişimi

Roma döneminde bütün İtalya da ve Galya’da tanrılar adına inşaa edilmiş tapınaklar vardı. Bir tapınak içindeki ilahların inkâr edilmesi, yerli ayinlerin yapılması veya yöresel dua tabirlerinin kullanılması imkânsız bir durumdaydı. Her tapınakta aynı kurallarla aynı ilahlara ibadet edilirdi. Yani ortak bir dini anlayışla ibadet edilirdi. Bir ruh ve coşkunun içerisinde, aynı olan ibadetlerin aynı tarzda yapılması dini yönelişinde ortak bir özelliğini oluşturmaktaydı. Zamanla gelenekselleşen dua ve tapınma adetleri, her yerde aynı zamanda başlamakta ve en küçük ayrıntıya kadar belirlenen tarzlar içerisinde yerine getirilmekteydi¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.11.

¹⁸⁰ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu’nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.5.

Tapınaklardaki bu kural ve rütüeller daha sonra egemenlik altına alınan bölgelerin halkına da kabul ettirilmeye çalışıldı. Bu dini kurallar çerçevesinde imparatorlar ilahlaştırılmış ve yaşayan birer tanrı olarak görülmüşler ve imparatorlara tapınılma adına dini ayinler yapılmıştır. İmpartorlar adına yapılan ayinler sadakatin bir göstergesiydi ve Roma idarecileride bunu ciddi bir şekilde icra ederlerdi. Monarşik geleneklerin muhtemel sonuçlarından birisi olan impartorların ilahlaştırılması anlayışı Suriye, Pers, Mısır ve Anadolu'daki tapınma tarzları buna çok kolay uyum sağlamıştır. Bu uyum bu yörelerde yaşayan insanların dinlerinin canlanmasını sağlamıştır. İsis ve Serapis, Kybele ve Attis, Suriyeli Baaller, Sabazius ve Mitra inanç kardeşliği dokusu altında imparatorluk sınırlarında büyük bir kitle tarafından kutsanmıştır. Doğu dinlerinin yükselişiyle beraber sanatta, edebiyatta ve felsefede de olduğu gibi dini hayattada da gelişmeler olmuştur¹⁸¹.

İktisadi ve ticari faaliyelet sonucunda doğudaki toplumlar arasında dini anlamda da etkileşimler olmuştur. Teokrasinin gelişmesiyle beraber ortak inanç değerleride kurumsallaşmıştır.¹⁸².

Doğu dinlerinin Batı'da bu kadar büyük bir kitleye hızla yayılmasının temelinde Batı'da bulunan kölelik kurumunun yaygınlık kazanmış olmasının da büyük rolü olduğu da söylenebilir. Doğu toplumlarının inanç değerleri Batı toplumları arasında da hızlıca yayılarak kabul görmüştür. Bu yayılma ve kabulde Batı'da bulunan kölelik kurumunun yaygınlık kazamış olmasının da büyük rolü olduğu söylenebilir. Yani batıdaki geniş sosyal bir sınıf olan köleler arasında Doğuya has dini değerler büyük saygı ve kabul görmüştür.

2.7. Anadolu ve Yunan Kültürlerinin Roma Dinine Etkisi

Günümüz Batı toplumları Yunan düşünce dünyasından etkilenerak onu özümseyerek bütün dünya üzerinde ahlaki ve zihni açıdan bir üstünlük kurmuş olan Roma'nın adeta mirasçısı durumundadır. Roma imparatorlarının hâkimiyetleri Avrupa'da yaşayan insanların kültürlerini biçimlendirmiştir. Askeri açıdan üstün olmasına rağmen Roma, Doğu ve eski uygarlıklar karşısında, teknik gelişmede, zenginlikte, sanatsal yaratıcılıkta olduğu gibi dini yorumlamada da çok fazla ileri değildi. Yunanistan'da yoksulluk ve açlık hat safhada iken, İtalya nüfusunun giderek

¹⁸¹ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.5.

¹⁸² Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.5.

azalması sebebiyle Roma nüfus açısından desteklenemez bir duruma sürüklenmiştir. Avrupa'nın diğer ülkelerinde ise durum, vahşi bir barbarlık altında otorite tanımaz bir hal almıştır. Anadolu, Mısır ve Suriye ise bereketli hasatları sayesinde Romadan daha ileri bir refah ortamına sahipti. Bu şekilde küçük el işlerine dayanan imalat merkezleri kurularak, geleneklerin ön gördüğü işler tekrar yapılmaya başlanmıştır. İmalat ve ihracatın artmasıyla beraber, ekonominin de geliştiği hareketli bir kültürel yaşam olmuştur¹⁸³.

Romalıların askeri güçle beraber çaba gösterdikleri diğer alanlarda da oldukça başarılı sonuçlar aldıklarını söyleyebiliriz. Askeri gücün ekonomik güçle beraber artması, ileride üretimi zayıflatacağı endişesi bu gücün aleyhlerine dönebileceği ihtimali Roma imparatorlarını rahatsız etmiştir. Roma yöneticileri bu yüzden yönetimi hâkimiyeti elinde tutmayı başarmıştır. Bu arada daha üretken, daha varlıklı, olan başka milletlerin ahlaki üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Roma'nın bu doğuya benzeme çabaları kendisini ilk olarak siyasal kurumlarda göstermiştir. Askeri gücü sayesinde toplumları hâkimiyeti altına almakla birlikte onları yönetmekte pek başarılı olamamıştır. Roma gittikçe kozmopolit bir merkez haline gelmiştir¹⁸⁴.

Doğunun astroloji ve büyü çalışmaları, Roma toplumu tarafından da kabul görmüştür. İlerleyen zamanlarda da Roma felsefesi gün Kıldani (Keldani) ve Mısır düşüncesinden etkilenmeye başladı. Yunan mantığı başta olmak üzere doğu dinlerinin geleneksel düşünce yapısıyla uyumlu olmak için çaba sarf etmiştir. Yunan ve Latin dünyasının Doğu uygarlığıyla nasıl bir zıtlık içinde olduğunu anlayabilmek için, dini yapılarına bakmak yeterlidir. Batıya özgü olan paganizm, neredeyse bütünüyle imparatorun denetimde olan Latin muhtevalıydı. İspanya, Galya, Britanya, İberya ve Keltik bölgesi Roma'nın egemenliği altına girdiği için Roma'nın doğudan aldığı ve geliştirdiği dine karşı da direnememişlerdir. Roma uygarlığını oluşturan bu yeni inanç sistemi çok hızlı bir şekilde bünyesi altında bulunan halklar arasında kabul görerek yayılmıştır. Bu dini inanışın etkisiyle Forum'da olduğu kadar tapınaklarda da insanlar üzerinde önemli duygu değişikliğine sebep olmuştur. İnsanlar arası söyleşiyle birlikte ilahlar için yapılan duaların içeriği bile değiştirilmiştir. Roma ilahlarının ve ilah anlayışının kabul ettirilmesine dayanan dini eğilim mevcut olduğu için, yeni himaye

¹⁸³ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, Adana, 2009. s.3.

¹⁸⁴ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, Adana, 2009. s.3.

altına alınmış olan toplumlara uygulanan kamu ve medeni hukukun ilkelerinde de bu fark ediliyordu¹⁸⁵.

2.7.1. Eski Anadolu İnançlarının Roma Dinine Etkileri

M.Ö. 8 yüzyılda Anadolu'da bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Frigyalıların en önemli dini figürlerinden olan Ana Tanrıça tapınması altı asır kadar Roma'da büyük bir rağbet görmüştür. Bu dönem boyunca geçmişin doğaya dayalı ilkel inançlarının tamamı bu sitenin içerisinde yer almıştır. Anadolu'da bulunan Ana Tanrıça inancı özellikle Latin dünyasında büyük kitleler üzerinde etkili olmuştur. Kartaca kralı Hanniball M.Ö. 205 yılında yenilgiye uğratılmasına rağmen bir tehdit olmaktan çıkarılamamıştır. Bu ve bunun gibi başka tehditlere karşı koyabilmek için büyük ana Ida'nın Roma'ya getirilmesi fikri ortaya atılmıştır. Kadın kâhinlerin (Sbil) de katkısıyla kötülüklerden korunmak amacıyla Anadolu kökenli tanrıçalar Roma panteonuna taşınmıştır. Kadın kâhinlerin kehanetleri Roma'nın Kartaca tehdidi bir süreliğine de olsa bertaraf edildiği için Roma'da dışarıdan Roma dinine dâhil edilen tanrıçaların itibarını artırmıştır.¹⁸⁶

Romalılar da, artık Frigyalılar gibi, Kibele'nin Ida ve Berecyntus'un yüksek tepelerinde oturduğuna ve bereket getirdiğine inanmışlardır. Bu verimliliğin artması için Kibele'nin sevgilisi olan Attis'in kutsal saydığı çam ağaçlarının altında dini törenlerin yapılmasının gerekliliğine inanmışlardır. Ağaçların yanı sıra ülke halkı gökten geldiğine inandığı Pessine'den Pergamon'a ve oradan da Roma'ya getirildiğine inandığı ilahi bir özellik taşıdığına inanılan taşlara ve kayalara tapınmış ve aşırı derecede saygı göstermiştir. Aslan gibi en yırtıcı ve çok güçlü olan hayvanlara karşı özel bir saygı duyularak, bir zamanlar Roma'nın zalim ve vahşi olarak gördüğü kabilelerin totemlerine sahip çıkmıştır. Mitolojide olduğu gibi geçmişle ilgili tasvirlerin yer aldığı sanat eserlerinde de aslan Büyük Ana'nın binek hayvanı olarak kullandığı, üzerine binerek seyahat ettiği bir hayvan olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁷

En eski zamanlardan beri Trakya menşeli Frigyalılar kendilerini eski Anadolu kavimlerinin mirasçıları olarak görmüşlerdir. Beraberlerinde getirdikleri ilahlarını kendi geçmişleriyle özdeşleştirdiler. Böylece Pagan ulusların alışkanlıklarına da böylece uyum sağlayabilmişlerdir. Frigya dini inanç ve ayinlerine göre bitkilerin ilahı olan Attisana tanrıçayla birleşerek yalnızlığını gideriyordu. Romalıların Kartacalılarla

¹⁸⁵ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.4.

¹⁸⁶ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.12.

¹⁸⁷ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.12.

yaptıkları mücadelelerde kendilerine yardımcı olarak gördükleri Kibeleyi de öne çıkardıkları anlaşılmaktadır. Gelişen Kozmolojik ve teolojik öğretiler beraberinde ilkel tapınmaları ve dini fikirleri de kapsayarak ağaçlara, taşlara ve hayvanlara tapınma gibi ritüellerde beraberinde gelişmişlerdir. Roma yöneticileri Roma hayatına dahil olmaya başlayan bu yeni dini öğretilerin kendilerine zarar vereceğini düşündükleri için vatandaşlarının bu yeni ilahlar için düzenlenen ayinlere katılmalarını ve yaymaya çalışmalarını suç saymışlardır. Büyük Ana Tanrıça için düzenlenen törenler ise büyük bir titizlik içinde icra edilmiştir. Bu süreçte Frigya tanrı ve tanrıçaları Greko-Romen bir karakter kazanarak Roma resmi tanrıları içirişindeki yerlerini almaya başlamışlardır¹⁸⁸.

2.7.2. Yunan Kültürünün Roma Dinine Etkisi

Romalılar kendilerine özgü inançlarının yanı sıra Hellenistik dönemde Yunanlılardan aldıkları ve benimsedikleri tanrılara ve dini geleneklere sahip olmaya başladılar. Bu durum kendilerine özgü bir mitolojinin oluşmasının önüne geçmiştir. P.Grimal Grek ve Roma mitolojinin birbirleriyle temas kurmadan önce ayrı ayrı uzun yollar izlemiş olduklarını söyleyerek Yunan mitolojik düşüncesinin daha zengin ve baskın olması sebebiyle kendi formlarını empoze ettiğini söylemektedir. A.Schimmler ise Roma ve Yunan dinleri arasında büyük benzerlikler bulunsa bile aslında ikisinin birbirinden çok farklı olduğunu söylemektedir. Bunu Yunan tanrılarının çeşitli mitoslarda çok canlı birer şahsiyet olarak tasvir edilmesi ve yerli Roma tanrıları ise tam olgunlaşmamış ve gölgeler kadar zayıf karakterler halinde kalmalarıyla açıklar¹⁸⁹.

Yunan kültürü ve dini Roma'yı en çok etkileyen kültür ve dindir. Bunun sebebi Yunanistan'ın bulunduğu coğrafyadır. Yunanistan, Roma ile Doğu arasında adeta bir köprü vazifesi görmektedir. Yunan ve Roma kültürleri belirli bir noktaya kadar paralel giderken daha sonra Yunanistan'a gelen Büyük İskender Yunanistan'ın gelişip değişmesini sağlamıştır¹⁹⁰.

Roma'nın vatandaşlarına sağladığı sosyal ve ekonomik imkânlar insanları Roma'da yaşamaya teşvik etmiştir. Zira Roma ordusu memlekette emniyet ve güven duygusu veriyordu. Romalı yöneticiler zamanla dinin toplumsal bir çok faaliyette etkin

¹⁸⁸ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.13.

¹⁸⁹ Tuba Konuk, *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Tanrılar*, s.30; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.17.

¹⁹⁰ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, England, 2007.sh.3

olduğunu keşfettiler.¹⁹¹Romalı yöneticiler zamanla anladılar ki, din ile çok şey yapılabilirdi. Çünkü insanlar tanrılardan korkuyorlardı. Yöneticiler vatandaşlardan bir şey istedikleri zaman bunu tanrının istediğini ve tanrıya vereceklerini söyleyerek alıyorlardı¹⁹². Bu belki tarihteki ilk dini sömürü amaçlı kullanımıdır. Günümüzde de bazı politikacıların kendilerine inanan insanların masum duygularını kullandıklarını görmekteyiz.

2.7.2.1. Yunan Şehirlerindeki Dini Yapının Roma Dinine Etkisi

Yunanistan'ın Corinth şehrinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Roma'ya benzer bina ve heykel kalıntıları bulunmuştur. Yol parçaları ve mezarlıklar bulunmuştur. Bir Roma şehrinin yapısını ve zamanla gelişimini ve değişimini anlamamıza yardımcı olan yeni buluntular ortaya çıkmıştır. Bu buluntular şehrin veya köyün ne kadar büyük olduğu ve zamanla şehirlerdeki değişimlerinin nasıl olduğu gözler önüne sermektedir¹⁹³.

Yunanistandaki forumların önemli bir yeri vardır. Çünkü dini yapılar forumda bulunurdu. Bir forum ortalama 13.000 m² büyüklüğünde olmaktadır. Corinth'de Augustos döneminden kalma bir tapınak bulunuyordu. Bu kilise forumun doğu kısmında yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise batı kısmına Venus Genetrix için bir tapınak yapılmıştır. Forumun merkezinde iki tapınak daha bulunuyordu. Bu tapınakların kimin adına olduğu belli değildir. Bu iki tapınağın dışında biri Apollo'nun tapınağı diğeri ise South Stoa adına olan iki önemli bina daha vardır. Burada bulunan amfi tiyatrodan törenler ve şölenler yapılmıyordu¹⁹⁴.

Yunan mitolojisinde en etkili unsur **Zeus**'tur. Zeus hem aydınlığın tanrısı olmakla beraber hem de tanrıların ve insanların babasıdır. Halkın gözünde gökyüzüyle bütünleşmiştir ve onun adıyla aydınlık gökyüzü arasında bir yakınlık kurardı. Onun adı zekaya, ışık dolu sezgiye ve gerçeğin kaynağına ulaştırırdı. Bir Titan olan Kronos ile Rheia'nın oğlu olan Zeus, çocukluğunu gözlerden uzak sevgi dolu geçirirken aniden bir baba gücüne sahip olmak istemiştir. Titanlara, Gigantlara ve Typhon'a karşı kazandığı zaferlerle Khaos'un yerine Kosmos'u getirmiş oldu. Egemenliği sadece kendi gücüyle ama daha önceki tanrılardan da yardım alarak elde ettiğinden dolayı, Zeus tanrısal

¹⁹¹ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, sh.3

¹⁹² Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, sh.3

¹⁹³ David Gilman, *Urban And Rural Planing in Roman Corinth Romano*, USA,2005, s. 28.

¹⁹⁴ David Gilman, *Urban And Rural Planing in Roman Corinth Romano*, 32.

gücünü başlangıçta yaptığı görev ve onur dağıtımıyla göstermiştir. Bu dağılımda Zeus’a gök, Poseidon’a deniz, Hades’e ise yeraltı dünyası verilmiştir. Toprak ve rüzgar ise üçünün ortak sahipliğindedir. Zeus’un elindeki güçlerin büyüklüğünün etkilerini insanlar ve tanrılar alemindeki cinsel egemenliğinde görebiliriz.¹⁹⁵

Corinth’te Zeus adına yapılmış bir tapınak bulunuyordu. Bu tapınağın M.Ö.398’de yapıldığı düşünülmektedir. M.Ö.146’da Romalılar Corinth’i yağmalamıştır. Bu Corinth şehri Romadan sürülen insanlar tarafından kurulmuştur. Bu şehir kurulduktan sonra on gün içinde karar alınmış hangi törenin ne zaman ve nasıl yapılacağı maliyetini ne olacağı “Duoviri ve Decuriones”ler tarafından kararlaştırılmıştır. Bu kararları daha önce kimin alacağı belli olmadığından Roma’dan din adamları getirilmiştir. Dini bir takvim oluşturmak amacıyla Fortuna, Neptün ve Poseidon için Corinth’in batısında tapınaklar yapılmıştır. Bu tapınaklar Venüs’ün tapınağının yanında bulunuyordu. Biraz daha kuzeyde ise Merkür için bir tapınak yapılmıştır. Bu tapınaklar küçüktür. Bu küçük tapınakların dışında iki ayrı tapınak daha bulunuyordu. Bunlar tahrip edildikleri için M.S. 70’de yeniden inşaa edimışlerdir. Corinth’te yapılan dini törenler daha çok Yunanistan kaynaklı iken Apollo, Asklepios, Zeus, Afrodit, Demeter ve Core için yapılanlar ise Roma kaynaklıdır¹⁹⁶.

¹⁹⁵ Roza Agizza, (Çev: Z.Zühre İlkelen), *Antik Yunan’da Mitoloji*, İstanbul, 2006, s. 33.

¹⁹⁶ David Gilman, *Urban And Rural Planing in Roman Corinth Romano*, s. 32.

Tablo 1: Yunan Kültürü Etkisinde Oluşan Roma Tanrıları

Latince adı	Yunanca Adı	Güç Alanı
Coelus	Uranus	Gökyüzü
Terra/ Tellus	Gaia	Her şeyin Üretken Anası
Iuppiter/Love	Zeus	Tanrıların Yöneticisi ve Devletin Koruyucusu
Iuno	Hera	Iuppiter'in Karısı; Annelik ve Doğum Tanrıçası
Saturn	Cronus	Iuppiter'in Babası
Mars	Ares	Iuno'nun oğlu. Roma'nın iki önemli Simgesiyle Tanımlanır; Tarım ve Savaş
Vesta	Hestia	Ocak Tanrısı
Ceres	Demeter	Buğday Tanrıçası
Minerva	Athena	Savaş Tanrıçası
Neptune	Poseidon	Denizlerin Tanrısı
Dis/Pluto/Orcus	Hades	Yeraltı Dünyasına Hükmeden Tanrı
Mercurius	Hermes	Haberci Tanrı ve Ticaretin Koruyucu Tanrısı
Venus	Aphrodite	Aşk Tanrıçası
Cupidus	Eros	Venus'un oğlu, Aşk Tanrısı.
Vulcanus/Mulciber	Hephaestus	Ateş, Sıcaklık Demir ve Volkanik Patlamaların Tanrısı
Bacchus/Liber	Dionysus	Şarap ve Sarhoşluk Tanrısı
Diana	Artemis	Ay Tanrıçası; Aynı zaman av ve koruluk tanrıçasıdır
Apollo/Phoebus	Apollo	Gerçeğin ve Işığın Tanrısı
Proserpina	Persephone	Ceres'in kızı, bahar tanrıçası
Somnus	Hypnos	Uyku Tanrısı
Ops/Cybele	Rhea	Tanrıçaların Annesi
Lucina	Eileithyia	Doğum Tanrıçası
Aurora	Eos	Şafak Tanrıçası
Furies	Erinyes	Öç Alan ve Cezalandıran Tanrı
Discordia	Eris	Anlaşmazlık Tanrıçası
Iuventus	Hebe	Tanrıların Sakisi
Trivia	Hecate	Hayalet ve Cadılık Tanrıçası
Latona	Leto	Apollo ve Artemis'in Annesi
Victoria	Nike	Savaş Tanrıçası
Fortuna	Tyche	Şans Tanrıçası
Hercules	Heracles/ Herakles	Yunan/Roma Kahramanlarının En Ulusu
Parcae/Fates	Moerae	İnsanların Yazgılarını Denetleyen Tanrı
Faunus	Pan	Sürülerin Tanrısı
Diana	Selene	Ay Tanrıçası
Ulysses	Odysseus	Troi Kahramanlarının En Kurnazı

Kaynak: Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003.

2.8. Roma'da Din- Devlet İlişkisi

Roma'da devlet ve dini birbirinden bağımsız düşünmek neredeyse imkânsızdır. Din devletin devamını sağlayan bir olgu durumundadır. Hükümdar, devlet tarafından alınan kararların, dünyayı yöneten tanrıların iradesine uygun olup olmadığından emin olabilmek için, dini törenlerle açığa çıkan belirtileri gözlemliyor ve kuşların davranışlarının geleceği tayin edeceği fala başvuruyordu. Cicero, devletin dayanması gereken bütün ilkelerin başında, din ve kuş fallarına geldiğini söylemektedir ve Roma'nın gelişmesini ve gücünü muhafaza etmesini, inançlara bağlamaktadır. Horatius ise (Romalı şair) Romalıların büyük bir imparatorluklar kurmuş olmasını tanrılara boyun eğmesine yorumlamaktadır¹⁹⁷.

Din, Roma politikası için çok önemlidir. Roma dininde devletin tapınaklarda görevli tanrıları bulunuyordu. Genel anlamda törenleri bunlar yönetiyorlardı. O yüzden küçük mabetler devletten para alamıyorlardı. Örneğin Silvanus adında bir tanrı vardı. Bunun adına törenler yapılıyordu ama bu devlet tanrısı olarak kabul edilmiyordu¹⁹⁸.

Romalıların din üzerinden yürüttükleri ticarete başarılı olmaları diğer toplumların da Roma dinine sıcak bakmalarını sağlamıştır. İmparatorluk düzeyine ulaştıklarında dini kullanarak festivaller ve çeşitli törenler düzenlemişlerdir. J.Rüpke'ye göre Roma dini dünyaya bir form oluşturacak en eski din olarak tarihte yerini almıştır¹⁹⁹.

Roma'da insanlar yavaş yavaş dine farklı bakmaya başladılar ve o zaman anladılar ki politika-siyasetin dinden ayrı bir şey olduğunu anladılar. (res sacrae-respublicae)²⁰⁰.

Romalıların inanç modelinin esasında her nesnede, her canlıda bir tanrısal güç görme anlayışı vardı. Bununla beraber, bu belirsiz güçlerin doğa olaylarını ve insanların hareketlerini yönlendirdiğine inanılmaktaydı. Romalının tanrısal güçler karşısındaki psikolojik durumunu şöyle ifade etmektedir; Romalılar tarihleri boyunca, bireyin ya da insan topluluğunun dışında, insanın gözden kaçırmaması gereken bir kudretin varlığını derinden duymuştur. Romalıya göre insanın bir şeye (güce) boyun eğmesi gerekmektedir. Bundan kaçınmak felaketi çağırıyordu. Buna istemeyerek boyun eğmek ise üstün kuvvetin kurbanı olmak anlamına geliyordu. Gönülden razı olduğunda da, o

¹⁹⁷ Tuba Konuk, *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Tanrılar*, s.33.

¹⁹⁸ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, 2002, Oxford, s.11.

¹⁹⁹ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, sh.4.

²⁰⁰ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, sh.4.

kuvvetle işbirliği yapacak seviyeye yükselebilmek demektir. İşbirliğiyle o üstün kudretin eğilimini, hatta amacını sezebilmek imkânı vardı. Roma'nın en başından beri, Romalıda kendini tanrısal bir amaç uğruna adanmak duygusu görülür. Bu en başta belli belirsiz, olgunlaşmamış, korkuyla karışık bir duygu iken daha sonraları iyice belirginleşip çoğu zaman onları harekete geçiren temel sebep oldu²⁰¹.

2.8.1. Caesars Döneminde Roma Dini

Roma'nın ağır bir bunalımda olduğu bu dönemde askeri ve siyasi açıdan büyük başarıların kazanıldığı bir dönemdir. İç isyanları bastırdıktan sonra doğuda sınırında etkili olabilmek için hazırlıklara başlamıştır²⁰².

Caesars döneminde küçük kurbanlar devlet tarafından kabul edilmiyordu. Ancak zaman zaman bu durumun istisnalarının olduğu görülmektedir. O dönemde din ve politika çok ayrı konular olarak görülüyordu. Örneğin Jupiter'e dini açıdan saygı duyuluyorken bir Roma imparatoru ise siyasi açıdan saygı görüyordu²⁰³.

İnsanların kafaları biraz karıştı. Çünkü karar veremiyorlardı. Acaba İmparator bir tanrı mıdır? Sorusuna cevap bulmaya çalışıyorlardı. Sonra Augustos öldüğü zaman zaman onun için bir heykel yapılmış ve ilahi bir onurla ona saygı duyulmuştur. Ancak bu uygulama Augustos'un kutsal olduğu anlamına gelmiyordu. Mesela Hristiyanlarda da tanrının çok büyük bir gücü var ve ona inanan inanmayan herkesin tanrısı olarak kabul ediliyordu. Zaten isimlendirmelerde bile insanlar ve tanrılar arasında bir fark olduğu bellidir. Tanrı “di” demek, insan “homines” (İtalyanca) demek ve bunlar zıt anlamlara sahiptirler. Gradel bunu açıklayabilmek için fare ile inek arasında da fark olduğunu fakat bunların kötü oldukları anlamını taşımadığını belirtmiştir²⁰⁴.

Cumhuriyet döneminden önce çok fazla kral bulunuyordu ve insanların onlara bakış açılarının nasıl olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Krallar bazen tanrılar gibi giyinerek ellerinde uzun bastonlar bulunduruyorlardı. Başka detaylar bilinmemekle birlikte bunda da Yunan kültürünün etkisi olduğu bilinmektedir²⁰⁵.

Hem tanrılar hem de insanlar din için oldukça önemlidir. Roma'da Cumhuriyet döneminde hiçbir insana ilahi anlamda bir saygı gösterilmiyordu. Bu fikir

²⁰¹ Tuba Konuk, *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Tanrılar*, s.31.

²⁰² Sırrı Tiryaki, “Roma İmparatorluğu'nun Fırat (Euphrates) Hattı (M.Ö.129- M.S. 230)”, **Turkish Studies**, C.11,S.1, Ankara, 2016, s.225.

²⁰³ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.27.

²⁰⁴ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.28.

²⁰⁵ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.32.

Yunanlılardan gelmiştir. Çünkü Roma, Yunan dininden her zaman etkilenmiştir. Bu dönemlerle ilgili çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Tiyatrolardaki komediler önemli kaynak olmakla beraber buradan da Romalıların Yunanlıları birçok konuda örnek aldığını görmekteyiz. Arkeolojik kaynaklarda da bu bilgi olmakla beraber, bu bilgiler çok dağınıktır²⁰⁶.

2.8.2. Din Adamları

Pontifex Maximus Antik Roma dininin en üst makamındaki kişiye verilen unvandır. Pontifex Maximus “köprü kuran” anlamına gelmektedir. Bu anlamın ilk yerleşimcilerin Tiber üstünde büyük güçlüklerle kurulan ve kullanan köprüleri yapan ve Tiber tanrıları ile ilgilenerek köprüyü gazaplardan koruyan ilk yönetici-rahiplerle ilişkili olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir²⁰⁷. Bir diğer tanımlamada da tanrılarla insanlar arasında bir köprü görevi gördüğü için bu anlam yüklendiği yönündedir²⁰⁸. Bu sınıf ilk başlarda sadece patrici sınıfa ait bir din pozisyonundaydı. Pontifex Maximuslar “Pontifler²⁰⁹Kurulu” diyebileceğimiz bir dini yapılanmanın da başıydı. Pontifler kurulunun diğer üyeleri Vesta Rahibelerini²¹⁰ temsil eden ve kurulun tek kadın üyesi olan Vesta Rahibesi, Roma dininin önemli tanrılarının kültleriyle bizzat ilgilenen Jüpiter, Quirinus ve Mars gibi üç büyük tanrıya bağlı Flaminler ve Rex Sacrorum yani kurbanlar kralıdır. Rex Sacrorum’un eşi de rahibe idi. Regina Sacromun yani Queen of Sacred Rites (Kurbanlar Kraliçesi) adını alırdı. Rex Sacrorum sivil ve askeri sorumluluğu bulunmayan, kurban törenleri ve dini takvimi hazırlayan, kutsallıklara karar veren, büyük ritüeller düzenleyen oldukça etkili ve önemli bir pozisyondaydı²¹¹.

Vesta rahibeleri aynı zamanda Forum’da bulunan kutsal olduğu kabul edilen bir ateşin hiç sönmemesinden de sorumluydular²¹². İlk zamanlarda Roma ailesinin adakları, ocak ve ahır gibi aile tanrıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Sivil yaşam, sönmeyen Ocak

²⁰⁶ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.32.

²⁰⁷ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70), Anadolu Merkezli Dünya Tarihi*, 4.Kitap.,2009, s.7.

²⁰⁸ Fionna Macdonald, *100 Antik Roma*, s.42.

²⁰⁹ Pontifler on beş kişiden oluşan rahiplerin oluşturmuş olduğu bir kuruldur. Alınan kararları yazan memurlar bulunmaktaydı. Yıl boyunca olan dini ve politik olayları kroniklerini derleyen yıllıkları kaleme alırlar.

²¹⁰ Roma’da bulunan en iyi ailelerin kızlarından seçilirdi. Hayatları boyunca kız kalmaya yemin ederlerdi ve devletin başrahibi Pontifex Maximus yönetiminde devlet ocağının ateşinin sürekli yanmasını sağlardı.

²¹¹ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, s.7.

²¹² Fionna Macdonald (Çev: Levent Türer), *100 Antik Roma*, İzmir,2004, s.42; Ekrem Sarıkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta,2002, s.89.

Tanrıçası Bakireleri (Vesta Bakireleri) gibi koruyucu tapınımlar ve Başrahibin (Pontifex Maximus) başkanlık ettiği karmaşık bir festivaller takvimi üzerine kuruludur. Sonrasında Büyük Yunanistan'a yakınlık, Olimpia Panteonunun olduğu gibi benimsenmesine sebep olmuştur²¹³.

Rahipler kurulunun başı kabul edilen Pontifex Maximus bu kurul üyelerini seçme yetkisini elinde bulundurmaktaydı²¹⁴. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kelime anlamı olarak köprü yapan anlamına gelse de “muktedir kişi” anlamı daha çok vurgulanmaktadır. Augustus döneminden sonra açık seçik politikleşen bu pozisyon giderek imparatorun elinde toplanmaya başlanmıştır²¹⁵.

2.8.3. Roma Devlet Dini Dönemi

Devlet dininin gelişimi, Roma'nın siyasal yaşamına ve bu yaşamdaki gelişmelere paralel olarak gelişmiştir. Bu dinin temel ilkesi Roma devletine ve yurttaşlarına faydalı dini kuralları uygulayarak devlete destek olarak işlevsellik kazandırmaktır. Bu yüzden insanın aklını bulandırarak kafa karıştıran anlatılar yerine ulusal açıdan destansı nitelikler taşıyan ve Roma tarihini yücelten öykülere yer verilmiştir. Bu yönüyle dine akılcı yönden yaklaşan Roma dini, söylenceleri yüceltecek kişilere ve olaylara malzeme oluşturmayı benimsemiştir. Dolayısıyla Roma dininde söylence bilgisi, devlet siyasetine olumlu bir katkı oluşturmak düşüncesi ön planda tutularak, tanrıların tanrılarla ilişkilerinden çok, tanrıların insanlarla ilişkisi çerçevesinde işlenmiştir. Örneğin, Ceres'in kızı Proserpina'nın yer altı tanrısı tarafından kaçırılması öyküsü, Sicilya valisi Verres'in devlete ve halka olan ihanetlerini anlatmak için kullanılmıştır. Çiçero'ya göre bu olay Ceres'e büyük saygı beslenen Sicilya'daki Henna'da geçmiştir. Verres bölge halkının büyük bir inanç beslediği kudretli Ceres'e bile ihanet edip onun heykelini çalmış ve herşeyden önce halkın dini inancını hiçe saymıştır. Çiçero, rhetorica teknikleriyle ördüğü bu dini öyküyü, davasını kazanmak ve Verres'i halkın ve dolayısıyla jüri üyelerinin gözünde değersizleştirmek için kullanmıştır²¹⁶.

Toplu ibadetleri bir devlet memuru statüsünde olan rahipler yönetiyordu. Eğer kral törenlerde varsa, kral başrahip unvanın da alıyordu. Daha sonra Roma'da krallık

²¹³ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.185.

²¹⁴ Christopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, “The Religion of Archaic Rome”, s.40.

²¹⁵ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, *Anadolu Merkezli Dünya Tarihi*, 4.Kitap, s.8.

²¹⁶ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.26-33.

kalkınca da bunun yerini “Kurbanlar Kralı” denen görevli almıştır. Dini açıdan kraldan hemen sonra, Flaminler (üfleyici) gelirdi. Flaminler üç adetti ve kutsal ateşi yakmakla görevliydi. Flaminler aynı zamanda Mars’ın, Jüpiter’in ve Quirinus’un özel hizmetkârı durumundaydılar. Flaminlerden sonra Pontifexler gelmekteydi. Pontifexler başlangıçta köprüler yapmakla görevliydi. Zamanla resmi bütün törenleri yönetir duruma gelmişlerdir. Krallık kalktıktan bir süre sonra “ Pontefix maximus” başrahip unvanı ile tüm rahiplerin yöneticisi duruma gelmiştir²¹⁷.

Devlet dininin oluşmasında Roma’nın aile dininin özelliklerinin, bir başka deyişle, İtalya’nın yerli dini özelliklerinin yanı sıra, İtalya’ya dışarıdan giren yabancı dini öğeler de etkili olmuştur. Roma devlet dininin İtalya’ya ait içeriği, Roma edebiyatı ve epigrafyası gibi çalışma alanlarından ve özellikle Roma’nın kendine özgü dini takviminden çıkarılmıştır. Bu takvim Roma kralı Numa Pompilius tarafından yapıldığından dolayı Roma dininin bu aşamasına da “ Numan dini” denilmektedir²¹⁸.

Roma devlet dininin özgün yapısı M.Ö.7. yüzyıldan başlayarak, İtalya dışından gelen kültürlerin, özellikle Etrüsklerin inançları ve M.Ö. 3.yüzyıldan başlayarak, Yunan dininin etkisiyle üçüncü aşamasına girmiştir. Yunan’ın zengin söylence dünyasının, Olympos tanrı sisteminin, Doğu dinlerinin etkisiyle biçimlenen Yunan gizem dinlerinin ve Yunan felsefe okullarının ahlak anlayışlarının etkisi altında yepyeni içerikler kazanan devlet dini, önceki aşamalardaki görüntüsünden daha derin bir yapıya sahip olmuştur. Yunan dininin Roma dini yaşantısının içeriğini belirlemede en önemli etkisi, bu dini çok tanrıcılığa (multi numizm; polytheizm) dönüştürmesidir. Bu aşamada, numen, insan biçimli içeriğe sahip olan Yunan tanrı tasavvuru içinde insana özgü niteliklerle donanmış ve ölümsüzlük özelliğiyle insandan daha önemli bir varlık anlamı kazanmıştır. Homeros ve Hesiodos’un destanlarındaki Yunan tanrıları ve her birinin kendine özgü söylenceleri Roma tanrılarına Latince adlarla geçmiştir. Özellikle Vergilius’un Aenes’i ve Ovidius’un Metamorphoses’inde Romalı yaşantısının özellikleriyle örülen söylencelere dönüştü. Bu doğrultuda, eskiden fırtınayla ve çiftçilikle ilgisi olan Tanrı Mars, Yunanlıların Ares’iyle özdeşleşip savaş tanrısı oldu. Bu tanrı Romalılar içinde en önemli tanrı özelliğini korudu. Tanrıların babası Iuppiter, Zeus’la; kadınların ve evliliğin koruyucusu Iuno, Hera’yla; tanrıların habercisi Mercurius, Hermes’le özdeşleşti. Sanatçıların, zanaatkarların tanrıçası ve Roma

²¹⁷Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70) , s.7.*

²¹⁸Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini, ,s.26.*

bilgeliğinin ruhu Minerva, Pallas Athena'nın; aşkın tanrıçası Venüs, Aphrodite'nin yaşam öyküleriyle anılmıştır. Neptunus, Poseidon; Vulcanus, Hephaistos; buğdayın ve bereketin tanrıçası Ceres, Demeter; kırların tanrıçası Liber ise, Dionysos²¹⁹ ya da Bacchos (Bacchus) olmuştur. Avcıların tanrıçası Diana, Artemis'e, kardeşi Phoebus ise ışık tanrısı Apollon'a eş tutulmuştur²²⁰.

Roma devlet dininin izlediği siyaseti öven Polybius, Roma'nın dindeki batıl itikatları bile (superstitiones) devletin yararına kullanmaktan kaçınmadığını belirterek akılcı düşünen aydınların, halk yığınlarının düşüncesizce ve yasa dışı eylemlerini önlemek, şiddete yönelimli ruhlarını denetleyebilmek için birtakım batıl itikatlar yaratarak yapay korkular oluşturmalarının doğal olduğunu vurgulamaktadır. Roma devlet dini, İmparator Augustus'un dönemindeki yönetimde, kentin eski tanrılarının, eski inançlarının, geleneksel törenlerinin ve ibadet biçimlerinin canlandırılmasıyla birlikte yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde gençlere, tanrıları ihmal ettikleri takdirde Roma'nın başına felaketler geleceği yönünde bilgiler aşılanmıştır. Bu konuyla ilgili biliçlendirici şiirler yazma görevini üstlenen Horatius'un bir şiiri şu şekildedir;

*“Atalarının cezasını sen çekeceksin ey Romalı,
Suçsuz olduğun halde tapınakları onarmadıkça,
Kapkara isle kirlenmiş,
Tanrıların ve heykellerinin un ufak olan sunaklarını da,
.....
Bir imparatorluğa hakim olursun,
Tanrılara boyun eğmenin manasını anlarsan,
Her şey onlarla başlar onlarla son bulur.
Tanrıları göz ardı ettin,
Bak onlar da İtalya'ya ağır felaketler yağdırdı...*

²¹⁹ Dionysos doğum, ölüm ve yeniden doğum konularında sunduğu çerçeve içinde, bir mitolojik bütündür; sıradışı ve çok gösterişli bir gücü vardır; bunlarla birlikte gerçekliğini de her zaman duyurur. Bitkiler dünyasının, mevsimlerin yenilenmesinin tanrısıdır ama bunlardan daha çok, insan ve hayvan üretkenliğinin tanrısıdır. Tutkusal coşkunun temsilcisidir; bu kimliğiyle iç engellemelerimizden oluşan zincirlerin kopuşunu, yok oluşunu simgeler. Toplu eğlencilerin, gevşemelerin, hep birlikte sarhoşluğa dalmanın tanrısı kimliğiyle, insanın içinde var olan fakar ahlaksal ve toplumsal kuralların kösteklendiği us dışı davranma dürtülerinin özgür bırakılmasına destek olur. Üretkenlik ve diriliğin taşkın görünümüne bürünmüş kimliğiyle, kurulu düzenin değişmez karşı koyanıdır. Kaynak ; Roza Agizza, (Çev: Z.Zühre İlkelen), *Antik Yunan'da Mitoloji*, İstanbul, 2006, s. 103.

²²⁰ Çiğdem Dürüşken, *Roma'nın Gizem Dinleri*, s.28.

*Tanrılarının rızasını almadan giriştiğimiz saldırıları,
İki kez püskürttü Monaesle Pacors'un askerleri,...*

....

*Dacia ile Mısır,
İç savaşla felç olan Roma'yı neredeyse yerle bir ediyordu,*

.....

*Çağımızda işlenen suçlar bini aştı,
İlkin evlerimizi, evliliklerimizi ve ailelerimizi lekeledi,
Bir felaket doğup bu kaynaklardan,
Yurdumuzu, ulusumuzu sellere boğdu*

....

*Denizi Kartaca kanına boyayan,
Pyrrhus'u, güçlü Antiochus'u,
Uğursuz Hannibali deviren şu gençlik,
Böyle bir ana-babadan doğmamıştı.*

....

*Yıkıcı zaman hangi işte bir değer bıraktı?
Babalarımızın çağı, atalarımızın çağından kötü,
Daha da kötüsünü doğurdu, bizleri,
Bizden de doğacak daha kötülere !”²²¹*

Bu dönemde yazılan Vergilius'un Aeneis Destanı'nda, Roma'nın kuruluş söylencesinin başkahramanı Aeneas, Augustus'un kişiliğine bürünerek görünüyor ve Roma'nın bu yeni yönetim biçimi, kentin yeniden kuruluşu olarak yansıtılıyor. Aeneas'ın kendisiyle özdeşleştirilen pietas kavramı, Roma dininde en önemli kavramlardan biri haline gelmiştir²²².

İmparatorluk döneminin devlet tanrılarına gösterdiği bu özenin yanında, siyasal yayılımı kolaylaştıracağına inandıklarından fethedilen ülke tanrılarına da hoşgörülü yaklaşım dikkate değer ve dengeli bir siyasi yöntemdir. İmparatorlar, devlet diniyle büyük bir uyumsuzluk yaşanmadığı sürece, hâkimiyetine aldığı ulusların dinine hoş görüyle yaklaşmışlar ve beraber tapınaklarını yağmalamamış ya da tanrılarını

²²¹ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.28.

²²² Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.28.

mekânlarından kovmamışlardır. Çiğdem Dürüşken'in naklettiği üzere, Minicius Felix'in şu sözleri bu yöntemli siyasetin açık bir ifadesidir : “ *Baştan sona, o çok uzaklara yayılmış imparatorlukta, eyaletlerde, kentlerde bütün yerel halk topluluklarının kendi dini ayinlerine ve yerel tanrıların tapımlarına rastlıyoruz. Örneğin, Eleusisliler Ceres'e tapıyorlardı, Phrygialılar Büyük Ana tanrıçaya, Epidauruslular Asclapius'a, Chaldaealılar Baal'a, Surialılar Astarte'ye, Tauri, Diana'ya ve Galler Mercurius'a taparlardı. Ama Romalıların bir farkı vardı, dünyadaki bütün tanrılara taparlardı. Onların gücü ve yetkisi²²³ bütün dünyanın en uç sınırına egemen olmuştur ve yetkisi güneşin geçtiği yolların ve koca Oceanus'un sınırlarının ötesine yayılmıştır... Romalılar bir kenti ele geçirdikten sonra... Fethettikleri halkın tanrılarını onur bahşederler. Tanrıları Roma'ya davet ederler, onları ve tüm dünyanın tanrılarını sahiplenirler... Böylece, Romalılar bütün ulusların dini ayinlerini kendilerine uyarlarken, kendileri de bir imparatorluk kazanırlar.*”²²⁴

²²³ Otorite veya yetke, herhangi bir konuda bir şeyin yeterliliğine herkesi inandırarak bir kişinin kendine sağladığı itaat ve güven; hâkimiyet ve emretme kudreti; yaptırım koyma ve kullanma gücüdür. Kaynak; <http://www.turkcebilgi.com/yetke> 25.03.216 15:41

²²⁴ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.28.

Tablo 2: Yunan Kültürü Altında Roma Devlet Dini Tanrıları

ADI	YUNANCA ADI	GÜÇ ALANI
Apollo	Apollo	Sanat Tanrısı (özellikle şiir ve Müzik)
Minerva	Athena	Bilgelik, Savaş ve El Sanatlarının ve Atina Kentinin Koruyucusu
Bacchus	Dionysos	Şarap ve sarhoşluk Tanrısı
Ceres	Demeter	Tarım ve Bereket Tanrıçası
Diana	Artemis	Avlanmanın ve Çocukların Koruyucu Tanrıçası
Iuno	Hera	Evliliğin Koruyucu Tanrıçası
Iuppiter	Zeus	Göklerin hakimi ve Roma Tanrılarının Hükümranı
Mars	Ares	Savaş Tanrısı
Mercurius	Hermes	Ticaretin, Savaş ve El Sanatlarının Tanrısı
Neptunus	Poseidon	Denizlerin ve Yer Sarsıntılarının Tanrısı
Venus	Aphrodite	Aşk ve Güzellik Tanrıçası
Vulcanus	Hephaistos	Demircilerin Tanrısı

Kaynak: Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003.

Tablo 3: Roma'nın (Yunan Dini Etkisine Girdikten Sonra) Değişmeden Kalan Özgün Tanrıları

TANRI/TANRIÇA ADI	Tanrı /Tanrıçanın GÜÇ ALANI
Numina (Numen)	Eski Roma Tanrılarının Ortak Adıdır. Doğanın Belirsiz Koruyucu Gücüdür. İnsanların Günlük Eylemlerini Yönetir.
Ianus	Başlangıçların Tanrısıdır. Genellikle iki değişik yüz ile Resmedilir. Aynı Zamanda Kapıların ve Geçitlerin Tanrısı Olarak Bilinir.
Lares	Aile Tanrısıdır
Penates Silvanus	Aile Tanrısıdır
Faunus	Ormanların, Koruların Tanrıları
Flora	Baharın, çiçek ve meyvelerin Tanrısıdır.
Manes	Ölümün İyilik Sever Ruhları (iyi Ruhlar)
Lemures	Ölümün Kötü Ruhları

Kaynak: Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003

2.8.4. Roma Dininde İmparatorluk Kültü

İmparatorluk dönemleri için “Arval Acta²²⁵” en önemli kaynak durumundadır²²⁶. Roma Dini’nin Doğu’nun din anlayışından esinlenerek edindiği imparatorluk kültürü, başka bir deyişle, imparatora ve ailesine tapınma biçimi, imparatorluk döneminin siyasi yaşamında da önemli bir role sahiptir. Mısır’daki tanrıların firavunlaştırılmasından hareketle, Doğu’daki Hellenistik krallarının benzer uygulamalarla tanrılaştırılması, Roma dininde yeni bir hareketin doğuşuna neden olmuştur diyebiliriz. Romalılar yüzyıllar boyunca Akdeniz’in doğusundaki halklarla ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler siyasi ve ticari amaçlıdır. Bu ilişkiler sayesinde de gördüler ki krallarına tanrı olarak tapıyorlar. Buna tanık olmaları bu anlayıştan etkilenmelerine yol açmıştır. Roma tarihine baktığımızda krallık döneminden beri, kral siyasi liderliğin yanı sıra aynı zamanda Mısır’daki kadar olmasa bile dini liderliği de özünde barındıran kişi olarak görülüyor. Cumhuriyet döneminde tek adamlık yıkılınca tanrılaştırma yetkisi boyut değiştirerek Senato ve Yaşlılar meclisine verilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde değişimlerle karşılaşan Roma, krallık döneminden sonra geçen 478 yıllık süre zarfında yine tek adam hâkimiyeti ve onun doğasına yerleşik olan siyasal ve dini otorite anlayışına dönmek zorunda kalmıştır. Bütün bunlar değerlendirildiği zaman görülen şu ki Roma, Doğu’nun kralları ya da imparatorları tanrısallaştırma düşüncesine uzak bir anlayış içinde değildir²²⁷.

İmparator Augustus, Velius’un destanında bahsedildiği gibi, siyasal olduğu kadar dini açıdan da önemli bir unvan olan pius (görev bilicine sahip olan, sadık olan) olarak Roma’nın önemli destansı kahramanı olan Aeneas ile özdeşleştirilmiştir. Roma’yı bütün yönleriyle yüceltmek bir tanrısal görev olarak kabul edildiğinden dolayı imparatorların üstün vasıflarla donatılmış olduklarına inanılıyordu. Cumhuriyet kurumlarının güvenliği için tanrılara tapan halk artık bu kurumları kendi bünyesinde toplayan imparatora yönelmiş, kendi huzurunu, imparatorun huzurunda ve sağlıklı oluşunda aradığı için, devlet dininin tanrılarına imparator adına tapınmayı benimsemiştir. Roma’nın siyasal arenasında 300 yıl hüküm sürecek imparatorluk kültürünün yerleşmesinde, Cumhuriyetten İmparatorluğa geçiş aşamasında en büyük liderlerden Iulius Cesar’ın öldükten sonra tanrılaştırılması büyük rol oynamıştır. Bu tanrılaştırılmanın Cesar’ın kazandığı siyasi başarılarında etkisi oldukça büyüktür.

²²⁵ Detaylı bilgi için Fohn Schied’in Romulus et Ses Freres,1990 adlı eserine bakınız.

²²⁶ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.20.

²²⁷ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.30.

Pontifex Maximus ve Augur gibi unvanlar da Cesar'a verilmiştir. M.Ö.44 yılında suikast sonucu hayatını kaybeden Cesar için bir tapınak yapılarak Senato tarafından tanrı ilan edildiğini görmekteyiz. Cenazesinde o güne kadar hiç görülmemiş bir kuyruklu yıldızın görülmesi onun ölümünden sonraki yaşama geçişinin simgesi olarak yorumlanmış ve tanrılık vasfı bir nevi resmîlik kazanmıştır. Fakat düşünemedikleri bir gerçek vardı, yaşayan birini tanrılaştırmak çıkar kavgalarına ve toplumsal kargaşalara sebep olabileceği fark edildiğinden öncelikle Roma'nın tanrısallık olarak görülen ruhuna tapınma aşılanmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise Roma'nın zaferinin ve kurtuluşunun temsilcisi olarak görülen imparatorun şahsı ve ailesi tanrılaştırılmaya başlanmıştır. Roma Cumhuriyeti'ndeki din kurumları arasında yer alan ve Iuppiter, Mars, Quirinus'un temsilcileri olarak görülen 15 kişilik Flamines grubu, tanrısallaştırılan Roma, Roma İmparator'u ve ailesinin geniş halk kitlelerince dinî saygı görmesini sağlamak konusunda görevlendirilmiştir²²⁸.

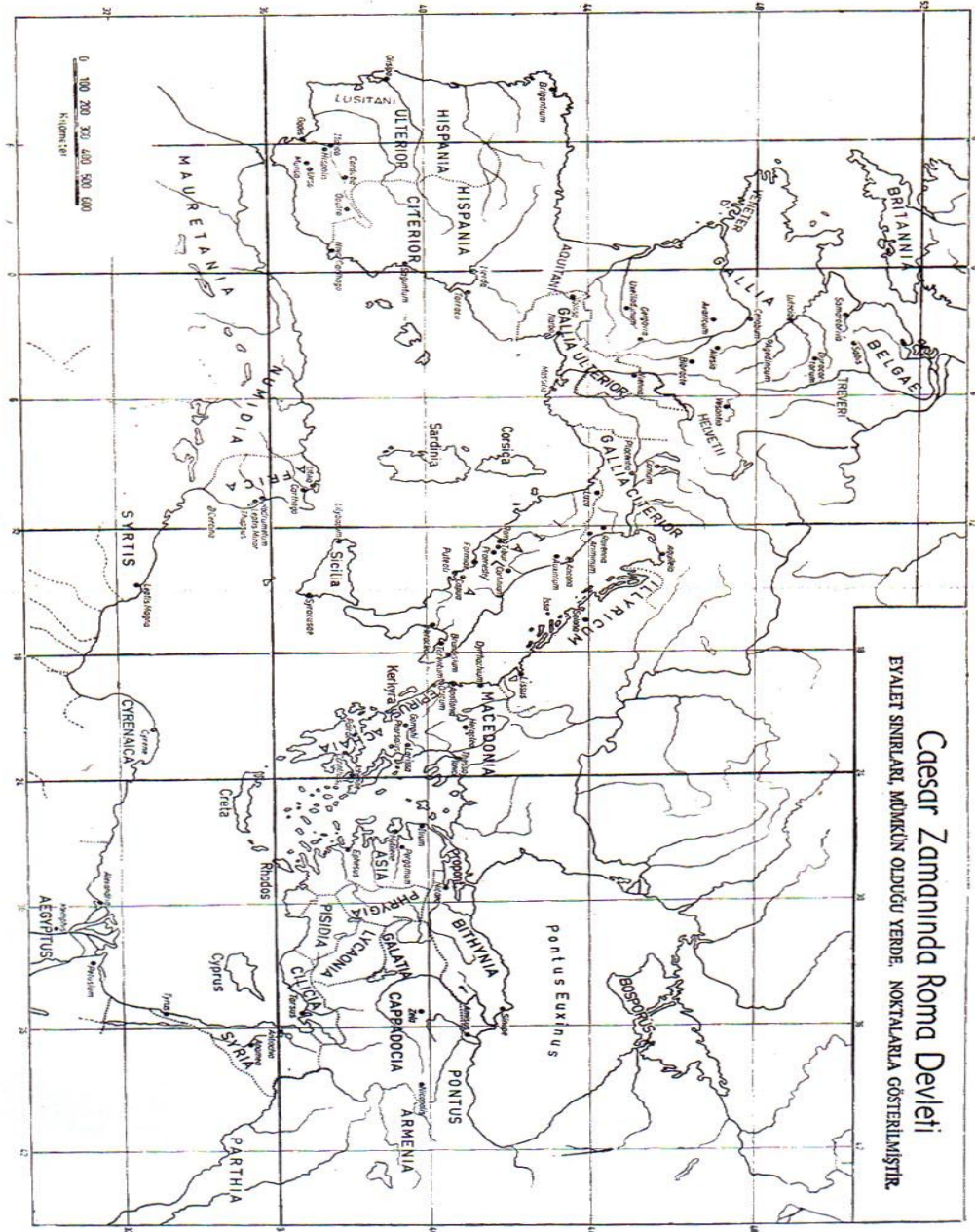
2.8.4.1. İmparatorluk Kültünün Anadolu'ya Etkisi

Anadolu'nun genelinde imparatorluk kültürü çok hızlı yayılma alanı bulmuştur. Bununla beraber senato kültüründe Anadolu'da kendisine yer edinmiştir. Hellenistik krallara benzer şekilde saygı gösteren Anadolu halkı için imparatorun tanrısallık bir varlık olarak algılanması doğal bir sonuç gibi karşılanmıştır²²⁹. Anadolu'da imparator kültürü oldukça hızlı yayılmasına rağmen bazı bölgelerde görülen yavaşlığın bir tepkiyi yansıtmadığı sorgulanabilir. Örneğin, Pisidia'da Apollonia (Uluborlu) ve Kormasa (Karacaviran) dışında bölgedeki diğer imparator kültürleri ancak II.yüzyılın ilk yarısında kendini göstermişti. Diğer taraftan Roma kolonileri sayesinde İtalya'ya özgü kültürlerin daha önceden Pisidia'ya girdiğinde biliniyordu. Bu kolonilerle beraber via Sebaste'nin inşa edilmiş olması Augustus'un bölgeyi kontrol altına almak için uyguladığı iki ayrı projeydi. Bu koloniler Augustus'un etkisinde oldukları için imparator kültürüne sahiptir. Kolonileri dışarıda bırakırsak eğer Apollonia ve Kormasa'daki imparator kültürlerinin varlığı via Sebaste üzerinde yer alan bu şehirlerdeki Roma nüfusuyla açıklanabilir. Ancak Pisidia'nın diğer kısımlarında imparatorluk kültürü oldukça yavaş yayılmıştır. Böyle kırsal kesimlerde kültürün yayılması yerel seçkinlerin inisiyatifindeydi. Güneyde bulunan örneğin Lykia ve Dağlık Kilikia'da ise imparatorluk kültürü eyalet haline

²²⁸John Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, s.93 ; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.32.

²²⁹Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen*, s.197

gelmelerinden önce görülmemektedir. Kültün vadiler üzerinden uzak noktalara yayılması sebebiyle bir gecikme yaşanmıştır. Kült buralara bir kez yerleştikten sonra ise gelişimi diğer bölgelerle aynı oradan olmuştur. Aynı zamanda köy tipi bölgelerle şehirleşmiş bölgeler arasında da farklılıklar görülmektedir. Köylerin sahip oldukları olanaklar çerçevesinde imparatorluk kültürüne olan tutumları farklılık gösteriyordu²³⁰.

Harita 2: Kaynak: Sabahat Atlan, Roma Tarihi'nin Ana Hatları, İstanbul, 1970.

²³⁰ Gürkan Ergin, Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen, s. 199.

İmparatorluk kültürünün anakaradaki yayılımında, imparator Augustus, Claudius, Vespasianus ve Titus yönetimleri sonrasında tanrılaştırılarak bu konuda önemli bir yere sahip olmuşlardır. Augustus, Roma’da Divi Iulius unvanını almıştır. Doğum günü bir halk bayramı olarak kutlanmış, kente girdiği gün kurbanlar kesilmiş, takvimde bir ay onun adıyla anılmış ve her şölende onun Genius’una bir tanrıya sunulduğu gibi içki sunulmuştur. M.S. 14 yılında Senato tarafından kentin tanrıları arasında sayılan Augustus, di Manes (yeraltı ruhları) arasında değil, di Superi (gökyüzündeki Tanrılar) arasında yerini almıştır. Nerva’nın yönetiminden sonra birkaç imparator bu unvanı kabul etmemiştir. Özellikle Tiberius’un imparator ve ailesini tanrılaştırılmalarına karşı uyardığı bilinir. Tiberius Yunanistan’daki Gythium kentinden kendisine getirilen bir mektubu ve bu mektupta belirtilen, annesini ve kendisini tanrısal onurlarla donatmak isteğini, nezaket kuralları çerçevesinde, kendisinin ölümlü insanlara sunulan mütevazı onurlardan hoşnut olduğunu belirterek reddetmiştir. Tacitus da, Tiberius’un tanrılaştırmaya karşı olduğunu vurgulamıştır²³¹.

İmparatorluk kültürü, anakarada yaşayan halkın birliğini sağlamada önemli bir etken olduğu kadar, Roma’nın batı ve doğudaki eyaletlerindeki halkların da merkezi otoriteye sadakatle bağlanmalarında siyasi bir yöntem olarak başarılı olmuştur. Augustus’un Pontifex Maximus unvanını aldığı M.Ö.12. yılında, Güney Fransa’da, Lyon’da Roma ve Augustus adına büyük bir sunak dikilmiştir. Bu sunak, Gallia eyaletinin halklarının yılda bir kez buluştukları önemli bir dini ve siyasal merkez haline gelmiştir. Lyon’daki bu sunaktan sonra Roma’nın imparatorluk kültürü, batı eyaletlerindeki çeşitli merkezlerde kurulan yeni sunaklarla yayılmış ve benimsenmiştir. İmparator kültürü anlayışı özellikle M.Ö.29 yılında Aisa Minor’daki Yunan kentlerde doğduğu için, Batı eyaletleriyle karşılaştırılmıştır. Doğu eyaletlerinde Roma’nın bu yeni otorite anlayışı daha çabuk benimsenmiştir. Bu kurum Yunan’ın doğu krallıklarında, II. Philippos’un ve Büyük İskender’in yönetimi altındaki Makedonya’nın yükselişinden beri etkinliğini sürdürmüştür. Roma’nın Hannibal ile giriştiği savaş (M.Ö.219-201) dünya gücü olarak ortaya çıkışı beraberinde getirmiştir. Yunan kentleri, kendilerini bir kralın yetkisi altından sıyrıp, Senato, konsüller ve ex-konsüller arasında dağılan güç birliğinin hakimiyetine bırakmıştır. Hatta, örneğin Smyrna M.Ö.195 yılında kendilerine Roma Devleti’nin yeni tanrıçası ilan edip, onun adına Rhomaia adını verdiği oyunlar düzenlemiştir. Bu düşünce altında, Doğu Akdeniz’deki Yunan kentlerinin imparatorluk

²³¹ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.33.

kültünü kabullenmelerini kolaylaştırmıştır. Ama bu dönemde aydın sınıflar arasında kabul gören Yunan felsefesinin, özellikle Stoa'nın, tek adam yönteminin insanlık için aşağılayıcı bir yöntem biçimi olduğunu vurgulaması, yurttaşların çoğunluğunun bakışını imparatorlardan ötelere, daha derinlere yönlendirmelerinde etkili olmuştur. Geç Cumhuriyet döneminde, siyasal ve sosyal kargaşalıkların bir sonucu olarak ortaya çıkan bireysel din arayışı, bu dönemde kendini içten içe iyice hissettirmeye başlamıştır. Bir yandan bazı imparatorların katı tutumları, hoşgörüsüzlüğü, kendi çıkarlarını zaman zaman halkın ve devletin çıkarlarının önüne geçirmeleri, diğer yandan Roma'nın dış siyasetinde yaşadığı gerginlikler, yurttaşların huzuru başkalarının tanrılarında, özellikle Mısır'ın Isis'inde ve Perslerin Mithra'sında aramalarına neden olmuştur. Bu yeni inanç arayışları sürecinde Roma devlet dini iyice zayıflamış, eski güçlü yapısını yitirmeye başlamıştır. Devlet dinini asıl yıkan M.S. 4.yüzyıldan başlayarak Roma'da büyük tepkilerle karşılaştığı kadar, büyük desteklerde bulan Hristiyanlık olmuştur. M.S. 492 yılında imparator I.Theodosius'un Hristiyan olmayan bütün ibadet biçimlerini reddetmesiyle birlikte, devlet dini yerini Hristiyanlığa terk etmek zorunda kalmıştır. Bu terk edişin arkasında kalan Roma'nın haykırışı, Symmachus'un dilinden şu şekilde ifade bulunmaktadır; *“Şimdi Roma'nın gözümüzün önünde durduğunu ve sana bu sözleri söylediğini varsayalım: İmparatorların en iyisi, yurdumuzun ataları, çağıma saygı duy! Dini tapım biçimlerine gösterdiğim hürmetkâr tutum, beni yıllar boyu taşıdı. Bırak eski dini törenlerimden keyif alayım; çünkü onları hiç savsaklamadım. Kendi tarzımda yaşayayım, bırak; çünkü ben özgürüm. Bu, bütün dünyayı benim yasalarımın itaatkâr kılan bir dindir. Bunlar, benim surlarımdan Hannibal'ı, benim Capitolumumdan Senones'i süren tapımlardır. Bunun için mi beklemişim ben, yaşlılığında azarlanmak için mi? İnsanların uygulanması gerektiğini düşündükleri değişikliklere tabii önem vereceğim, ama bu değişim, yaşlılığında çok aşağılayıcı ve artık çok geç. Bu yüzden biz, atalarımızın tanrıları ve yurdumuzun tanrıları için genel af diliyoruz...”*²³².

2.9. Roma'da Din- Tıp İlişkisi

Avcılık döneminde, şifacıların iyi bir ot ve kök toplayıcı olan kadınlardan çıktığı anlatılmıştır. Şaman din adamı da hem kadın hem de erkek olabiliyordu. Hatta erkek Şamanlar çoğu zaman törenlere kadın giysileri içinde çıkmayı tercih etmişlerdi.

²³² Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.35; Erkan İznik, *Pagan Bir İmparatorluğun Hristiyan İmparatorluğa Dönüşümü*, *Doğu Batı Romalıları* I,S.49., Yıl:11, s. 48.

Şifacısının ve Şamanın aynı olduğu bu en eski dönemlerde az da olsa bir kadın önceliğinden bahsetmek mümkündür. Daha sonra yerleşik yaşamın getirdiği sınıf ve servet farklılıkları yaygınlaştıkça ve savaşlar acımasızlaştıkça erkekler yönetime hakim olmuşlardır. Erkeğin bu şekilde yaşamda etkinliğinin gittikçe artması aile devlet ve din yönetiminde kendini göstermiştir. Bu yükselişle erkekler etkin bir ol alırken kadınlar yani şifacılar tapınaklardan uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Daha önce tapınaklara sığınmayan ve alınmayan fakir hastalara halkın yiyecek vererek baktığı, kadın şifacıların ilaç olarak ot v.s. ile bunları tedavi ettiğini görülmektedir. Bu uygulamalar sonucunda tıp gittikçe mistik özelliğini kaybederek dinden ayrılmaya başlamıştır. Tapınak dışına atılan kadınlara ebelik ve çocuk hastalıklarının tedavisinden başka hastalara müdahale edebilecekleri bir tıp alanı bırakılmamıştır. Tapınaklarda tedavi olamayacak kadar fakir olanlara yardım edebiliyorlardı. Bu da tapınak rahiplerine karşı gelmek anlamını taşıyordu. Geleneksel reçete yöntemleriyle tedavi yapmaya çalışan bu kadın şifacılar ve ebeler bir süre sonra aşağılanarak büyücülük ile itham edilmişlerdir. Roma’da bu kadınlara “Saga” ismi veriliyordu. Fakat bu sagalar zamanla zehirci, fahişe ve büyücü olarak aşağılanmışlardır. M.Ö. 300 yılları civarında, Roma’nın kamusal ve kişisel servetlerinde eşî görülmemiş bir gelişme olmuştur. M.Ö. 338’deki Latin Savaşı’ndan sonra 5.525 km² olan Roma toprakları, M.Ö. 264’e gelindiğinde 26.805 km² ile İtalya yarımadasının % 20’sinden fazlasına ulaşmıştır. Yine M.Ö. III.yüzyıl da, Romalı yurttaş sayısı 750.00 ile 1.000.000 arasındadır. Bu dönemde, Roma kendi 150.00 kişilik nüfusu ile Batı dünyasının en büyük kentlerinden biri idi²³³.

M.Ö.241 yılında yapılan nüfus sayımına göre her birine yaklaşık olarak 700 erkeğin düştüğü 373 bölüğün bulunduğu toplam 260.000 vatandaş olduğunu ortaya koymuştur. Bu rakamlara bakarak Roma toplumundaki erkek sayısına da ulaşmamız mümkündür²³⁴.

Roma dini antik çağdan itibaren güçlü düşmanlarla karşılaşmıştır. Bunların en çok dikkat çeken Yunan filozofu Epikuros’un M.Ö. 98-55 yıllarında bağımsız öğrencisi olan büyük Lucrecius’tur. Lucrecius De natura rerum (Nesnelerin niteliği üzerine) adlı eserinde, insanlığa karşı dinin işlediği cinayetlere, döktürdüğü gözyaşlarına saldırarak şöyle diyordu:

²³³ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, Anadolu Merkezli Dünya Tarihi, 4.Kitap, s.8.

²³⁴ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.195.

“Dindarlık, başını örterek sık sık bir taş heykel önünde secdeye kapanmaktan ibaret olmadığı gibi, mezbahaları hayvanların kanlarıyla doldurmaktan da ibaret değildir. Asıl sofuluk, bütün olayları yatışmış bir ruhla seyretmeye denir.”²³⁵

Lucrecius aynı eserinde, tanrı tanımayan bu şiirini biraz da alaylı bir biçimde, bir tanrıçaya, Venus’e yalvarmak için yazdığını söylemektedir. O Venus ki “ insanların ve tanrıların şehvet kaynağıdır doğanın tek hükümdarıdır...”²³⁶.

²³⁵ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 172.

²³⁶ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 172.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ROMA DİNİ'NDE TÖREN VE RİTÜELLER

3.1. Törenler

Roma'da yapılan dini törenlere baktığımız zaman büyük tapınaklarda veya büyük şehir meydanlarında yapıldığını görüyoruz. Yapılan arkeolojik incelemeler sonucunda, dini törenlerden sonra yemekler verildiği anlaşılmıştır. Dini törenlerden sonraki bu yemeklere büyük bir kalabalık katılıyordu. Bu aslında bir Yunan geleneği²³⁷. Törenlerin her tanrı için farklı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bunu bir örnekle açıklamamız gerekirse, aynı rahip Mars Pater ve Mars Victor için farklı törenler düzenlemekteydi²³⁸.

Bazen eski Roma Dini'nin bir dogmaya ya da inanaca bağlı olmayan bir kült ve ritüel olduğu da söylenmektedir²³⁹.

Yapılış şekli ile ilgili bilgiyi Verrius Flaccus'un "De Verborum Significatu" adlı eserinden aldığını da ayrıca belirtmiştir. Halk törenleri tüm halk adına yapılıyor ve ortak bir bütçe oluşturularak masraflar buradan karşılanıyordu. Bu törenler dağlarda ve köylerde yapılıyordu. Bu törenler küçük veya büyük tapınaklarda yapılan törenlerdir. Özel törenler ise bir insan adına yapılıyor ve kişinin kendi evinde veya tarlasında yapılıyordu²⁴⁰.

Halk törenleri iki ayrı şekilde yapılıyordu: Şehirdeki bütün insanlar adına ve bir semtte oturanlar adına. Buna Publica Sacra deniliyordu. Aynı şehirlerde farklı gelenekler olmasından dolayı bölgesel törenler yapılıyordu. Ama en önemli törenler ve festivaller bütün halk adına yapılıyordu. Buna örnek olarak Septimontium, Paganalia, Saceller ve Argei'yi sayabiliriz²⁴¹.

Roma'da rahipler devletten maddi bir destek almıyorlardı. Törenleri kendi imkânlarıyla yapıyorlardı. Bu rahipler sadece küçük mabetlerde çalışıyorlardı. Büyük törenler için ayrı rahipler bulunuyordu. Bu törenlerle ilgili çok detaylı bilgiler maalesef mevcut değildir²⁴².

²³⁷ Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, "The Religion of Archaic Rome", s.40.

²³⁸ Micheal Lipka, *Roman Gods*, Boston, 2009, s.137.

²³⁹ Cyril Bailey, *The Religion of Ancient Rome*, London, 1921, s.22.

²⁴⁰ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.9.

²⁴¹ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.9.

²⁴² Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, 2002, Oxford, s.11.

Zengin evli kadınların Bona Dea²⁴³ için yaptığı törenler de bulunuyordu. Augustos'un otoritesi çok fazla olduğu için Capitol'de yapılan törenler "Mars Ultor" tapınağında yapılıyordu. Eğer savaştan çıkmışsa Mars Ultor'a gidilip izin alınır ve eğer yurt dışında bir savaş kazanılmışsa bu tapınağa çiçek götürülürdü. Augustos, Venus Genetrix ve Divus Lulus için dua ediyor ve tapınakta tören düzenleniyordu. Ama aslında bu Augustos için özel yapılmış bir tapınaktır. August ve Kibele'nin kitapları Capitolden Palatine'ye götürülmüştür²⁴⁴.

Bacchus için yapılan törenler dışında diğer törenlerde zaman zaman gizemli şeyler olabiliyordu. Triolo M.Ö. 186'da bir kanun yayımlayarak törenlerle ilgili düzenlemelerde bulunmuştur. Bu törenlerde oldukça ahlaksız şeylerin yapıldığı da notlarda yer almaktadır. Bu törenlerdeki ahlaksızlıklarla ilgili dedikoduların yaşanmaması için önlemler alınmaktaydı²⁴⁵.

Dinin biçimsel yapısının oluşmadığı evrede var olan inançların ve yaşatılan ritüellerin İtalya'ya gelip yerleşen toplulukların inanç ve ritüellerinden ayrı düşünülmesi doğru değildir.

Dikkati çeken dini törenlerden birisi de *Aquaelicum* veya kadınlardaki kısırlığı önlemek adına yapılan büyülü duaların olduğu *Lupercalia* törenleridir. *Aquaelicum* törenlerinde kadınlar büyük bir inaçla, çıplak ayaklarla, saçları dağınık olarak Capitulum'a giderek Iuppiter (Jupiter)'e yağmurun yağması için dualar ederlerdi. Truva savaşından önce Arcadia'dan gelerek İtalya'ya yerleşen Yunanlılar tarafından kurulan *Lupercalia* ise bir nevi arınma töreniydi. Bu törende halk ve özellikle kadınlar, kenti temizlediklerine inandıkları gençleri izlemek için ve kısır kalmamak içinde dualar ederlerdi. Töreni yöneten rahipler, soylu ailelere ait gençler arasından seçtiği, delikanlıların alnına kanlı bıçakla dokunur ve süte batırılmış olan yünle alınlarını silerdi. Delikanlıların bu işlemler sonrasında gülmesi zorunludur. Daha sonra ise keçileri bulunan halkı keçi kuyruğundan yapılmış kamçıyla döverlerdi. Bunun kadınların hamile kalmalarına yardımcı olduğuna inanıldığı gibi, hamile olan kadınların çocuklarını kolay doğurmalarına yardımcı olduğuna da inanılırdı²⁴⁶. Roma, Cumhuriyet

²⁴³ "İyi Tanrıça" anlamına gelen Roma tanrıçası, hem doğanın verimliliğini hem de kadın doğurganlığı temsil eder. Kültü kır tanrısı "Faunusla" ilgilidir. Bu tanrının kızı ya da karısı sayılan Bona Dea'nın Roma'da Aventinus Tepesi'nde bir tapınağı vardı. Bu tapınağın bakımı ile sadece kadınlar ilgilenir, kült törenlerine de sadece kadınlar alınırdı.

²⁴⁴ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.108.

²⁴⁵ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.110.

²⁴⁶ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.5.

yönetimini benimsediğinde, yönetimin başında bulunan ve kendilerini geleneğin koruyucusu olarak gören sanctus senatus ve üyeleri patres conscripti, ulusal barışın tehlikeye girdiği dönemlerde, yeni tanrılar ve yeni dini törenler benimseyerek bu törenleri Sibylla²⁴⁷ kitapları aracılığıyla resmileştirmiştir. Roma Devleti'nin tehlikeler karşısında bu kitaplara başvurması, Yunan tanrı ve ibadet biçimlerinin de Roma dinine aktarılmasını sağlamıştır. Örneğin M.Ö. 204-205 yılları arasında, Roma-Kartaca savaşlarının en bunalımlı dönemini yaşarken ve Hannibal ile büyük bir savaşın içindeyken olduğu gibi ²⁴⁸.

Sibylla kitapları, Roma dinine, özellikle gizem dininin coşkısına temel oluşturacak nitelikte, Lectisternium ve Supplicatio gibi değişik dini törenler de katmıştır. Bu törenler, Sibylla kitaplarının koruyucu heyeti ya da haruspexler tarafından veya pontifexler tarafından düzenlenirdi. Lectus (yatak, sedir ya da döşek) ve sterno (yaymak, sermek) kelimelerinden türeyen, Lectisternum ismiyle anılan tören, tanrılara adına düzenlenen bir şöendir. Bu törenlerde, tanrı heykelleri, yiyecek ve içeceklerle bezenmiş sofraların yanındaki sedirlere yerleştirilerek halka sunulur ve tanrıların insanlarla yakın bir ilişki içinde olmaları beklenirdi. İnsanın tanrıyla bu kadar yakın olması, özgün Roma dininde var olmayan yeni bir dini coşkunun ortaya çıkmasına neden olduğu için, bu törenlerin ayrı bir önemi bulunuyordu. Livius, bu törenlerin dokuz gün sürdüğünü ve tüm kent halkının, efendi-köle, soylu-halk, kadın-erkek ayrımı yapılmadan tanrıları hissetmek ve onlarla yakın temasta bulunmak için törenlere katıldığından söz etmektedir. Bu törenlerde halkın arasındaki kırgınlıklar ortadan kalkar, tutukluların bir süre için zincirleri çözülürdü. Roma'nın bunalımlı dönemlerinde ya da zafer kutlandığı günlerde, kimi zaman devlet adına başarı kazanmış kişiler adına düzenlenen **supplicatio** törenleri de, Roma'nın özgün dinine toplumsal katılımdan doğan farklı bir coşku kazandırdıran önemli bir törendi. Bu törenlerde, tanrılar tapınaklarından çıkartılır, şölen için hazırlanan **pulvinar** denilen döşeklere yerleştirilir

²⁴⁷ Halicarnasuslu Dionysius krallar kovulduktan sonra, Romalı yurttaşların getirdiğini, yanlarına da yardımcı olarak kamuda çalışan köleleri verdiğini belirtir. Roma Senatosu, devleti tehdit eden bir durum ortaya çıktığında, örneğin iç düzende bir kargaşalık yaratıldığında, herhangi bir savaşta Romalıların başına büyük bir felaket geldiğinde, uğursuz kehanetlerle karşı karşıya kalındığında, Sibylla kitaplarına başvurmayı yaygın bir yöntem olarak kullanmıştır. Roma'nın sosyal savaş yıllarına kadar, bu kitaplar on kişinin gözetimi altında Iuppiter'in Capitolium'daki tapınağında taş bir sandıkta saklı tutulmaktaydı. Tapınak, M.Ö.83'te yıkıldığında, var olan kitaplar, çok farklı yerlerden getirilmiştir; kimisi İtalya'nın değişik kentlerinden, kimisi Erythrae'dan, kimisi de özel şahısların çabalarıyla yapılan kitap kopyalarının bulunduğu bazı kentlerden. Kaynak; Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003, s.22.

²⁴⁸ Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, s.22.

ve halk başlarına çelenkler takarak defne dalları taşıyarak tanrıların bulunduğu döşekler arasında neşe içinde gezinir ve dualar ederlerdi. Livius, bu törenlerde, kadınlardan ve erkeklerden oluşan kalabalık bir halk grubunun (virorum mulierumque turba) tapınakları doldurduğunu, tanrılar için ayrılan sedirleri çevreleyip, soylu Romalı kadınların saçlarını dağıtarak sunakları süpürdüğünü ve dizlerinin üstüne çökerek tanrılara dualar ettiklerini belirtir²⁴⁹.

Tanrılar için yapılan törenler aslında yiyip içmek için birer sebep durumundaydı. İnsanlar burada yiyip içip kurbanlar kesiyorlardı. Yahudiler ise hayvanların kanlarının kendi vücutlarına girmesini istemedikleri için et yemiyorlar ve bu törene karşı çıkıyorlardı²⁵⁰.

Bu anlattıklarımız, yaşayan insanlar için var olan tanrıları kapsamaktadır. Bunların yanında bir de ölmüş insanlar için var olan tanrılar bulunuyordu. İyiler için “Manes”, kötüler için ise “Karne” veya “Temures” bulunmaktaydı. Bunlar için iki tören düzenleniyordu. Birisi 13 şubatta “Parentalia” adındaki tören ise mayıs ayında “Lemuira” adındadır²⁵¹.

3.1.1. Dinî Tören Zamanları (Festivaller)

Daha önce Roma’nın Doğu dinlerinden etkilendiğini belirtmiştik. Roma kendi dini halkası içine almayı başardığı kimselerin tutkularına ve beklentilerini de dikkate almıştır.

Roma ritüelleri genellikle farklılıklar göstermektedir. Yer ve zamana göre yapılan ritüellerin hangi tanrı için yapıldığı ancak böyle anlaşılabilirdi. Mesela şarap ve kurbandan yapılan yemekler, Arval döneminde, üç gün boyunca Dea Dia için mayıs ayında düzenleniyordu. Capitoline tapınağı 13 Eylülde kutlama yapılıyor ve Jupiter için yemek veriliyordu²⁵².

Roma’da en eski dönemlerden itibaren belirli tarihlerde dinî bayramlar kutlanıyordu. Tanrıların şerefine düzenlenen bayramlar arasında Circus oyunları başta gelmekteydi. Etrüsklerden alınmış ve Greklerin kutsal oyunları ile aynı amacı taşıyan bu oyunlarda, özellikle harp arabası yarışları, koşular, güreşler yapılmaktaydı. Eski olan

²⁴⁹ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.24.

²⁵⁰ T.R.Glover, *The Conflict of Religions In The Early Roman Empire*, London, 1909, s.12.

²⁵¹ T.R.Glover, *The Conflict of Religions In The Early Roman Empire*, s.14.

²⁵² Micheal Lipka, *Roman Gods*, Boston, 2009, s.103.

başka bir dini şenlik ise Aralık ayında yapılan Saturnalia ismi verilen tohum atma bayramıdır. Bu oyunlara köleler dâhil bütün halk katılır, eğlenir ve hediyeleşirdi²⁵³.

Eğer bir tören özel bir tanrı için yapılıyorsa ona “falmines” deniliyordu. Bu törende Flamen Dialis Jupiter için bir koyun kurban ediliyordu. Jupiter aynı zamanda şarap tanrısı olarak kabul ediliyordu. Bu tören için iki ayrı festival düzenleniyordu. Birincisi 23 Nisan tarihinde yapılır ve adı “Vinalia”dır. Bir diğerrinin ise ismi tam olarak bilinmemekle beraber 19 Ağustos’ta yapıldığı bilinmektedir²⁵⁴.

Başka bir festival, 6-13 Temmuz arasında, Apollon oyunları boyunca yapılıyordu. Bu festivallerde tiyatro oyunları sahneleniyordu. Bunda rol alan aktörlere “Parasiti Apollonis” deniliyordu. Festivallerde tanrılar için de bazı törenler yapılıyordu. Kurban ve yemek veriliyor, oyunlar, tiyatrolar ve müzik konserleri düzenleniyordu. Mesela Tanrı Isis için iki büyük festival vardı. Birisi “Osiris-Sarapis”tir. Bunun hakkında en çok bilgiyi Minucius Felix ve Firmicus Maternus vermektedir. Bunlar hakkında en çok bilinen bilgi ise her zaman tiyatro oyunları yazmış olmalarıdır. Bu tiyatro oyunlarında rol olarak her zaman Isis’e yer verilmiştir. Bu metinlerde Anubis ve Isis’in kardeşi Nephty de bulunmaktadır. Bu törenlerin ikinci günü “**Hilaria**” adında bir tören düzenleniyor ve dua ediliyordu. Belli bir tarihi olmamakla beraber ikincisi 28 Ekim tarihinden sonra düzenleniyordu. Isis için 2 Kasım’da 27 kişilik bir koro oluşturulurdu. Daha sonra 3 Kasım günü Hilaria yani dua okunuyordu. Bunlar için ördek kurban ediliyor ve ördeklerin karaciğeri yeniliyordu²⁵⁵.

İkinci festivalin adı “İsidis Navigium”dur. Bu festival 5 Martta yapılıyordu. Bu sırada büyük gemilerle denize çıkılıyordu. Bu festivalin Roma’da nasıl yapıldığına dair bilgimiz bulunmamaktadır. Bununla ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Apuleius bu festivalin “Cenchreae”de nasıl yapıldığına dair bazı bilgiler vermektedir. Isis ve Osiris’in burada heykelleri bulunuyordu. Geminin içinde meşale, yumurta ve sülf bulunurdu. Bu gemiye bir ad konuluyor ve o geminin o tanrı adına hizmet edeceği belirtiliyordu. Ayrıca yelkenine de bir dua yazılmalıydı. Gemi suya ilk çıktığı zaman gemiden suya bir şeyler atılıyordu. Kutsal Sabina tapınağında İseum tarafından yapılan duvar resminde bu töreni anlatan resimler tasvir edilmiştir²⁵⁶.

²⁵³ Sabahat Atlan, Roma Tarihi’nin Ana Hatları, İstanbul, 1970, s.19.

²⁵⁴ Micheal Lipka, Roman Gods, Boston,2009,s.103.

²⁵⁵ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.106.

²⁵⁶ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.106.

Başka önemli bir tören ise her sene 3 Eylül’de yapılıyordu. Çünkü M.Ö.36’da bu günde Sextus Pompeius’ta savaş kazanılmıştır. Bu törende genel olarak tanrılar için hangi törenler yapılıyorsa imparator için de aynısı yapılıyordu. Eski Roma kaynaklarında tutanaklar şeklinde ritüellerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre 15 Ekim’de Mars için bir at kesiliyordu. Atın kanı soğuk bir yerde muhafaza ediliyordu. Sonra hamile ineklerin karnında ölmüş olan yavrusu yakılarak külleri bu atın kanına karıştırılıyordu. Bu karışım 21 Nisan’da Pales için yapılıyordu. Başka bir yakma töreni de 15 Nisan’da Tellus için yapılıyordu. Bu törene ise “Forticidaia” denilmektedir. Bu törende Jupiter tapınağında yapılıyordu²⁵⁷. Robigus isimli tanrı için 25 Nisan tarihinde bir koyun ve bir köpek kesiliyordu. Bu töreni bir rahip yapıyordu. Bu töreni yapan rahibin unvanı ise “Flamen Quirinalis”tir²⁵⁸.

3.2. Roma Dininde Büyü ve Astroloji

3.2.1. Büyü

Antropoloji bize ilkel toplumlarda dinden önce büyüünün varolduğunu öğretmektedir. Bu çerçevede din, kişinin kendisinden daha yüce bir güce inanması olarak tanımlanırken; büyü ise, kişinin kendi gücü ile etrafındaki dünyayı etkileyebileceğine olan inancı olarak tanımlanabilir²⁵⁹.

Antik dünyada büyü ve büyücülük çeşitli metinlere dayanmaktadır. Bu yazılı kaynakların çoğu bilimsel ve kültürel bir gelengenin yani toplumun üst tabakasının kendi tüketi için oluşturduğu klasik mirasın birer parçası olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu söylentilerin sıradan erkek ve kadınların düşünce ve davranışlarına değindiği durumlar oldukça azdır. Arkeolojik kazılar sonucu bulunan bazı maddi kalıntılar özellikle metal yaprakları ve papirüs gibi dayanaklı malzemeler üzerine beddular yazılmış, Mısır’dan Britanya’ya kadar yayılmıştır. Bunlara bakarak insanların gündelik uğraşları hakkında bilgiler elde edilir²⁶⁰.

Animizmin yanı sıra büyücülük de Roma’da vardı. Romalı tasvirler, davranışlar, sözcüklerle ortaya çıkmasını arzuladığı şeyleri ifade etmektedir. Yeni kurulan kentlerin savunmasını sağlamak için şehir büyülü bir çemberle kuşatılır. Mesela Romulus’un bu

²⁵⁷ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.107.

²⁵⁸ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.110.

²⁵⁹ Cyril Bailey, *The Religion of Ancient Rome*, s.4.

²⁶⁰ Bengt Ankarloo- Stuart Clark, (Çev: Çiğdem Dürüşken-Eyüp Çoraklı)Eski Yunan ve Roma’da Büyü ve Büyücülük, İstanbul, 2015, s.1.

çemberin sınırını aşma yasağına uymadığı için Remus'u öldürdüğü de düşünülmektedir²⁶¹.

Bireyin yararına (bonum carmen) ya da zararına (malum carmen) olmak üzere kişisel içerikli büyüler mevcuttur. Ancak kişilerin zararına olan büyüler XII Levha yasalarında yasaklanmıştır. Diğer büyüler ise halk arasında yaygın bir şekilde varlığını korumuştur. Örneğin kırık çıkıkların iyileştirilmesine yönelik büyüler kişinin menfaatine yönelik olduğundan *bonum carmen* tarafından desteklenmiştir. Dürüşken'in bildirdiği üzere Cato, "Agricultura" adlı yapıtında böyle bir büyü duasını örnek verir: "*Herhangi bir çıkık aşağıdaki şekildeki bir büyüyle tedavi edilebilir: Dört ya da beş ayak uzunluğunda bir kamış alın ve ortasından ayırın bunu kalçanıza tutmaları için iki adama verin. Kamışın iki yanı bir araya gelene değin şu sözleri söylemeye başlayın : "Motas vaeta daries dardares astataries dissunapitur."* Üzerinde bir bıçak sallayın ve kamışların bir yanı diğerine değecek bir şekilde karşı karşıya geldiğinde, elinizle tutun ve sağdan sola kesin. Eğer kamış parçaları kırık ve kırığa uyarırsa, kırık iyileşecektir. Yine de her gün aynı büyü sözleri söyleyin ve bir kırık durumu olduğunda şu şekilde söyleyin: '*Haut haut haut istasis tarsis ardannabou dannaustra*'. "262.

Plinius da Roma halkı arasında yaygın olan bazı büyülerden ve büyü müskalardan, çeşitli sihirlerden söz etmektedir. Sağlık amaçlı ve faydalı olan büyülerden bir tanesi şöyledir; "... *sirkeyle ıslatılmış erkek saç köpek ısırıklarına iyi gelir. Bu saç şarap ve zeytinyağı ile ıslatılırsa, baştaki yaraları tedavi eder... Yanmış saç habis bir uru iyileştirir. İlk kez dişi çıkan bir çocuğun dişi, yere temas etmemesi koşuluyla, bir bileziğin içine yerleştirilirse ve bu bilezik hiç çıkarmadan bir kadının bileğinde taşınırsa, mahrem yerlerindeki ağrıları giderir* ²⁶³."

XII Levha kanunlarında yasaklanan bireyin zararına olan büyülerin içeriğinden, çiftçilikle ilgili konularda büyü yapıldığı da anlaşılmaktadır. Seneca bu konuda şöyle bir yasaktan bahsetmektedir: "*Roma'da da XII Levha yasasında şöyle bir uyarı söz konusudur: 'Hiç kimse büyü sözler aracılığıyla komşunun ekinini çalamaz.'* Yaşlı Plinius tarafından söz konusu edilen büyü de benzer bir konudur: " Ne, yani? Bizzat XII Levha Yasalarında da şu sözleri okumadık mı? 'Komşusunun ekinlerini büyü

²⁶¹ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, 169.

²⁶² Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.6.

²⁶³ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.6.

dualarla çalan kişiler; hatta başka bir yerinde de, kötü büyü söyleyerek zarara yol açan kişiler.”²⁶⁴.

Roma'nın Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde büyüler konularına göre sınıflandırılarak belli bir terminoloji kazanacak kadar yaygın bir inanç halini almıştır. Mahkemelerde davacıların karşılıklı yaptığı büyülerden (*defixiones iudiciae*), aşk büyülerine (*defixiones amatoriae*) ve yarış alanlarında rakibini yenmeye yönelik yapılan (*defixiones agonisticae*) büyüler gibi değişik konulardaki büyülerle ilgili birçok arkeolojik buluntu, Roma'da büyü geleneğinin devlet dininin örtülü yanında, önemli bir yer tuttuğunun açık bir kanıtı durumundadır²⁶⁵.

3.2.2. Astroloji

Güneşin ışık saçma özelliğinden dolayı, ışık saçan diğer bütün göksel varlıkların kralı olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Nütün göksel varlıkların en yücesi ve bütün göksel varlıkların üstünde olduğu, aynı zamanda evrende yaşanan her hayata da hâkim olduğu inancı hızlı bir şekilde yayılmıştır. Göğün en üstünde olan yüceler yücesinin iradesinin böylece yerine getirildiği inancı insanlar üzerinde hakim olmuştur. Sami dinleri de gök temalı benzer inançlar üzerinde kurulmuştur. İlahiliğin suda, ateşin ışığında, taşlarda ya da gezegenlerde bulunduğu inanılmasına rağmen en kudretli ilahların, yıldızlar ve gezegenler olarak yeryüzündeki zamanı ve varlığı kendi hükümlerine altına aldığına inanılmıştır. En büyük dini kudret evrenin sınırlarında göklerde bulunuyordu. Göğün en üstünde bulunmasından dolayı alt katlarda bulunan bütün ilahi varlıklara kolay bir şekilde hakim oluyordu. Işık yayan yıldızların ışıklarının dünyaya ulaşması güneşin ışığının yansımından başka bir şey değildi. Özellikle Hellenistik dönem boyunca Suriyeliler tarafından geliştirilen güneşle irtibatlı olarak kurulan vahdet-i vücut anlayışına dayanan göğün yüceltilmesi Keldani inancının da temelini oluşturmuştur. Roma paganlığını biçimlendiren Keldanilik, göğün katlarında var olduğuna inanılan ilahların benimsenmesinde de etkili rol almıştır²⁶⁶.

Roma İmparatorluğu döneminde astroloji bilgisi bilgilerin en değerlisi en maharetlisi ve en önemlisi haline gelmiştir. Geleceği hakkında bilgi sahibi olmak isteyen insanların gözdesi haline gelen astrolojik yorumlar içinde bilginin ilerlemesi, uğursuzlukların bilinmesi konusunda kişileri yönlendirmiştir. Kehanetin antik biçimleri

²⁶⁴ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.7.

²⁶⁵ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.7.

²⁶⁶ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.37.

ve aktarılan alışkanlıkları, Roma dini içinde kök salmış ve kuşların uçuşunda, zaferin veya felaketin geleceği hakkında da hükümler verilebilmesine neden olmuştur. Hellenist kahinler antik dönemin bu batıl itikatları karşısında gözden kaybolmuş ve suskunluğa sürüklenmişlerdir. Astroloji kehanetteki belirsizliğe ve rastlantıya bir son verme iddiasıyla, asırlar öncesinden edinilen bir deneyime sahip çıkıp bunu büyük bir maharetle kullanmıştır²⁶⁷.

Bir insanın hayatında başına gelen olayları araştırabilmek ve gözler önüne serebilmek için yıldızın görüldüğü ve kaybolduğu zamanlar kaydedilmeye başlanmıştır. Kesilen kurbanın bağırsaklarına bakarak da ilahların arzularının ve gelecekle ilgili kehanet yöntemleri; astrolojik kesinlik karşısında tüm itibarını kaybetme sürecine girmiştir. Kuşların uçuşuna veya kurbanların bağırsaklarına bakarak yapılan kehanetler bir daha yapılmamak üzere daha sonra uygulamadan kaldırılmıştır. Kehanet yönteminde ortaya çıkan bu büyük değişim, kehanette olduğu kadar dini anlayışa da derinden bir etki etmiştir. Gök varlıklarının ruhani oldukları fikri hayatın her aşamasına etki etmiştir²⁶⁸.

Astrolojinin Roma'nın kültür dünyasındaki bu kesin ve önlenemez başarısı, doğu dinlerinin içerikleriyle yakından ilgilidir. Semitik Baaller ile Mitra, imparatorluk Roması'nda zirveye çıkarken, astroloji de gücünü her yerde hissettirmekteydi. Öyle bir aşamaya gelinmişti ki önemli olsun veya olmasın her konuda astrolojiye başvuruluyordu. Astrolojik bulgulara bakılmadan insanlar, savaş veya barış, kentlerin kurulması, yöneticilerin atanması, evlilik, evlerin değiştirilmesi gibi önemli olaylarda karar verilmesi, günlük yaşam içerisindeki sıradan işlerde de kahinlerin görüşlerine başvurulmaktaydı. Bu durum öyle bir hal aldı ki artık insanlar kahinlere danışmadan banyo yapmamakta, berbere gitmemekte, elbisesini dikmemekte, misafirlığa gitmemekte ve misafir de kabul etmemekteydiler. İnsanların, kendi davranışlarına akıl ile iradelerinin dışında bilinmeyen güçlerin hakim olduğuna inanmalarından dolayı, bu ilahların amaçları öğrenilmeye çalışılmaktaydı. Gelecekleri hakkındaki meraklarının yanı sıra doğacak bebekleriyle ilgili (ağız, burnu nasıl olacak), bebeği bu dünyada nelerin beklediği konularına cevaplar arıyorlardı. Bu kahinlerin pek çok söylemi günümüzde bizler için komik veya saçma olabilir. Ancak o dönem insanları için bu önemli bir

²⁶⁷ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.38.

²⁶⁸ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.38.

kehanetti. Mesela “ay dolunayken saçını kestiren kimse kesinlikle dazlak kalır” düşüncesine herkes inanırdı²⁶⁹.

Devletin ve bireylerin tüm geleceğini kahinlerin kehanetleri büyük oranda etkiliyordu. Yıldızlar, hareketleriyle görünüş ve kayboluş anlarıyla geleceği belirleyen olaylara neden olmakla kalmıyor bunun yanında bireyin doğasına da etki ediyordu. Astroloji bilimsel faaliyet olmaktan öte insanın ve toplumun yaşamını yönlendirme gücüne sahipti. Yeni doğan bir bebeğin horoskopuna bakmak bedenindeki bir hastalığı teşhis etmek kadar önemliydi.

3.3. Roma’da Takvim ve Din

Romalılar için takvim çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü ibadetler takvimlere göre belirleniyordu. Takvimler şarkı ve şiirler şeklinde olabiliyordu. Bu yöntem takvimi akılda daha kolay tutmayı sağlıyordu²⁷⁰.

Hem kutsal hem kirli anlamına gelen Latince “sacer” sözü, “tabu” sözcüğünün tam karşılığıdır. Kimi uğursuz günler vardır ki bunlarda dinle ilgili kutsal sözleri kesinlikle söylememek gerekmektedir. Ayrıca uğurlu günler de vardır. Bazı tanrıların adını söylemek, savaş sırasında ganimetlere dokunmak yasaktır²⁷¹.

Roma’da rahiplerin görevleri Roma takviminde Fasti²⁷² günlerinde belirlenmiştir. Rahiplerin yanı sıra kuşbilici adıyla anılan augurlar da vardı. Bunların görevi Iuppiter’in isteklerini kehanetler aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Bunlardan başka, quindecimviriler, Sibylla’nın kitaplarını gözetlemekle yükümlü kişilerdir. Ayrıca her yıl Şubat ayında yeni yılı kutlamakla görevli Luperci, Mars ve Quarinus’a hizmet etmekle yükümlü Salii (sıçrayan rahipler) Roma dininin görevlileriydi²⁷³.

Tibullus, Mayıs ayının sonunda kutlanan ve adına Lustratio denilen arınma bayramı Ambarvalia töreninde tanrılara şiirsel bir dille şöyle seslenildiğini belirtmiştir;

*“...Bize gel, Bacchus, boynuzlarında sarkan tatlı üzümlemlerle,
Sen de gel, Ceres, buğday demetinle alnını taçlandırıp,
Dinlenmeye bırakın bu kutsal günde toprağı, bırakın çiftçi de dinlensin.
Koşum takımlarını çözün, boyunduruklardan.*

²⁶⁹ Kürşat Haldun Akalın, *Roma İmparatorluğu’nda Doğu Dinleri ve Astroloji*, s.38.

²⁷⁰ Christopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, “The Religion of Archaic Rome”, s.40.

²⁷¹ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 168.

²⁷² Çiğdem Dürüşken, *Cogito*, sayı:22, “Takvim: Zamanın Haritası”, s.101-111,

²⁷³ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.13 ; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.17.

Öküzler çelenklerle süslensin, ot dolu yemliklerde dinlensin.

Bütün etkinlikler tanrılara adansın..”²⁷⁴

Devlet dininin oluşmasında, İtalya’da bulunan yerli dini özelliklerin yanı sıra, İtalya’ya dışarıdan gelmiş olan yabancı dini öğelerin etkisi de olmuştur. Roma’nın devlet dini Roma’nın dini takviminden yola çıkılarak kurumsallaştırılmıştır. Bu takvimin Roma kralı Numa tarafından yapıldığı var sayıldığından dolayı Roma dininin bu aşamasına Numa dini de denilmektedir. Çiçero, Kral Numa’dan önce, Roma’nın ilk kralı olan Romulus’un, III. Kral T.Hostilius’un ve Kral T.Superbus’un da devlet dinin kuruluşunda etkin olduklarını belirtmektedir. Numa kendinden önce gelen Romulus’un düzenlediği augurluk makamını geliştirerek çeşitli dini görevlerin ve dini yasaların çıkarılmasına öncülük etmiştir. Günleri, dini tatiller (Fasti) ve çalışma günleri (Nefasti) olarak ikiye ayırarak bir takvim hazırlatmış ve dini törenler düzenleyerek Romalıların savaşıma hırsıyla bilinen ruhlarını yatıştırmaya çalışmıştır. Ayrıca kabul edilmiş kurallara göre gerçekleşen ve en ufak bir hata dahi kabul etmeyen dini törenlerin katılığını giderme töreni (piaculum) düzenlenerek yanlışlıkların ve kusurların giderilmesi sağlanmıştır. Bu aynı zamanda dini törenlerin giderlerinin kısıtlanması ve aşırı harcamaların önlenmesine de örnek oluşturmuştur. Hiç kimsenin tarlasını tanrılara adamaması, altının, gümüşün ve incinin adanmasında da akılcı davranılması gerektiği belirtilerek Roma yurttaşları dini açıdan tutumlu olmaya davet edilmiş ve devlet dininin içeriğinde önemli bir yapılanmaya imza atılmıştır²⁷⁵.

3.4. Rahipler

Rahipler çok olmamakla beraber ilk rahip Flamines’tir. Her tanrı için farklı bir rahip bulunmaktadır. Flaminesin yerini daha sonra Pontificies almıştır. Pontificies’ler içerisinde de en önemlisi olan Pontificies Maximus’tur²⁷⁶.

Pontifex kurumunu oluşturan rahiplerin sayısı, imparatorluk döneminde, devletin gereksinimlerinin artmasına bağlı olarak çoğalmıştır. Romalılar, rahip heyetinin başkanlığında çeşitli tanrılarla ilişkilerini düzenlemek amacıyla yılın belirli günlerinde bayramlar düzenlerler ve bu bayramlarda edilen dualar, adanan kurbanlar ve ibadet

²⁷⁴ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.15.

²⁷⁵ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.16; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.26.

²⁷⁶ Christopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, “ *The Religion of Archaic Rome*, s.40; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*, s.20.

biçimleriyle tanrıları yatıştırarak ailelerinin ve devletin güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır²⁷⁷.

Tarım bayramları bazılarını Arval rahipleri topluluğu yönetiyordu. Bu bayramlardaki törenlerin bitkilerin üremesine, hasadın ve bağbozumunun başarılı geçmesine yardım ettiğine inanılmaktaydı. Başka rahipler grubu olan Iupercusların (kurt anlamına Iupus ve itmek, sürmek anlamına arcere'den gelen bir kelime) başlıca görevleri, Iupercalia diye adlandırılan bayramlarda bir çember çiçek tarzda koşmaktı. Bu çemberi kurtlar hiçbir zaman geçemeyeceklerdi. Bayramın amacı da buydu. Rahipler büyülü gücün yayılışını hiçbir şey engellemesin diye, çıplak olarak koşarlardı. Sonradan Iupercuslar özellikle kadınlarda döl bereketinin harekete geçirilmesi işinde çalıştılar. Doğum yapmaya elverişli hale getirmek için kısır kadınları teke derisinden kırbaçla döverlerdi²⁷⁸.

Eski Roma dini ile ilgili kaynaklar çok azdır. Burada **Arval Kardeşlerin** verdikleri bilgiler önemli bir yere sahiptir. Bunlar on iki rahipten oluşuyorlardı. Bu rahipler her yıl yapılan törenleri çok detaylı bir şekilde not ederlerdi. İşte bu notlar bize onların takvimi ve tören zamanları hakkında, nasıl yapıldığı konusunda ipuçları vermektedir. Ancak bu kaynaklardaki bilgilerde de sıkıntılar bulunmaktadır. Çünkü bu kayıtlar bir süre detaylı tutulurken daha sonraki yıllarda sadece “tören yapıldı” diye not alınmıştır. Kayıtlardaki bu törenlerle ilgili bilgilerde “Dea Dia” kurbanı ile ilgili kayıtlar da yer almaktadır²⁷⁹.

Dea Dia için üç gün tören yapılıyordu ve sadece üçüncü günde kanlı tören yapılıyordu. Arvallar grubunun başına “magiste” deniliyordu. Dea Dia törenleri bunun evinde yapılmaktaydı. Bu törenler esnasında magisterin evinde kesinlikle bir Dea Dia heykeli bulunmalıydı²⁸⁰. Genel bir aktivite olarak Arval Acta yani Dea Dia için her mayıs ya da haziran ayında tören yapılıyordu. Diğer aylarda ise rutin törenler yapılıyordu. Özel törenler imparatorun doğum gününde imparator ve akrabaları için yapılıyordu. Bazen de Jupiter, Juno ve Minerva için özel törenler yapılıyordu. Bu törenlerde her tanrı için bir inek kesiliyordu. Ciğerleri ve diğer organları kaynatılıyordu. Daha sonra ise yakılıyordu. Erkek tanrı için erkek hayvan, kadın tanrılar için dişi bir hayvan kesiliyordu. Jupiter için olan kurbanlarda ise hayvanın cinsel organı kesiliyordu.

²⁷⁷ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.13.

²⁷⁸ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 169.

²⁷⁹ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.17.

²⁸⁰ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.107.

Jupitere neden böyle bir tören yapıldığına dair elimizde yeterince kaynak bulunmamaktadır²⁸¹.

Başka bir topluluk olan Salıus (sıçramak anlamında olan salire'den gelir) rahipleri zıplayıp, sıçrayarak, şarkılar söyleyerek kutsal danslar yaparlar, bir yandan da silahlarını gürültüyle birbirlerine çarparlardı. Böylece savaşların gürültüsünü taklit ederek, düşmanın bozgununu hazırlarlar, mızraklar ve kalkanları da büyülü güçle doldururlardı²⁸².

3.5. Rahiplerin Meslekleri

Rahipler dini görevlerinin yanında başka işlerle de uğraşabilirlerdi. Çünkü yarı zamanlı çalışabiliyorlardı. Rahiplerin aynı zamanda politika yapma yetkileri de bulunuyordu. Mesela Julius Ceaser hem Pontifexti hem de politikada önemli bir yere sahipti. Genç Seneca diyor ki; “dinin kutsal anlamını görmemiz gerekiyor. Bunun için kimsenin olmadığı arkası büyük olan bir mağaraya gidilmeli. Bu yer öyle bir yer olmalı ki insan şaşırması”. Kayıtlarda rahiplerin hem ticaretle hem de politika ile ilgilendikleri belirtilmektedir²⁸³.

3.6. Ölü Gömme

Paleolitik çağdan beri cesedin toprağa gömülmesi geleneği varolmuştur. Neanderthal insanında da gördüğümüz kadarıyla cesedin toprağa gömülmesi geleneğinin en eski dönemlere kadar uzandığı bir gerçektir. İnsanın toprağa gömülmesi, ölüye olan sevgi, saygı ve ona karşı duyulan özlemin sonucunda, değişik kültürler arasındaki farklılıklarında etkisiyle, bu gelenek farklı bir nitelik kazanarak farklı mezar tiplerinin gelişmesini sağlamıştır²⁸⁴.

Romalılar ölümden sonraki yaşama inandıklarından dolayı ölüler, ocağın altına gömülüyor ve onu koruyorlardı. Ölülerinin ruhlarına saygı göstermiş olmak için bunlara “manes” yani iyi’ler adı verilip armağanlar sunuyordu. Düşman ölülerini (lemuresleri) yatıştırabilmek için kimi törenler de yapılıyor²⁸⁵.

²⁸¹ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.22.

²⁸² Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 170.

²⁸³ Valeria M. Warrior, *Divination, Prayer And Sacrifice*, s.22.

²⁸⁴ Recep Özman, “Arapgir Onar Köyü Kaya Mezarları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.62, s.3.

²⁸⁵ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, 169.

Roma'daki kazılarda ortaya çıkan bulgular eski Roma toplumu hakkında çok şey söylemek için yeterli değildir. Fakat 20 kilometre uzaklıktaki Gabii'de, eski bir Latium mezarlığı olan Osteria dell'Osa'da kapsamlı bir çalışma yürütülmüştür. Buradaki kazıyı yapan Dr.Bietti-Sestiera, mezarlıkları, ilk dönemdeki Latin topluluklarının sosyal ilişkileri hakkında neler söyleyebileceklerini görmek amacıyla incelemiştir. 9.yüzyıla ait iki ailenin defin yeri planları günümüze ulaşmıştır. Her planın merkezini, minyatür silahların ve ev modellerinin eşlik ettiği, yakılmış yetişkin erkek mezarları işgal ediyordu. Çoğu genç olan diğer yetişkin erkekler bunların etrafında ve daha basitçe gömülmüşlerdi. Bir mevki sahibi olan erkeklerle babalarının otoritesi altındaki diğer erkek aile üyeleri arasında net bir ayrım göze çarpar. Önemi sonradan anlaşılınca benzeri yorumları yapmak kolay olsa da, bu geç Roma toplumundaki güçlü baba figürü demek olan *Paterfamilianın* (babaerkil) ortaya çıkışının erken bir göstergesi olabilir. Aynı zamanda genç ve evlenmemiş kadınlara da özel bir konum atfedilerek sınıflara ayrılmıştır²⁸⁶. Evin babası olan “Pater familias” ev halkının reisi olduğu kadar, taşıdığı dini görev ve sorumluktan dolayı, aile dininin de yöneticisidir²⁸⁷.

Roma'ya bağlı olan topraklar içerisinde tek bir bölgede bile birden çok gömme âdetine rastlanılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde ve İmparatorluk Döneminin başlangıç zamanlarında ölülerini yakmaları yaygın bir genelek halini almıştı. İlk zamanlarda küllerin saklanması oldukça sade mahfazalar kullanılmaktaydı. Augustus döneminde varlıklı aileler mermerden urnalar yani ufak küpler kullanmaya başlamışlardır. Bu küpler kabartmalarla süslenmiştir. Ölülerin küllerinin toprak kaplarda saklandığı mezar odalarında ya da mezarlıklarda, anıt olarak mezar sunakları dikilmekteydi. Bu sunakların kül sunağı diyebileceğimiz bir çeşidinde küllerin konulması için çukur bir bölüm bulunmaktaydı. Mezar binalarının duvarlarının gerek iç gerekse dış kısmında mezar kabartmaları yapılmaktaydı. Sınırlı bir grup olan sanduka taşları bir yana bırakılırsa eğer bunlardan çok az örnek bize kalmıştır²⁸⁸.

8. yüzyıla gelindiğinde defin geneleği oldukça değişmişti. Bu dönemden itibaren böyle cesetlerin hepsi gömülüyordu. Cesetler aralarında hiçbir ayrım gözetmeksizin gruplara ayrılarak mezara yerleştiriliyordu. Eğer her grubun bir aileden oluştuğu kabul edilirse, akrabalığın statüden daha önemli olduğu söylenebilir. Bu durum, Etrüsk toplumunun olduğu kadar Roma toplumunun da önemli bir parçası olarak ortaya

²⁸⁶ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 359.

²⁸⁷ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.8.

²⁸⁸ Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, s. 12.

çıkacak olan *gensin*, yani klanın doğuşunun bir göstergesi olabilir. Sekizinci ve yedinci yüzyılın sonlarından bir başka mezarlık, Roma'nın 18 kilometre güneyindeki Castel di Decima'da ortaya çıkarıldı. Burada, zengin erkekler ya kargılarla ya da kılıçlarla, bazen de ikisiyle birlikte gömüldüğü görülmektedir. Bu durumda silahlar, bir çeşit sınıfsal statü simgesi olduğu kadar, bu toplumun savaşçı bir toplum olduğunun da göstergesi olabilir²⁸⁹.

M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda seçkin eşraftan bazı aileler ölümlerini gömmek için lahitler kullanmışlardır. Bunlardan günümüze kalanların sayısı çok azdır. Mesela, L.Cornelius Scipio Barbatus'un lahidinin M.Ö. 3.yüzyıla tarihleneceği kaydedilmektedir. Augustos döneminden günümüze ulaşan çok az lahit vardır. Bunların sayısı kül kaplarına ve mezar sunaklarına oranla çok daha az durumdadır. Kullanıldıkları çevre de oldukça sınırlıdır. O çevrenin tanımı pek açık olarak yapılamamaktadır. M.Ö. 2.yüzyıl başlarında ölümlerin lahit içine gömülmesine sık rastlanır olmuştur. Aynı yüzyılın ortalarında ise kül kaplarıyla mezar sunakları büyük ölçüde gerilemiştir. Lahitlerin üretiminin böylesine önem kazanmasının ne zaman başladığı bugün kesin olarak belirlenememiş durumdadır. Çünkü ilk örneklerin tarihlenmesi tartışmalıdır. Ne var ki, imparator Traianus'un saltanatı döneminde yani 98-117 yılları arasına rastladığı düşünülmektedir. Ölü gömme adetlerinin neden değiştiği, bu güne kadar aydınlatılamamış bir meseledir. Birçok varsayım öne sürülmüş olsada Antikçağ literatüründe herhangi bir ipucuna rastlanılmamaktadır²⁹⁰.

3.6.1. Roma Ölü Gömme Geleneklerinin Yunanistan'a Etkisi

M.Ö. I.yy.'dan itibaren en yaygın mezar örneklerinde yine mezar taşları kullanılmıştır. Bunlar mezarlıklarda herhangi bir bütüne bağlı olmadan tek başına yerleştirilmiş durumdadır. Biçimleriyle, anlattıkları öykü, betimledikleri varlıklarla Klasik Dönem'in eski kabartmalarıyla bağlantılı durumdadır. Ölümlerin yakılma ve gömülme işlemlerinden hangisinin daha sık uygulandığı konusunda bugüne kadar bir şey söylenememiştir. Roma kentindeki kabartma süslü lahitlerin tutulmasına tepki olarak, 140 yılı dolaylarında Atina'da çeşitli işlikler lahit yapmaya başlamışlardır. Atina'da böyle bir geleneğin olmamasına rağmen, kısa zamanda lahit bölgenin bir ihraç

²⁸⁹ Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, s. 359.

²⁹⁰ Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, İstanbul, 2001, s. 13.

malı haline gelmiştir. Daha sonra mezar kabartmaları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır²⁹¹.

3.6.2. Roma Ölü Gömme Geleneklerinin Anadolu'ya Etkisi

Elde bulunan mezar buluntuları çok zengin olmasına rağmen şunu gözden kaçırmamak gerekir ki, malzemenin çoğu yayımlanmamış durumdadır. Bölgeler üstü bir niteliğe sahip olan Dokimeion²⁹² grubunun lahitleri, Anadolu'daki yerel üretim geleneğinden önce ele alınması gerekmektedir. Anadolu'da cesedi lahitler içerisine gömme geleneği çok eskiden beri vardı. Ne var ki, Hellenistik Dönem'de yaygınlığının pek kalmadığını görmekteyiz. Buna rağmen birçok yörede Hellenistik Dönem'den, Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar süren bir mezar kabartmaları geleneği vardı. Bazı bölgelerde daha eski geleneğe uygun mezar sunaklarına da rastlanılmaktadır. Ostotekler yani kemik mahfazaları Anadolu'nun bir özelliğidir. I.yy.'da bazı bölgelerdeki Hellenistik örnekleri izleyen birçok ostotek yapılmıştır. Bol üretime ise ancak II. yy'ın başlarında geçilebilmiştir. Bu üretim Anadolu'da kendi kendine mi gelişti yoksa Roma'nın etkisiyle mi geliştiği konusu halen aydınlatılabilmiş değildir. Birbirinden ayrı birçok yerel lahit çeşidi bulunmaktadır. 140'lı yıllardan başlayarak Dokimeion'da bölge dışı gereksinime de yanıt verecek görkemli lahitler üretilmiştir. Bunlar özgün biçimlerde ve özel anlatımlı örneklerdir. Bunların öncülerinin nereli olduğu ve yontu ustlarının hangi sanat bölgesinde yetişmiş olduğu konusunda günümüzde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Lahitlere koştur olarak ostoteklerin kullanılması da devam etmiştir. ancak III.yy'a gelindiği zaman bunların artık çok seyrekleştiğini görmekteyiz. Bazı yörelerde mezar kabartmaları bulunmaktadır ve bunların kullanımlarının III. yy.'a hatta IV.yy.'a kadar gittiği görülmektedir²⁹³.

²⁹¹ Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, s. 13.

²⁹² Anadolu'nun orta kesiminde, Frigya Bölgesinde, Afyon'un 25 km. kuzeydoğusunda yer alan bir kenttir. Büyük İskender'in komutanlarından Dokimos'un, olasılıkla M.Ö. 302 tarihinde kurduğu kentin mermerleri renklerinin çeşitliliği ile ünlüydü. Strabon İmparatorluk Döneminde bu mermerlerin Efes Limanı aracılığıyla Kuzey Afrika ve Roma'ya yoğun şekilde taşındığını yazar. Dokimeion mermeri kaynağından çıkarıldıktan sonra gemilere ulaştırılınca kadar yaklaşık 300 kilometreyi kara yolu ile kat ederdi. Diocletianus döneminde yayımlanan listelerde fiyatı bu yüzden yüksektir. Dokimeion'un kırmızı damarlı beyaz mermerlerinin kullanıldığı en önemli yapılar İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi ile Roma Pantheon'dur. Bknz. : Alper Can, *Eskiçağ Rehberi*, İstanbul, 2011.

²⁹³ Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, s. 114.

3.7. Kurbanlar

Kurban kesmenin önemli olmasının temelinde tanrı ile insanlar arasında bir alış veriş gibi görülmesine dayanmaktaydı. Tanrıların verdikleri yemek, su ve para gibi nimetlere karşılık olarak insanlar da kurban verirlerdi. Bu kurban sunmalar kan akıtılarak ve kansız olmak üzere iki şekilde yapılıyordu. Eğer kan akıtılmadan kurban verilmek isteniyorsa tanrı için şarap, pasta ve ekmek götürülüyordu. En ucuz kurban Tanrı için şarap vermektir. Kanla yapılan törenler ise daha ünlü ve pahalıya mal oluyordu. Herkesin bu törenlerden haberi olurdu. Kanlı törenlerde kurbanlar tapınağın hemen önünde kesiliyordu. Tanrılara ne verilmek isteniyorsa onun üzerine ateş konuluyordu. Hayvan olarak en çok öküz kurban ediliyordu²⁹⁴.

Arvallerin tuttuğu yıllıklardan anlıyoruz ki din için en önemli tören kurban kesmek olduğu anlaşılmaktadır. Kurban kesmeden önce ateş üzerine şarap dökme töreni imparator için yapılıyordu. Ateş ve şarap töreninin adı latince “*Ture Et Vina*” olarak geçmektedir. Genel adı “*Supplicationes*”tir. Krallar için öküz kurban ediliyordu. Bu kurbanlar dini inancın göstergesidir. Bunun dışında imparator için başka şeyler de yapılıyordu. Mesela Augusto’nun doğum gününde bir akşam yemeği hazırlanıyordu ve o akşam yemeğine “*Epulum*” deniliyordu. Augustos’un doğum günü ve diğer bir önemli gün olan 12 Ekim’de (Agustalia) sirkler kurulurdu. Sonra Augustos’un eşi Livia her sene 17-22 Ocak arasında Palatine’de Augustos için oyunlar düzenliyordu²⁹⁵.

Kurban geleneğinin neden bu kadar önemli olduğuna dair net bir bilgiye sahip olmamamıza rağmen insanların bu konu hakkındaki görüşleri şöyledir; insanların bu kurbanları tanrıların heykellerinin önünde kesmelerinin nedenleri tanrının ruhu onu temsil eden heykelin önüne gelirdi bu nedenle insanlar bu kurbanları heykellerin önünde sunar ve tanrılarda bunu görürdü. Bu sırada müzik çalarken tanrının yemeği olarak kabul edilen hayvanın iç organları çıkarılıyordu. İnsanlar bunları yiyemez, farklı yemeklerden yerlerdi. Sonra kurbandan çıkan dumanın direkt cennete gittiğine inanılırdı. Kurbanda yer, zaman ve gürültü önemlidir. Normalde kutsal bir toprakta yapılması gerekiyordu. Kurbanın bir tapınağa sunulması daha uygun olurdu. Bu sunumu bir papaz yaparsa daha iyi olurdu. Kurban tanrıların kutsallığını insanların ise daha alt bir kademede olduğunu anlamaya yardımcı olmuştur.

²⁹⁴ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.15.

²⁹⁵ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.106.

3.7.1. Hayvan Kurbanları

Hayvan kurbanlarında rahip tüm “*dikkatler buraya odaklansın*” anlamına gelen “*Hac age*” diyordu. Sonra dua edilerek tanrı çağırılır ve ateş hazırlanırdı. Bu ateşin üstüne şarap dökülüyordu. Daha sonra ateşin yanına hayvan götürülerek hayvanın üzerine şarap ve tuz dökülüyordu. En önemli dua edilerek hayvanın kafası kesiliyordu. Karnı açılarak kalbi, ciğerleri (akciğer ve karaciğeri) çıkarılıyordu. Kalbi ve ciğerleri bazen kaynatılıyordu. Sonra ateşin üzerine konularak yakılıyordu. Aynı hayvanın etinden yemek yapılıyordu ve bütün katılımcılar o yemeği yiyorlardı. Herkes bir parça evine götürüyordu. Bu hayvan dışında bazen pasta da ikram ediliyordu²⁹⁶.

Etrüsklerin etkisiyle ortaya çıkmış olan bir rahip grubu olan Augurlar (Augures) kuşların uçuşuna ve gökteki birtakım işaretlere bakarak tanrıların isteklerini anlamaya çalışmışlardır. Haruspikler de kurbanların bağırsak ve ciğerlerini bakıp inceleyerek fala bakarlardı²⁹⁷.

Valerie'nin bildirdiği üzere şair Horace M.Ö. 65. ve 8. yılda Fantinalia'da kurbanın nasıl yapıldığını yazmıştır. Bu törenleri Pater Familias yani aile büyüğü yapmaktaydı. Kurbanlar tapınağın önünde yapılıyordu. Kan akıtmadan da kurban verilebilirdi. Bu durumda da tanrılara çiçek, pasta, bal veya şarap sunulurdu. Daha pahalı olması için büyük hayvanlar kurban ediliyordu. Eğer kurban kesiyor ya da dua ediyorsanız başarılı olmak için normalde tanrıya başka bir söz verilirdi. Mesela “bu işim olursa, böyle yapacağım...” gibi. Bu durumlarda küçük bir altın ya da gümüş verilir, heykel yapılabilir, hatıra plakası bastırılabilirdi. Eğer töreni yapan çok zengin ise tapınak yaptırdı²⁹⁸.

Gradel'e göre şimdiye kadar bu törenlerle ilgili bilgileri düzenli olarak kimse yazmamıştır. Sadece Halicarnasus'dan Roma'ya gelen Dionysius bu törenleri izlemiş daha sonra Yunanistan'a gittiğinde yazmıştır. Yazdığına göre Romalıların Yunanlılarla aynı törenleri yaptığı yönündedir. Gradel'e göre Dionysius doğruları yazmıştır. Törenlerin aynı olması Yunanlıların Romayı etkiledikleri anlamına gelmez. Çünkü törenlerdeki detaylar çok farklı olabilir. Bir diğer düşüncede savaşlar yüzünden Yunan-Roma arasında bir etkileşim olabileceği yönündedir²⁹⁹.

²⁹⁶ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.15.

²⁹⁷ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.20.

²⁹⁸ Valeria M. Warrior, *Divination, Prayer And Sacrifice*, s.17.

²⁹⁹ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.16.

Kurbanlarda inek sunulması belirli bir sistem dahilinde olurdu. Sonrasında da oruç tutulduğu Homeros ve Hesiod tarafından belirtilmiştir. Belgelerde bu geleneklerin değişik biçimde sürdüğü kaydedilmektedir. İnsanlar çok fazla şiir okudular ve bu şiirler gerçekle farklılık gösterdiği için insanlar dini uygulamaları farklı algılandılar. Tanrı isimlerinde de değişiklikler yapıldığı görülmektedir³⁰⁰.

3.7.2. Neden Kurban Sunulurdu?

Üzerinde durulan meselelerden birisi de “ *herkes acaba iyi bir insan olduğu için mi kurban kesiyordu?..*” hususudur. Aslında insanlar zengin ya da başarılı oldukları için bunu yaparlardı. En çok kurban Juno, Jupiter ve Mars için sunulurdu. Castor, Herkül ve Flora için daha az kurbanlar sunulurdu. Tanrıları kızdırmamak için de ara sıra kurbanlar kesiliyordu. Genel görüş olarak bu temiz bir inançtır. Roma dininin prensip olarak “*do ut des*” denilen felsefeye göre “*ben sana veriyorum, sen de bana vereceksin...*” şeklindedir. Romalılar buna karar veremiyorlardı bu yüzden tanrılardan ipucu veya bir işaret bekliyorlardı. Bu işaretlerde kuşların uçuşu veya tavukların yem yemeleri gözlemlenmekteydi. Tavuklar eğer yemleri hızlı yiyorlarsa düşündükleri işin olacağı anlamına geliyordu³⁰¹.

3.8. Roma’da Tapınaklar ve Heykeller

Yunan dininin Roma dini üzerindeki en önemli etkisi de tapınak anlayışında kendisini açığa vurmaktadır. Roma dinindeki numen gibi soyut tanrı anlayışının herhangi bir tapınağa gereksinim duymamasının sonucunda, daha önce evin ocağı, kileri ya da eşliğini veya koru, mağara, pınar gibi doğal alanları birer tapınma yeri olarak gören Romalılar, Yunanlıların etkisiyle gerçek anlamda bir tapınak kavramıyla (templum) tanışmışlardır. Daha önce augurların falcılık yaptığı evleri tapınak olarak görülmeye başlandı. Çiçero’ya göre ise tanrıları kente davet eden Romalılar, onlara duyduğu inancı da güçlendirmek durumundaydı. Bu güçlü inancı da onlara tapınaklar yaparak gösterebilirlerdi. Tapınakların yanında Yunan dininin bir diğer etkisi de Roma dininin heykellerle tanışmasında ortaya çıktı. Roma kentindeki ilk tapınak Capitolium Tepesi’nde, Iuppiter, Minerva ve Iuno için kurulmuştur. Daha önceden belirli sembollerle betimlenen numenler artık tanrı heykelleri ile özdeşleşmiştir. Çiçero’nun,

³⁰⁰ Jon Mikalson, *Ancient Religions*, s.210.

³⁰¹ Valeria M. Warrior, *Divination, Prayer And Sacrifice*, s.17.

Ceres'in heykelinin çalınmasının, bütün ırklar ve uluslararası kutsal sayılan en eski ve en kutsal tanrıça Ceres'in kendisinin kendi tapınağından çalınması anlamına geldiğini söylemesi bu görüşe iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra, Yunan dini, Romalıların gizemli kehanet kitarpları olacak Sibylla ile tanıştırmıştır. Bu tanışma M.Ö. 367 ya da daha eski bir yıla tarihlenmektedir. Tanrı Apollon tarafından esinlendiği düşünülen Sibylla'nın bu kitapları, sonradan Romalıların özellikle başlarının derde girdiği büyük olaylarda kurtarıcı olarak danıştıkları kitaplar haline gelmiştir. İtalya'da eski bir Yunan kolonisi olan Cumae'ın kehanet merkezinde saklanan Yunan tanrılarını ve onların Yunan tarzı uygulamalarını içeren bu kitaplar, Roma'ya getirilmiş ve Capitolium'daki Iuppiter tapınağına konmuştur. Augustos döneminde de Palatinus'daki Apollon tapınağına yerleştirilmiştir³⁰².

İlk zamanlarda Roma'da ilahlara tapınak yapılmamış olmasına rağmen, merasimler, çok katı kaidelerle yapılmaktaydı. Ayinlerde en ufak bir şey ihmal edilmezdi. Dualar belli ölçüler içerisinde okunur ve ibadetlerde kişi menfaati düşünülürdü. Elde edilmesi istenen şeyin değerine göre, ilahları hoşnut edecek hediyelerin verilmesi adet olmuştu³⁰³.

İbadetler ailevi ve milli olmak üzere iki şekilde yapılmaktaydı. Bunun için her evde ailenin bütçesine uygun bir şekilde tanrı heykelleri bulunuyordu. Milli ibadetler resmi karakterde olup, politik bir kimlik taşımaktaydı. Toplu törenleri rahipler yönetmekteydi. Bunları önceden krallar yönetmekteydi. Kralın idare ettiği merasimlerde, kralın arkasında mukaddes ateşi yakacak üç kişi bulunmaktaydı³⁰⁴.

Mısır'dan çok fazla sayıda tanrı alındığını daha önce belirtmiştik. M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına doğru Roma'da senato almış olduğu bir kararla bütün tanrı heykellerinin yıkılmasını emretti. Ancak insanlar bunu kabul etmediler ve yeniden heykeller yapmışlardır. Daha sonra Gabinius Roma konsülü olunca M.Ö.58'de heykellerin kalkmasına izin verdi. Fakat bundan sekiz yıl sonra senato yine bir karar alarak hepsinin kaldırılmasını istemiştir. Konsül Paullus özel konsül kıyafetini çıkararak eline bir balta alıp ilk heykeli kendisi yıkmıştır. Yine sekiz yıl sonra Cesar öldüğünde Triumvirs İsis için bir tapınak yapmıştır. İsis'i kadınlar çok fazla seviyorlardı ve onun

³⁰² Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, s.22; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.29.

³⁰³ M. Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, s.72.

³⁰⁴ M. Kemal Selimoğlu, *İlk İnançlar*, s.72.

için sürekli törenler yapıyorlardı. İsis’e dua edenler yalnız uyuyacak ve cinsel ilişkiye girmeyeceklerdi³⁰⁵.

3.9. Roma Dininde Seküler Hareketler ve Unvanlar

İttai Gradel dinin tanımında dini ritüelleri açıklarken diğer dünya ile dini özdeşleştirmektedir. Yani diğer dünya ile var olan hayat arasında bir ayrılığın olduğunun altını çizmeye çalışmaktadır. Yazar diğer dünyayı anlamak için paganların yaptıkları gibi “sacrifices” (Kurban) adamak gerektiğini söylüyor. Mesela eski dönemde kral tanrı olarak mı görülüyordu yoksa bir insan mıydı? Diyerek olaya felsefik bir yaklaşım getirmiştir. Özellikle üzerinde durduğu konu ise iki farklı dünya olması gerekliliğidir. Bunların birisi dini, diğeri ise siyasi olandır. Bu ilk olarak Roma’nın Hristiyanlaşmaya başladığı dönemde dile gelmiştir. Hz.İsa’nın “ Cesar’a ait şeyleri ona verin, Tanrıya ait şeyleri tanrıya verin..” denilerek din ve siyaseti ayırdığını belirtmiştir. İttai Gradel, St.Augustine’nin kaleme aldığı “De Civitate Dei” eserinde de aynı şeyleri vurguladığını belirtmektedir³⁰⁶.

Yunan ve Roma paganları için bu din-dünya ayrımı yapılmayıp her mesele siyasi olarak değerlendirilmiştir. Gradel araştırmalarına çok eski dönemlerden başlamıştır. Çok özel insanlara “ divini”, “sumini”, “ calestes honores” gibi isimler verildiğini belirtmektedir. Tanrılara da bu isimler veriliyordu. Hem tanrılar için hem de imparator için kurbanlar kesilerek törenler yapılıyordu. Sonra hem insanlar için hem tanrılar için bir insan karakteri iyi olursa eğer “Salus (Zenginlik)”, ” Virtus (iyi huy)”, “Providentia (Kutsal şeylere saygı gösteren)” gibi unvanlar veriliyordu. Bir insana bu unvanlar verilirken yanına eğer erkek ise “Augusti”, bayan ise “Augusta” koyuluyordu ve bununla biraz daha üst sınıfa ait bir isim oluyordu. Örneğin; Virtus Agusti bir erkek için kullanılan unvandır³⁰⁷.

“Genius” ve “Numen” olarak iki ayrı unvan daha bulunmaktaydı. Bunların yanında kesinlikle başka bir kelime de olmalıydı. Numen “ Kutsal Güç” anlamı taşıırken Genius ise “İnsan” demektir³⁰⁸.

³⁰⁵ T.R.Glover, *The Conflict of Religions In The Early Roman Empire*, s.22.

³⁰⁶ İttai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.5.

³⁰⁷ İttai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.7.

³⁰⁸ İttai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.7.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ROMA TANRILARI

4.1. Roma'da Tanrı Geleneği

M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından bize ulaşan rivayetlere göre, Romulus ve Romus ikiz kardeşler tarafından kurulan Roma şehrinin en eski ve yüksek tanrılar üçlüsü Jüpiter, Mars ve Quirinus'tur. Bu tanrıların her biri, özel bir külle beraber kendi din adamları sınıfına sahipti. Rahipler kült derecelerinde, kraldan sonra en yüksek mevkide bulunurlardı. Jüpiter tipik bir Hindu-Cermen tanrısıydı. Daha sonraki devirlerde Zeus ile eşitlenecektir. Işık tanrısı olarak kabul ediliyor ve dolunay günleri O'na atfediliyordu. Buna sebep olarak da o gün güneşin batmasıyla yer ve göğün ışığının sönmemesi gösterilmekteydi. Yine aynı günde Jüpiter rahipleri Roma kalesinde bu tanrı için beyaz bir koyun kurban ediyorlardı. Burada sadece kahinler için serbest olan bir meydan vardı. Kahinler bu noktalardan göğü, kuşların uçuşunu gözlemleyerek, Jüpiter'in gelecek hakkındaki düşüncelerini ve arzularını öğrenmeye çalışırlardı. M.Ö. 509 yılına gelindiğinde ise büyük bir Jüpiter mabedi inşa edilmiştir. Burada daha önce ise Jüpiter Feretrius'un mabedi bulunuyordu. İnanca göre O, bir şimşekle suçluları öldürmüştü. Jüpiter rahipleri anlaşımların koruyucuları sayılırdı. Yine burada, eski bir fetiş (kutsal sayılan bir taş) bulunuyordu. Anlaşımlar bunun yanında yapılmakla beraber, bu esnada da bir domuz okla öldürülerek kurban ediliyordu. Anlamı; “ Nasıl ki ok domuzu öldürdüyse, anlaşımayı ve vazifelerini Roma halkı tutmazsa, aynı şekilde onları da Jüpiter öldürecek”, manasındadır. Zeus'un karısı Hera, Jüpiter'in karısı ise Juno idi. Romalılar atalarının inançlarını tamamen bırakana kadar kayıtsız şartbız olarak inandıkları ve sadık kaldıkları en büyük tanrıları Jüpiter Optimus ve Maximus (en iyi, en büyük) 'tur. Halk ondan aşırı derecede korkardı. Hatta Antiochuse Epiphanes gibi bir yabancı kendi şehrinde bir mabet yaptırarak, O'nun kültünü yaymak için çok yoğun çalışmıştır. Sadece Yahudiler, Jüpiter'e karşı kendi inançlarını ve Allah'ın üstünlüğünü savunabilmişlerdir. Fakat bu direnişleri fayda vermemiştir. Hadrian zamanında

Kudüs'teki Süleyman Mabedi yıkıntıları üzerine Roma baş tanrısı Jüpiter'in mabedi inşa edilmiştir. Hristiyanlığın hâkimiyetine kadar da bu mabed ayakta kalmıştır³⁰⁹.

İlk zamanlarda panteon çok önemliydi çünkü tüm tanrıların evi durumundaydı. Ama tanrıların sayısını sonsuz düşünüyorlardı. Bu durumda panteon yapmalarının sebebi ise insanların herhangi bir şeye ihtiyaçları olduğunda onun tanrısını ilan etmeleridir. Panteondaki tanrıların sayısının az olmasının nedeni yöneticilerin uygun gördüğü ve yöneticilerin ihtiyacı olan güce ait tanrıya yer vermeleriyle alakalı bir durumdur. Yunanlılar için panteonda tek tanrının gücü kabul edilirken Roma'da ise panteonda çok tanrı bulunmasından dolayı kabul edilemezdi. Bazı tanrıların zamanla unutulma sebepleri ise bu tanrılar için törenler yapılmamasıydı. Sadece genel geçerliliği olan gelenekler varlıklarını sürdürüyorlardı³¹⁰.

Roma Panteon'u (tanrı evi) çok geçmeden yabancı tanrıları da barındırmaya başlamıştır. Bunların başında Faleria'nın antik tanrıçası olup Etrüskler tarafından benimsenerek Roma'ya da kabul ettirilen Minerva vardı. Sonradan bu tanrıça, Athena ile eş tutularak işçilerin tanrıçası oldu. Fakat hiçbir zaman politik ya da savaşçı bir tanrı haline gelmedi³¹¹.

Jupiter önemli bir güçtür. İlk zamanlarda çok önemli olmamasına rağmen daha sonra "Stoics"ler bu tanrıyı dinin temeli yapmışlardır. Bu dönemde II.Pön Savaşı yaşanmıştır. Jupiter özellikle cumhuriyet devrinde büyük bir gücü ve Optimus Maximus unvanını taşıyordu. Capitolum Tepesi'nde yapılmış olan mabedinde Juno ve Minerva ile birlikte saygı görmekle beraber bu üç tanrı Capitol Trias'ını oluştururdu. Bu üç tanrı da şeklen Etrüsklerden alınmıştır. Jupiter, milletlerin, devlet hayatı ve siyasi hayatlarının doğru olmasına dikkat ederdi. Bir savaş başlayacağı zaman bu harbin haklı bir sebepten dolayı çıkmış olduğuna dair yemin edilmesini istemektedir. Haksızlık edilen devleti koruduğu gibi yalan yere yemin edenleri de cezalandırırdı. Roma harbi kazanırsa, bir zafer alayı olan "Triumphus" töreni düzenlenmekteydi. Etrüsklerden alınmış olan bu alayda güçlü bir kumandan, Jupiter Optimus Maximus'un elbisesini giyinmiş, eline de onun asası, yüzü onun gibi kırmızıya boyanmış olarak dört atlı araba ile önünde savaşta ele geçirdiği esirler ve ganimetler; arkasında zafer şarkıları söyleyen

³⁰⁹ Chirstopher Smith, *A Companion to Roman Religion*, " *The Religion of Archaic Rome*, s.32; Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", s.169; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.88.

³¹⁰ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, sh.4.

³¹¹ Felicien Challeye, *Dinler Tarihi*, s. 171.

ordusu ile beraber Capitole gider ve orada tanrı Jupitere özel merasimler düzenlerdi. Krallık döneminde bu hak, başkumandan olan krala verilmiştir³¹².

Roma'nın geleneksel tanrıları numenlerdir. Latince'de “ baş sallayarak onay verme; tanrısal irade, tanrısal buyruk; tanrının gücü, tanrısallık” anlamlarını taşıyan numenler, çiftçilik geleneği ile beslenen Roma toplumuna uygun olarak, özellikle tarım kültürü ve aile yaşantısıyla yakından ilgili kutsal ruhlardır. Doğadaki her şeyin içinde oldukları düşünülen bu gizli ruhlar sadece belirli olaylarla varlıklarını sergilemekteydiler. Mesela Alonema, yeni doğan bebeklerden sorumluyken, Noana ve Decima gebeliğin kritik aylarını kontrol etmekle görevlidir. Iuno evli kadının yanında yer alan bir güçtür, Vesta ocağın, Penates kilerin, lanus ise kapının koruyuculuğunu üstlenmiştir. Terminus ise tarlaların sınır taşı durumundadır. Doğurganlığı ve verimi ise Genius kontrol ederdi. Lares çiftliğin kazancı ve bereketiyle ilgili ata ruhlarıdır³¹³. Toprak evi koruyan ruhlara “lar”, yemek dolabını koruyan ruhlara “penus” adı verilirdi. Evlerden taşınıldığı zaman larlar başkalarına bırakılırdı. Fakat penuslar birlikte götürülürdü. Penuslar aile bireylerini korurlar, köleleri korumazlardı. Daha halkçı olan larlar ise köleleri de korurlardı³¹⁴.

Jüpiter gibi bir diğer önemli tanrı da **Mars**'tır. O, halk tanrısı ve halkın, şehrin, mahsülün koruyucusu durumundaydı. Şehir duvarı dışında Mars Meydanı'nda adına bir mihrap yapılmıştır. Halk beş senede bir onun ayinlerine ve ibadetlerine katılarak manevi yönden temizlik yapıyordu. Tarlalardaki kutsal temizlik de yine onun adına yapılmaktaydı. Mars bayramında atlar, silahlar ve savaş boynuzları temizlenirdi. Bu ibadetler sırasında tanrıyı mihrapta duran bir mızrak temsil etmekteydi. Mars Rahipleri silahlar kuşanarak tılsımlı danslar yaparlardı. Roma'nın zaferini, düşmanların mağlubiyetini sembolize eden ritüeller yaparlardı. Yine onun namına her sene at yarışları düzenlenirdi³¹⁵.

Başka bir tanrı olan **Quirinus** ise çok meşhur değildir. Muhtemelen, en başlarda Mars gibi rol oynamışken daha sonra Mars'la kaynaşmış olmalıdır.

Geriye kalan diğer Eski Roma tanrıları ev ve tarlaların koruyucularıydılar. Ayinler eski ziraat kültürünü aksettiriyordu. Tanrıça Tellus ekin toprağının, tanrıça Ceres ekinin ve mahsülün koruyucularıydı. Tellus'a baharda (15 Nisan) ekin esnasında güzel

³¹² Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.19.

³¹³ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.9-21.

³¹⁴ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 169.

³¹⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.88.

bir inek kurban edilirdi. Birkaç gün sonra da (19 Nisan), Ceres için şenlikler yapılırdı. **Flora** ve **Ops** mahsulün koruyucularıydı. Hakikatte her bir ziraat bölgesinin ayrı bir koruyucu özel tanrısı vardı. Bizler bu tanrıların isimlerini eskiden kalan dua listelerinden öğrenebiliyoruz³¹⁶.

Faunus, sürülerin tanrısı ve geyiklerin koruyucusuydu. Onun Lüperdi namındaki rahipleri sürülerin kurtlardan korumak amacıyla etrafı törenlerle dolaşır ve merasimlere katılanlara kurbanın derisinden kesilmiş sırımlarla vurarak kutsarlardı. Dokundukları sürüde ve tarlalarda verimin artacağına inanırlardı. Bu tabiat tanrıları listesi genişletilebilir. Mesela Etrusklerin verimlilik tanrıları olan Saturn (Chronos) namına 17 Aralık'ta şenlikler yapılır ve o gün için bir deliler kralı seçilerek bir nevi karnaval düzenlenirdi. Su tanrısı olan Nepton (Posaydon) Ateş Tanrısı Vulkanus (Hephaistos) Yunan karakterinde kendisini göstermektedir³¹⁷.

Erkeklerin otoritesi vardı ve bu otoriteye Potestas deniliyordu. Bu otorite eş ve çocuğa karşı değil sadece kölelere karşı limitsiz kullanıyordu. Kimin kölesi bulunuyorsa o küçük bir kral sayılabiliyordu. Bunlara “Pater Familias” yani aile babası deniliyordu. Yaşarken her insanın bir “Genius”u yani hayat gücü vardı. Ama bu genius erkekler içindir, kızlar için ise “Juno” kullanılıyordu³¹⁸.

En önemli tanrılardan bir diğeri de “**Lares**”tir. Komedi tiyatrolarında iki tane Lares bulunmaktaydı. Bu Laresler gençti ve bir tunik giyyordu. Her zaman elinde şarap bulunuyordu. Resimlerde neden böyle tasvir edildiğine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Lares’e Danimarka’da “Miser” İsviçre’de ise “Tamtar” deniliyordu. Lares dışında bir de “Penates” bulunuyordu. Laresle aralarında nasıl bir fark bulunduğu dair bilgimiz yoktur. Devlet tanrıları olduğu gibi özel tanrılarda vardı. Devlet için bir dönem en önemli tanrı “Vesta” idi³¹⁹.

M.Ö.300 yıllarının ortasında Romaya getirilmiş olan “**Dis Pater**” isimli tanrının aynı zamanda büyücü olduğu da söylenmektedir³²⁰.

Roma dininde ev ve aile tanrılarının bulunması onun en önemli özelliklerindendir. Yanus ev kapısının tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer ilkel

³¹⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.89; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.19.

³¹⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta,2002, s.89; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, s.19.

³¹⁸ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.34.

³¹⁹ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.34.

³²⁰ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.111.

inançlarda olduğu gibi Romalılarda da ev kapısı gizli bir kuvvet taşıyıcısı durumundaydı. Harp zamanlarında mabedi açılır, sulh zamanlarında ise kapanırdı. **Vesta**, evdeki ocak ve ocak ateşinin tanrısıydı. Bunun için evde yapılan bütün bayram törenleri ocak etrafında yapılırdı. Yemin ve adaklar alevlerin dinen temiz olduğu zamanda yapılırdı. Daha sonraki dönemlerde devletin büyük bir aile olarak tasvir edilmesiyle birlikte Vesta ve Janus gibi tanrılar da devlet tanrıları listesinde yer bulmuşlardır. Janus rahipleri, rahipler sınıfının en üst tabakasını teşkil etmekteydiler. Vesta altı adet bakire rahibeye sahipti. Bunlar devletin ocak ateşini devamlı yakmakla görevliydi. Ölmüş atalarının ruhlarına hürmet göstermek de ev kültürlerindendir. Çeşitli zamanlarda kurbanlar kesilerek onların memnuniyetlikleri kazanılmaya çalışılmıştır. **Genius** üreme gücü ve koruyucu ruh olarak kabul edilirdi. Başlangıçta şahıslştırılmış tenasül kuvvetlidir. Her erkek Genius'a her kadın da bir Yuno'ya sahiptir. Daha sonra ise, Genius koruyucu ruh olarak kabul edilmiştir. Eski Roma tanrıalarının bir kısmı da bazı manevi olguların tasavvurlarından meydana geliyordu. Bazen de bölgesel ve mahalli yerlerin özelliklerine göre tanrı tasavvurları yapıldığını da görmekteyiz. Örneğin Febris isimli tanrı bataklık kenarında bir ateş tanrıçası olarak kabul ediliyordu. Fazilet, sadakat v.s gibi ilk zamanların tanrıaları sonradan imparator vasıfları olarak ilan edilmiş ve imparatorun şahsında kaybolmuştur³²¹.

Her insanın kendi “daemon”u ve özel “genius”u vardı. Daemonlar ikinci derece tanrılar, iyi ve kötü ruhlardı. Genius’lar ise ömür boyunca insandan ayrılmazlardı. Her kadında döl bereketini sağlayan bir güç (juno) vardı³²². Bir yolculuğa çıkılacağı zaman, bir evlilik yapılacağı zaman veya yeni bir evin inşaatına başlanılacağı zaman da kurbanlar kesilerek özel dualar ediliyordu³²³.

Roma’da pek çok inanış ve ibadet bir arada bulunmaktaydı. M.Ö. II. yüzyılda vatani Anadolu olan ana tanrıça Kybele Roma’ya getirilmiştir. Kibele kendisine inanan kadınlarla arkadaş gibiydi Aynı şekilde Mısır’dan da İsis ile Serapis ibadet anlayışı Roma’ya gelmiştir. Serapis burada, Mısır’da İsis’in kocası olan Osiris’in yerine geçmiştir. Bunların yanı sıra Yunan dünyasında yoğun bir şekilde rağbet gören misterlerin, Roma’da da varlığını devam ettirmiştir. Bu kültür ölümünden sonra dirilmeyi vaat ediyordu. Eşitliği de vurguladığı ve esas aldığı için köleler, kadınlar ve askerler tarafından da benimseniyordu. M.Ö. I. yüzyıl itibariyle de askerler ve işadamları

³²¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.90; Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*,s.8.

³²² Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s.169.

³²³ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, sh.4.

arasında Mitras dini, Mitracılık, tutulan bir kült olmuştur. Mitracılığın kökeninin, Perslerin tanrısı olan Mitra'ya dayandığı bilinmektedir³²⁴. Mitras'ın kendisi bir dindir. Törenler mağarada yapılır ve bu törenlere sadece erkekler kabul edilirdi.³²⁵

Mitras, Zerdüştlük öncesi İran'ın güneş, adalet, antlaşma ve savaş tanrısıdır. Yazılı kaynaklarda adı ilk kez M.Ö.1400'lerde Hititlerle Mitanni Devleti arasında yapılan bir antlaşmada geçmektedir. Kültü öncelikle İran'a, Perslerin Büyük İskender'e yenilmesinden sonra da Yunan ve Roma dünyasına yayılmıştır. Roma İmparatorluğu'nda en fazla M.S. 2. ve 3. yüzyılda özellikle ordu içinde geniş kitleler arasında yayılmıştır³²⁶.

Yunan dininin, Roma'nın dini içeriğine bir başka önemli etkisi ise, tanrıların efsanelerinin ve soylarının tarihçesinin anlatıldığı söylence dünyasının tanıtımı aşamasında yaşanmıştır. İtalya'da kurulan Yunan kolonileri ve Yunan anakarasıyla girişilen ticari ve siyasal ilişkiler sonucu, Yunanlıların tanrı öyküleriyle tanışan Roma, bu tanışıklığı kendi kültürüne uyarlamada zorluk çekmemiştir. Hayal gücü bakımından çok zengin bir dünyaya sahip olan Yunanlıların, Homeros ve Hesiodos'un destanlarıyla gelişen, lirik şiirler ve trajedilerle güçlenen ve felsefi kavramlarla derinleşen söylence dünyası, içerik açısından zengin olmayan, farklı bir kültür dokusunun ürünü olan Roma'nın geleneksel dinini temelden etkilemiştir. Belli bir cinsiyeti bulunmayan Roma tanrıları, bu etkilenmeler sonucunda, belli bir cinsiyet kazanmışlar ve Yunanlılarınkine benzer soy tarihleri ve aşk öyküleri oluşmuştur. Roma, ortaya çıkan bu yeni dini yapıyı, kendi tarihlerinde bulunan tarihsel kişiliklerdeki özelliklerle birleştirerek Romalılaştırmıştır. Tarihte örnek kişiler ve olaylar (exemplum) olarak göstereceği ve gelecek kuşaklara bırakacağı kişilikler ve serüvenler yaratmıştır. Bunları kendine özgü bir şekilde besleyen Roma, Roma'nın kuruluşu ve kurucusu olan Romulus'u tanrılaştırarak kutsal bir hale büründürmüştür. Yunan söylencelerini de Roma ulusunun destanları haline dönüştürmüştür. Roma dininin yanı sıra Roma edebiyatının da gelişmesine olumlu katkı sağlamış ve bunun sonucu olarak da Romalılar, Kafkas Dağlarında zincire vurulan Prometheus'la tanrıların ölümsüzlüğünü sağlayan ambrosia ve nektarla, tanrılara içki sunması için getirilen ve güzelliğiyle meşhur olan Ganymedes'le, üç başlı köpek Cerberus'la, suyun içindeyken susuzluk çeken

³²⁴ Tuba Konuk, *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Tanrılar*, s.32.

³²⁵ John Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, s.99.

³²⁶ Alper Can, *Eskiçağ Rehberi*, s.376.

Tantalus'la, ağır bir kaya parçasını tepeye ulaştırmak için çalışan Sisyphus, yer altı yargıçları Minos, Rhadamanthos ve Aiacus'la karşılaşmıştır³²⁷.

Romalıların Yunan tanrılarını benimsedikleri bir gerçektir. Fakat benimsedikleri bu Yunan tanrılarını kendi isimlerini vermişlerdir. Yunan tanrılarının kralı sayılan Zeus'u tanımayan yoktur herhalde. Truva Savaşı'nı başlatmak için altın bir elma yaptırmıştır. Roma'da Zeus'a Jüpiter ismi verilmiştir. Jüpiter gökyüzünün, ayın ve havanın, yani rüzgar, yağmur ve gök gürültüsünün hakimiydi. Güneş sisteminde bulunan gezegenlerden birisinin adına da Romalıların tanrılarını vermiş oldukları Jüpiter isminden dolayı Jüpiter denilmektedir. Mars gezegeni de Roma'nın savaş tanrısından alınmıştır. Odysseus'un evine dönmesine engel olmaya çalışan deniz tanrısı Poseidon'dan dolayı Romalıların deniz tanrısına Neptün derlerdi. Güneş sistemimizde bulunan bir başka gezegenin de adının Neptün olduğunu görmekteyiz³²⁸.

Gerçekten Roma'nın Yunan'a çok şey borçlu olduğu ortadadır. Din alanında Romalılar, Zeus'u Jüpiter'e, Ares'i Mars'a, Hera'yı Juno'ya, Afrodite'i Venüs'e dönüştürerek Olimpos tanrılarını toptan almışlardır. Stoacılığın Atina'dan çok Roma'nın simgesi haline getirecek kadar, Yunan ahlak felsefesini kabul etmişlerdir. Eğitim görmüş bir Romalının Yunancayı da çok iyi bilmesi gerektiği tartışmasız kabul edilmekteydi. Spekülatif felsefe ve bilim alanında Romalılar önceki kazanımlara hiçbir gerçek katkıda bulunmamışlardır. Roma'nın deha yönü özellikle hukuk, askeri örgütlenme, yönetim ve mühendislik gibi farklı alanlara yansımıştır. Dahası Roma içinde yükselen gerilimler çok yüksek bir edebi ve sanatsal duyarlılığı da beraberinde getirmiştir. Önde gelen pek çok Romalı asker ve devlet adamının çok iyi yazar olması bir rastlantı değildir. Bununla beraber Roma erdemlerinden oluşan uzun listeyi de unutmamak gerekir³²⁹.

Romalılar doğal dünyayı açıklayabilmek için tanrılar hakkında çeşitli öyküler anlatmaktaydılar. Ceres ve kızı Proserpine hakkındaki bir öyküde yaz ve kış mevsimlerinin neden her yıl bir biri ardına geldiğini anlatmışlardır. Anlatılan öyküye göre; Ceres soğuk bir dereden su içmek için durdu. O su içerken, Proserpine de yakınlarındaki güzel bir zambak kümesine doğru gitmişti. Tam zambakları toplamak için eğilmişken aniden altındaki toprak açıldı ve Proserpine ortadan kayboldu. Ceres etrafına bakındı fakat Proserpine yoktu. Ceres "Proserpine!" diye seslendi. "

³²⁷ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, s.24.

³²⁸ Wise Bauer, *Dünya Tarihi*, C.I.,s.181

³²⁹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.175.

Proserpine! Neredesin! “ diye seslendi fakat cevap gelmedi. On dört gün boyunca Ceres dolaşp kayıp kızını ararken bir peri ile karşılaştı ve peri ona kızının Plüton tarafından kaçırılarak kendisine eş yapılmak istediğini ve bunun için de toprakta yer açarak ikisinin yer altına inmelerine yardımcı olmayı sağladığından bahsedince Ceres küplere bindi. “Ben ürünlerinin büyümesi için toprağa yardım ettim!” dedi. “Onu öyle bir lanetleyeceğim ki kuruyacak ve üzerinde canlı yetişmeyecek” dedi. Bu sözleri söylediğ andan itibaren etrafındaki ağaclar kurumaya başlamış, ağacların yaprakları dökülmüş, çiçekler solmuştur. Öfkeli Ceres gökyüzüne tanrılar kralı olan Jüpiter’in sarayına çıkmıştır. Jüpiter’e kızının geri dönmesi için zorlamasını yoksa dünyaya bir daha baharın gelmeyeceğini söylemiştir. Kalbinin kuruduğu gibi dünyanın da kuruyacağını bir daha meyve dahi yetişmeyeceğini söyleyince Jüpiter tek bir şartla bunu yapacağını söylemiştir. Eğer kızı Plüton’un sarayında bir şey yiyip içmişse orada kalmak zorunda olduğunu yoksa kurtarabileceğini söylemiştir. Hikâyeye göre kızı orada sadece altı adet nar tanesi yediğini söylemiştir. Bu yüzden de altı ay tabiat yapraklarını döker ve solarken altı ay da çiçekler ve yeşillikler açar denilmektedir³³⁰.

4.1.1. Tanrının Taşınması Gereken Vasıflar

Roma’da bir tanrının resmi tanrı olarak kabul görmesi için altı özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklere bakacak olursak;

- Tanrının ortaya çıktığı bir yer yani bir coğrafyasının olması gerekmektedir.
- Tanrının ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmalıydı.
- Tanrıya ait bir din adamları grubu bulunmalıydı. Örneğin kendisine ait rahipleri bulunmalıydı.
- Tanrı belli bir özelliğe sahip olmalıydı. Yani belli bir sorumluluğu ve gücü bulunmalıydı.
- Tanrının fiziki olarak bir tasviri yapılabilirdi.
- Tanrı adına belli dönemlerde törenler düzenlenmeliydi³³¹.

Tanrılaştırma zamana yayılmıyor, bir kere karar verildikten hemen sonra o artık tanrı olarak kabul edilmektedir. İmparator da bir tanrı olarak kabul ediliyordu. İmparator olarak öldükten sonra Caligula, Neroi Domitian ve Commodus tanrı olarak

³³⁰ Wise Bauer, *Dünya Tarihi*, C.I.,s.183.

³³¹ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.126.

kabul edilmişlerdir. Genellikle imparatorlar tanrı unvanını mütevazı bir şekilde kabul ederlerken Caligula ve Domitian tanrı olduklarına gerçekten inanıyorlardı³³².

4.1.2. Tanrısal Güçlerin Kavranması

Bireylerin işlerine bakanlar olduğu gibi Roma toplumunun hayatına bakan büyük güçler de bulunmaktaydı. Bunlar Roma dininin en eski Trias'ını oluşturan Iuppiter, Mars ve Quirinus'tur. Fakat belirtmek gereklidir ki bunlar en başında birer tanrısal güçten oluşmaktaydı. Bunların amaçları ve tesir edebildikleri alanlar belirlenmiş güçlerdir. Hiçbir irtibatları bulunmamasına rağmen bunlar yanyana görünüyorlardı. Yalnız isimleri vardır. Ferdi şekilleri yoktur. Ancak bu Romalıların dindar bir insan olmadığından kaynaklanmıyordu. Herşeyi beraber düşündüklerinden dolayı tanrılarını da böyle tasavvur ediyorlardı. Eski Romalılar Hellenler gibi tanrısal kudretleri şahsi şekillerde idealize edilmemiş insanlar halinde tasavvur etmemişti. Bunun aksine onları kuru ve bakir düşünen soğukkanlı kafası, akıl gücü ile kavramışlardır. İşte bu sebeptendir ki bu tanrısal güçlerin ilk zamanlarda hiçbir tasvirleri bulunmamaktadır. Yine bu sebeptendir ki, Roma'da en eski zamanlarda, hiçbir tanrı evlenmesi, hiçbir tanrı seçeresi ve dolayısıyla renkli ve sıcak bir mitoloji de bulunmamaktadır³³³.

4.2. Tanrıların Sembolleştirilmesi

Bu konuya “Tanrı nasıl olurdu?” sorusuna cevap arayarak başlamak daha uygun olacaktır. Tanrılar Roma'da iki şekilde oluşturuluyorlardı; 1- Yabancı tanrılar alınarak kendi kültürlerine adapte ediliyorlardı. 2- Normal bir insan kutsal kabul edilerek tanrılaştırılıyordu.

Yukarıda söylediğimiz birinci maddeye biraz açıklamaya çalışalım. İnsanlar bazen Roma'ya ticaret yapmak için geliyorlardı. Bu ticari faaliyetler sırasında kendi tanrılarını da getiriyorlardı. Örneğin Tanrı Isis Roma'ya bu şekilde gelmiştir. Falcılar Yunanistan'dan Bacchos'u bu şekilde getirmişlerdir. Bunlar önceleri özel tanrı statüsündeyken daha sonra Panteona girerek resmi tanrı statüsü kazanmışlardır. Castor ve Pollus, Iuno Lucia, Isis Magna Mater gibi... Eğer bir yabancı tanrı panteona girip resmi tanrı olursa, onun adı da Latince olarak değiştirilirdi. Eğer bu isim değişikliği yapılmazsa o tanrı çok önemli bir konuma erişemezdi. Örneğin Hygieia, Morae, Mens

³³² Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.128.

³³³ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, s.64.

buna örnek olarak verilebilir. Bu tanrıların Yunanistan'dan mı yoksa başka bir yerden mi geldikleri konusunda kesin bir bilgiye sahip olamıyoruz³³⁴.

Bazı tanrılar savaşlarda harap olan şehirlerden alınarak kendi şehirlerine getirilmiştir. Örneğin; Iunu Regina, Veii şehrinden M.Ö.396'da çıkarılmıştır. Camilus bunu çıkarmıştır. Diğer örnekler Iuno Carthage'den, Vertumnus ise Volsinii'den çıkarılmıştır. Roma askerleri fethettikleri şehirlerdeki bütün tanrıları Romaya götürmüyorlardı. Bazen o tanrılar nerede ortaya çıkmışlarsa orada bırakıyor ve törenler orada yapılıyordu. Ama Romalılar onları yakından kontrol ederlerdi. Bunlara "Sacra Municipalia" deniliyordu³³⁵.

4.3. Ana Tanrıça

4.3.1. Ana Tanrıça'nın Kökeni

Magna Mater M.Ö.204 tarihinde Roma'da görülmeye başlanan ve Asya kökenli olan bir tanrıçadır. M.Ö.191 yılında Magna Mater din için çok büyük bir önem taşımaya başlamıştır. Fakat belirtmek gerekir ki Magna Mater için yapılan törenler ve şarkılar Yunan kökenlidir. O dönemde Romalılar sadece "Megelensia" törenlerine katılabiliyorlardı. Magna Mater'in (Kibele'nin) tapınağı önceden Frigya'da bulunuyordu. Daha sonra Roma'ya taşınmıştır.³³⁶

Bu tanrıçanın Roma'ya getirilmesi ve Roma'da hayatın içine dahil edilmesi Lâtin yazarları ve düşünürlerini çeşitli yönlerden etkilemiştir. Kybele sözcüğünü ele aldığımız zaman onun Grekçe olan Kubos (geometrik anlamında olan küb) sözcüğünden çıkmış olduğu söylenmektedir. Gramerci Servius ise önce, Kybele sözcüğünü Phrygia'nın Kybelus isimli bir dağı ile ilişkili tutmakta ve kendisine orada Kybele olarak tapınıldığını belirtmektedir. Bu bilgiyi bize ulaştıran başka kaynaklara göre ise, Phrygia'daki ilk rahibi Kybelus'dan veya Kybeleia kentinde oturduğundan veya rahiplerine özgü baş sallama hareketini ifade eden Grekçe "apo tu kubistan ten kephalen" teriminden geldiği belirtiliyor. En belirgin tasviri bir altar üzerindeki kabartmada görmekteyiz. Bu kabartma, içerisinde Magna Mater bulunan bir gemiyi saç örtüsü ile çeken Claudia Quinta isimli kadın gösterilmekte ve kabartma altında bulunan

³³⁴ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.117. ; Pervin Sevgi, Augustus Dönemi Din ve Din Propagandası, A.Ü.S.B.F., S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 14.

³³⁵ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.126.

³³⁶ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.117; T.R.Glover, *The Conflict of Religions In The Early Roman Empire*, s.19; Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", s.167.

yazıta göre de bu yapıt “Matri Deum et Navi Salvie”ye adanmıştır. Bu kayıtlar Magna Mater’in getirilişi hakkında bize bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir³³⁷.

4.3.2. Magna Mater’in Görevi

Magna Mater’in şehirleri koruma görevi bulunuyordu. Micheal Lipka’nın aktardığına göre bunu Lucretius yazmıştır. Politeizm yerine tek tanrı inancı için Elagabal çok önemli bir yere sahiptir. İmparator özel tapınaklardan çok tanrı sembollerini öne çıkarmıştır³³⁸.

4.3.3. Magna Mater ‘in Görüntüsü

Vücudu Asya’dan getirilmiş büyük bir siyah taştır. Tacı ve üzerinde de aslan figürleri bulunuyordu. Elagabal için yapılanlarda aslan yerine kartal konulmuştur. Daha sonra Roma için kartal bir sembol olmuştur. O kartal en çok ön profilden kanatları yarı açık durumdadır³³⁹.

Tanrıçanın beğenilen bir tasvir şekli de dört köşe niş içerisinde ve çeşitli pozlarda gösterilmesidir. Ele geçirilen çoğu örnekte tanrıça gerçek ölçüleriyle, otururken veya ayakta, başında surlu bir taç ve tamamen kıyafetli olarak iki saç örgüsü yüzünden aşağıya doğru sarkmış, elinde “tympanum” ya da “patera (libasyon kabı)”, yanında veya dizlerinde iki aslan, bazen yanında meşaleli bir figür, kimi zaman bir genç (Attis), bazen de iki yanında yer alan biri genç diğeri yaşlı iki figürle beraber taht üstünde oturur vaziyette gösterilmektedir. Heykeltraşlar da yaptıkları eserlerde tanrıçayı sık sık konu edinmişlerdir. Mesela bir yapıtta tamamen giyimli, surlu tacı olan yaşmaklı bir figür taht üzerinde oturmakta ve sol kolunu tympanum üzerine dayamış vaziyettedir. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden toplanmış bu tür figürler daha fazladır. Formie’de ele geçirilmiş olan tam boy figür de bunlar gibi giyinik vaziyettedir. Tanrıçayı aslanlar tarafından çekilen arabasında tasvir eden bronzdan bir heykel grubu da Roma’da ele geçirilmiştir. Genel olarak alışılan özellikleriyle tanrıça heykelciklerine İtalya’da rastlanmaktadır. Roma’da bulunan bir lahitte tanrıça, merasim alayı içinde önünde aslanları ile tahta oturmuş, elinde tympanumu, önünden sekiz kişilik bir zafer grubuyla birlikte oniki kişiden oluşan trompetçilerle beraber bir fil kafilesi ile birlikte bir

³³⁷³³⁷ Ömer Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, s.174.

³³⁸ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.123.

³³⁹ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.122.

platform üzerinde durmaktadır. Arles yakınında olan Avingo'daki bir müzede bulunan gümüş bir kap üzerinde tanrıça tahtı üzerinde oturur vaziyette bir meyve sepetinin sapından tutmaktadır. Tanrıça Barselona mozaiğinde bir sirkin ortasında aslan üzerinde görünmektedir³⁴⁰.

4.3.4. Magna Mater için Yapılan Törenler

Magna Mater için 4-5 Nisan tarihlerinde oyunlar düzenlenmiştir. Zamanla bu oyunlar 7 güne kadar çıkarılmıştır. Magna Mater için bir kadın ve bir erkek din adamı tören düzenliyordu. Magna Mater (Kibel)'e inananlara "galli" deniliyordu. Bunlardan daha önemli olanlara ise "archigalli" denilmekteydi. Başka rahipler de bulunuyordu ve onlara da "sacerdotes" denilmekteydi. Bunlar hem kadın hem de erkek olabilirlerdi. Yılda üç önemli tören yapıyordu. Her yıl 4 Nisan tarihinde Megelensia Töreni düzenleniyordu. Kibele'nin heykeli Almo Nehri'nde yıkanılıyordu. Bu banyo töreni M.Ö.38'de başlamıştır. Sonra Claudius yeni bir kanunla bu banyoyu 27 Mart tarihine almıştır. Bir diğer törende Magna Mataer için bir öküz kurban edilirdi. Bir diğerinde heykeli şehirde müzik eşliğinde dolaştırılıyordu. Elagabal için yapılan törenler de bu törenlere çok benziyordu. Onun için bir inek kurban ediliyordu ve ikinci törende de heykeli gezdirip şarkılar söylüyorlardı³⁴¹.

Sonuç olarak Magna Mater ve Elagabal yabancı tanrı olmalarına rağmen daha sonra resmi tanrı sıfatı kazanmışlardır.

4.4. Sıradan Birinin Tanrı İlan Edilmesi

Birinin tanrı olarak kabul edilebilmesi için diğer insanların onun öncesi hakkında hiçbir şey bilmiyor olması gerekmektedir. Genellikle insanlar öldükten sonra tanrı olarak kabul ediliyorlardı. Birinin din için önemli olabilmesi için, o kişinin din içerisinde bir fonksiyonunun olması gerekmekteydi. Örneğin Plautan bir seyahatten sağ salim döndüğü için Neptün ve tuzlu dalgalar için kurban vermiştir. Onun için tuzlu dalgalar kutsal hale gelmiştir. Buna benzer Anna Perenna isimli bir tanrı da bulunurdu ve bu yıl boyunca insanlara yardımda bulunuyordu. Patucius, Clusius diğer örnekler olarak sayılabilir.

³⁴⁰ Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", s.177.

³⁴¹ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.124.

Tanrının dini hayatta önemli bir yeni olması gerektiği gibi ona ibadet edilebilecek bir yere de ihtiyaç duyulmaktaydı. Mesela Aius Locitius'un yeri Palatine'de idi. Rediculus Via Appia'da bulunmaktaydı³⁴².

4.5. Tanrı Nasıl Farklı Olabilirdi

Bir tanrının önemli olabilmesi için çok farklı şeyler yapması gerekmektedir. Mesela Jupiter yıldırım tanrısı idi. Bazen de çok önemli tanrıların ne ile sorumlu olduklarını kimse bilmiyordu. Çok önemli tanrılar adına bazı tapınaklar yapılmış olması gerekiyordu³⁴³.

4.5.1. Cansız Nesnelerin Tanrı Kabul Edilmesi

Cansız nesnelere de tanrı gibi davranılıyordu. Örneğin tuzlu su ve ateş tanrı muamelesi görüyordu. Bu ateş hastalık esnasında yükselen ateş gibidir. Bu ateş Palatine'deydi. M.Ö.304'te Concord için bir tapınak. Storms (fırtına) için M.Ö.259'da tapınak inşaa edilmiştir³⁴⁴.

4.5.2. Kişisel Tanrılar

Özel tanrılar hakkında çok fazla detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bunlar hakkındaki bilgileri tiyatrolardan edinebiliyoruz. Mesela bu tiyatrolarda “persa”, “saturio”, “toxilus” kavramları buna örnektir. Başka bir tiyatro oyununda “Presudolus” hakkında bilgi vardır. Bir tiyatroda sergilendiği üzere, Ballio adında bir kadın pazarlayıcısı bulunuyordu. Colidorus, Phonicium adından bir kadına aşık oluyor ve Ballio Phonicium'u satmadığı için Colidurus tarafından tanrı olarak kabul ediliyordu³⁴⁵.

Diğer bir özel tanrı Libanus, Angryrippus'un aşık olduğu Philaenium Libanus Philaenumla yatmama şartı olarak Angyrippus'un kendisine tanrı gibi davranıp heykel ve kurban adamasını istemiştir. Hiçbir kaynak bunların gerçek tanrı olduklarını söylememektedir. Sadece bunlarla ilgi bilgileri sadece tiyatrolarla ilgili kayıtlarda görüyoruz. Bu konuda yazan Plautus, Yunan kültüründen çok etkilendiği için, çok fazla güvenilir görülmez. Bütün detaylar incelendiğinde anlaşılıyor ki Plautis bunları kafasından yazmış, Yunan kültüründen almamıştır gibi bir sonuç da ortaya çıkmaktadır.

³⁴² Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.126.

³⁴³ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.126.

³⁴⁴ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.127.

³⁴⁵ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.44.

Bunları tarihi kaynak olarak kullanmak çok doğru olmaz. Bazen normal insanlar birbirinin hayatını kurtardığı zaman hayat kurtaran hayatını kurtardığının tanrısı gibi kabul edilmiştir. Bazen de sıkıştığında para yardımında bulunan kişi de tanrı olarak görülmüştür³⁴⁶.

Gradel kendi kendine soruyor “ Acaba gerçek Tanrılar hangileridir?” Sonra da buna cevap arıyor ancak Platius’un yazdıkları hakkında tam karar veremiyor, geçerli bilgiler mi, doğru mu? diye tereddüt etmektedir. Biri başka birisinin hayatını kurtardığında kurtarana tören düzenlenerek çelenk verilirdi. Bu çelenk meşe ağacının yapraklarından yapılıyordu. Çünkü meşe Jupiter’in ağacıydı. Bu törenlere “Corona Civica” denilmekteydi. Bunu ilk Augustos kullanmış (M.Ö.27) ve kapısının üstüne asarak sembolleştirmiştir. İlk olarak Augustos’a verilme sebebi savaşta birkaç insanın hayatını kurtarmış olmasındandır. Aynı zamanda bir adam kurtardığı kişinin babası gibi olmaktaydı³⁴⁷.

4.6. Bir Tanrının Tanrı Özelliğini Kaybetmesi

Bir tanrının tanrılık vasfının devam edip etmemesi, saygınlık görüp görmemesi tamamen halkın elinde olan bir durumdu. Senato kararı ile bir tanrının tanrılığı düşebilirdi. Buna benzer bir olayda M.Ö.1. yüzyılın ortalarında senato bir karar alarak Isis ile Sarapis’i tanrılıktan çıkarmıştır. Bazı insanlar imparatorları tanrı gibi görüyorlardı. Caligula imparatorluğu bıraktıktan sonra tapınağını kaldırmışlardır. Onun heykellerini parçalamışlardır. Onun ismi her yerden silinmiştir. Ona dair bir iz bırakılmamaya çalışılmıştır. Eğer bir tanrı kötü bir şey yaparsa onun ismi takvimlerden bile siliniyordu ve onun için törenler kutlamalar yapılmıyordu. Buna Feriale Duranum takvimi örnek olarak verilebilir. Tiriola dönemlerinde Bacchus’un kültürü artık yasaklandı. Büyücülerin de güçlerine limit konulmuştur. Her istediklerini yapmaları engellenmişti. Çünkü M.Ö.81’de mesela Sulla yeni bir kanun çıkarmıştır³⁴⁸.

4.7. Tanrılar İçin Düzenlenen Oyunlar

Kaynaklarda Augustos’un oyunları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu oyunlar Horace’nin marşıyla başladılar. Bu oyunlar için ciddi hazırlıklar yapıldı. Bu oyunların düzenlenme sebebi Augustus’un savaşlarını bitirmek içindir. Bu oyunların başlaması

³⁴⁶ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.44.

³⁴⁷ Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, s.48.

³⁴⁸ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.138.

için bir tören düzenleniyordu. Buna “ Ludi Victoria Sullae” denilmekteydi. Ludi Victoriae Caesaris M.Ö.81‘de ve M.Ö.46 arasında yapılmıştır. Aslında bu oyunlardan önce eskiden başka oyunlar bulunmaktaydı. Kaynaklarda “Ludi Tarentini” oyunları olarak geçmektedir. Bu oyunlar hakkında en son Valerius Antias‘ın yazdıkları kaynak olarak gösterilmektedir. Nilson‘un yazdıklarını kaynak olarak gösteren Micheal Lipka‘ya göre bu oyunlar hazırlanmadan önce Kibele‘nin kitaplarını okuyordu. Bu oyunlar üç gece boyunca yapılmaktaydı. Bu oyunlara hazırlanırken altı önemli şeyi yaparlardı;

- Kibele‘nin kitapları okunurdu.
- Kanlı ve kansız olmak üzere kurban sunulurdu.
- “Sellisternia” adına özel törenler yapılırdı.
- Tarentum töreni yapılırdı (Campus Martius‘da yapılırdı).
- Marşlar söylenirdi.
- Bu oyunlar üç gün sürmeliydi.

Bu oyunlar boyunca Moerae, Jupiter, Ilithyia, Iuno, Terra Mater, Apollo ve Diana gibi tanrılar öne çıkarılıyordu³⁴⁹.

Bu oyunlarda Jupiter ve Iunu için Capitol‘un önünde kurbanlar kesilmekteydi. Moerae ve Ilithyia‘nın Roma‘da tapınağı bulunmuyordu. Bunlar Yunanistan‘daki tanrılara benziyorlardı. O yüzden onlar için başka bir yerde tören yapılmaktaydı. Diana ve Terra Mater‘in durumu daha ilginçtir. Çünkü Diana‘nın tapınağı Aventine‘de bulunuyordu. Ama onun için tören Apollo‘nun evinde yapılıyordu³⁵⁰. Bazı tarihçilere göre Terra Matter‘in gerçek adı “Roman Tellus”tur. Öyleyse neden Terra Mater‘in kendi tapınağında tören yapılmıyordu ve Collesiumun kuzey tarafında yapılıyordu şeklinde sorgulanmıştır. Gece kurban yapılmasının sebebi bir Yunan geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bu törenleri yapanlara “matros” deniliyordu ve 110 kişiden oluşan bir ekipti. Aynı zamanda 27 üyeden oluşan bir koro bulunuyordu. Bunların 27 kişi olmalarının sebebi her sene Apollo ve Diana için 27 pasta hazırlanmasıydı. Törenler bir şey istemek, ceza ödemek ve korunma için yapılıyordu³⁵¹.

³⁴⁹ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.140.

³⁵⁰ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.141.

³⁵¹ Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.142.

4.8. Tanrılar İçin Söylenen Şarkılar

Kibele'ye ait kitaplardan bu konudaki bilgileri elde ediyoruz. Normalde “Carmen Secular” Apollon için söyleniyordu. Ama bazen deprem olduktan sonra Possedion için de söyleniyordu. Bu, Khesenepon tarafından dile getirilmiştir. Bu şarkılar geleneklerden intikal eden bir konuydu. Carmen Secular, kişilerin karakterini belirttiği için önemlidir³⁵².

Tablo 4: Roma'nın Tanrıları

ADI	YUNANCA ADI	GÜÇ ALANI
Bellona		Savaş Tanrısı
Bona Dea		İyi Tanrıça; Sadece kadınlar ibadet eder ve Fauna ile özdeşleştirilir.
Cardea	Artemis	Girişlerin Koruyucu Tanrısı
Cloacina	Eros	Aşk Tanrısı
Dis (Dis Pater)	Hades	Yeraltı Tanrısı
Discordia Tanrısı	Eris	Uyuşmazlık, Çekişme ve Savaş
Faunus	Pan	Kırların ve Çobanların Tanrısı
Felicitas		İyi şans Tanrısı
Fides		Dürüstlük ve Doğruluk Tanrısı
Flora	Tykhe	Şans Tanrıçası
Furies	Erinyes	Öç Tanrıçası
Glaucus		Deniz Tanrısı
Ianus		Kapıların; Yeni bir yılın ve günün başlangıcı tanrısı, Yılın ilk ayına onun adı verilmiştir
Lares		Evin Koruyucu Tanrıları; Ailenin Koruyucu Ataları
Lemures		Yeraltı Dünyasının Karanlık Ruhları
Liber (Bacchus)	Dionysos	Bereket Tanrısı
Libitina		Cenaze Törenlerinin Gözetmenliğini Üstlenen Tanrıça
Lucina	Eileithya	Doğumların Koruyucusu Tanrıça
Manes		Ölünün Kutsallaştırılmış Ruhları (İyi Ruhlar)
Nerio		Savaş Tanrısı Mars'ın Karısı Olarak Anılır, Erki Alanı Zayıftır
Ops		Hasat Tanrıçası
Pales		Otlakların Koruyucu Tanrıçası
Penates		Ailenin Huzurunu ve Refahını Sağlayan Ruhlar
Pomona		Meyvelerin ve Bereketin Tanrıçası
Portunus		Limanların Tanrısı
Priapus		Bereketin Tanrısı
Proserpina	Persephone	Yeraltı Dünyasının Tanrıçası
Quirinus		Savaş Tanrısı
Saturnus	Kronos	Tarımın Koruyucu Tanrısı
Silvanus		Doğa ve Ormanların Tanrısı
Tellus	Gaia	Toprak Tanrıçası
Terminus		Sınırların Koruyucu Tanrısı
Vertumnus		Biçimini Değiştirme Gücüne Sahip Bir Tanrı
Vesta	Hestia	Ailenin ve Ocağın ve Ateşin Koruyucu Tanrıçası
Victoria	Nike	Zafer Tanrıçası
Uni	Iuno	Evlilik Tanrıçası

Kaynak: Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003.

³⁵² Micheal Lipka, *Roman Gods*, s.142.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ROMA'DA YABANCI TANRILAR

Roma Devleti'nin geniş coğrafya alanlarına yayılmasının doğal sonucu olarak yerel ve yabancı birçok tanrı ve tanrıçaları bünyesinde topladığı görülmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisi Kybele'nin Roma'ya getirilerek benimsenmesidir³⁵³.

Roma, tanrılarının çoğunu Yunanlılardan almıştır. Belli başlı tanrılar ve tanrıçaların olduğu bu listede, Yunanca isimleri de parantez içerisinde ayrıca verilmektedir.

Apollo³⁵⁴ (Apollon) – Güneş, müzik, iyileştirme ve kehanet tanrısı.

Bacchus- Baküs (Dionysos)- Şarap tanrısı.

Ceres (Demeter)- Ekin, hasat tanrıçası

Cupid (Eros³⁵⁵) – Aşk tanrısı

Diana (Artemis)- Ay ve Avcılık tanrıçası

Dis (Pluton)- Yeraltı dünyası tanrısı

Flora – Roma'nın bahar ve çiçek tanrısı

Fortuna (Tykhe) – İyi şans tanrısı

Ianus- Roma'nın kapı ve köprü tanrısı

Iuno (Hera) – Tanrılar kraliçesi, kadın ve doğum tanrıçası

Iuppiter-Jupiter ya da Love (Zeus)- tanrıların kralı, gökyüzü, yıldırım ve şimşek tanrısı

³⁵³ Ömer Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXIX, S.1-4, Ankara, 1979, s.167.

³⁵⁴ Roma'da ilk Apollon tapınağı M.Ö.431 yılında yapılmıştır. Epikürcülerin, özellikle Stoacıların pek çok taraftarı vardır. Cumhuriyetin son dönemlerinde, gizemli doğu inançları popüler olmuştur; bunlar arasında Suriye'de Atargatis tapınışı, Anadolu'nun Kibele tapınışı, Mısır'ın İsis tapınışı vardır. İmparatorluk döneminde resmi din önceki veya o anda tahtta bulunan imparatorların zorunlu tapınışına dönüşmüştür. Kaynak ; Norman Davies, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), *Avrupa Tarihi*, 2011, Ankara, s.185.

³⁵⁵ Bir Olymposludan çok oraya yabancı bir aşk tanrısı olan Eros'un öylesine karışık bir soy ağacı vardır ki, arkaik bir figür olduğunu düşünebiliriz. Evrenin temel gücü olup soyun sürekliliği için vaz geçilmez bir öge ve dünyanın iç tutarlığında birleştirici dürtüdür. İnsanlarla ve tanrılara egemen olan Eros'un gücü açık seçik ortaya çıkmaksızın yayılma eğilimindedir. Gizemli ve karmaşık doğası, sonsuz bir denge içinde yaşamı ve ölümü birlikte kucaklar. Evrenin başlangıcında henüz her şey karanlıklar içindeyken, koca siyah kanatları olan Gece Tanrıçası Hyks, Rüzgar ile sevişti. Loşluğa bıraktığı gümüş yumurtasından “ Ölümsüzlerin En Yakışıklısı” Eros doğdu. Çatlaman yumurta kabuğunun iki yarısından biri Gök'ü öteki Yer'i meydana getirdi. Yeni tanrının doğuşunda tüm dünyanın yaratılışı saklıydı: Gök ile Yer'i tanrısal soyu başlatan büyük evrensel cinsel birleşmeye iten, onun birleştirici etkisi olmuştur. Kaynak; Roza Agizza, (Çev: Z.Zühre İlkelen), *Antik Yunan'da Mitoloji*, İstanbul, 2006, s. 71.

Mars (Ares) - Savaş tanrısı

Mercurius – Merkür (Hermes³⁵⁶) – Jupiter’in mesajlarının taşıyıcısı, ticaretin ve hırsızların tanrısı

Minerva (Athena) –Bilim ve bilgelik, zanaat ve savaş tanrıçası

Neptunius- Neptün (Poseidon)- Deniz tanrısı

Roma- Roma’nın tanrıçası

Saturnius-Satürn (Chronos)- Çiftçilik tanrısı

Venus (Aphrodite) – Aşk ve güzellik tanrısı

Vesta (Hestia ³⁵⁷) – Ocak tanrısı

Vulcan (Hephaistos) – Demircilerin ve zanaatçıların tanrısı³⁵⁸.

Romalılar tanrılarını günlük olaylara bir blok halinde tanık gösteriyorlardı. Tanrılar erdemli insanları sevdiklerine ve onların haklı davalarını zafere ulaştıracaklarına inanılırdı. Ezilmiş haksızlığa uğramış bir kişi “Tanrı bana eziyet eden kişiyi cezalandıracaktır” diyordu. Öte dünyada bu kişi cezalandırılarak bana yaptığının hesabını verecektir. Çünkü tanrılar bizi korumaktadır. Buradan şunu anlıyoruz ki tanrılar bütün umutların koruyucusudur. Aslında bu tür müdahalelerde nasıl davrandıkları bilinmemekle beraber kimse bunu kendine de sormuyordu. Onların müdahalelerinin izleri ancak övülesi ya da arzu edilesi bulunan şeylerde saptanıyor ya da umuluyordu. Geriye kalansa umursanmıyordu; bir olayın tanrıların eli değdiği için gerçekleştiğine, bir biçimde, onun tartışmasız bir şekilde övülmesi gerektiğine inanıyorlardı. Tanrı’nın kendisi de bu nesnel yargıyı mutlaka onaylıyordu. Çoğul “tanrılar”la birlikte, Paganizmin, tapınmadan sadece atıfta bulunduğu bir Tanrısallığı vardı ³⁵⁹.

Tanrıların ahlaktan erdemden yana ve suçun karşısında oldukları kanaati vardı. Tanrılar, yasak koyucu ve intikamcı olarak tanımlanmakla beraber, onların belli ırklara

³⁵⁶ Hermes kendisine inanlara öldükten sonra diğer tanrıların yanlarında oturacaklarına dair söz vermiştir. Kaynak : John Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, 1970, England, s.99.

³⁵⁷ Çok eski olan Hestia, gerek ailenin özel ocağının gerekse yönetimin malı olan herkesin ocağının tanrıçasıdır. Hareketsizdir ve mitolojideki önem derecesi düşüktür, topluluğun tutarlı birliği duygusunun insan görünümü almış biçimidir. İnsanlar arasındaki uyumun yürütülmesini sağlayan iyi niyetli tanrıça olduğu için onunla ilgili betimlemeler olumludur. Bekaretini korumak isteğini belirterek Zeus’tan özellikle ricada bulunduğu için hiç kimsenin karısı ya da annesi değildir. Ancak Hestia’yı öteki korkunç ve hırçın bakirelerle bir tutmak kolay değildir. Kaynak ; Roza Agizza, (Çev: Z.Zühre İlkelen), *Antik Yunan’da Mitoloji*, İstanbul, 2006, s. 82.

³⁵⁸ Jane Bingham, Fioana Vhandler, Jane Chisholm, Gill Harvey, Lisa Miles, Struan Reid, Sam Taplin, (Zeynep Tür) , *Antik Dünya Ansiklopedisi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Kasım, 2010, s.356; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, s.91.

³⁵⁹ Philippe Ariés-Georges Duby, (Çev:Turhan Ilgaz), *Özel Hayat’ın Tarihi*1-Roma İmparatorluğu’ndan 1000 Yılına, Yapıkredi Yayınları, İstanbul,2002, s. 232.

mensup olduğu inanılıyordu. Bu tanrısallık ve aynı zamanda da tapınağın çeşitli tanrıları, bu iyi üstün insanlar, bu halleriyle iyi ahlaklılıktan da yanaydılar; erdemden yana ve suçun karşındaydılar. Tanrılar kendilerini yasa koyucu ve intikamcı olarak tanımlamakla beraber, tanrıların ırkı da kendileri için vardı. Tanrılar ve iyi insanlar aynı özelliklere sahiptirler. Erdemli olayları onaylıyor, günden nefret ediyorlar. Kendi ahlak dışı davranışlarını tanrılara atfeden kötü kişilere ise bunun bedelini er ya da geç ödeteceklerdi. Uzun tartışmalara sebep olmuş Paganizm de Hristiyanlık gibi etnik bir din midir? Sorusunun cevabı aslında böyledir diyebiliriz. Tanrılar insanların kendilerine karşı bağlı ve sadık olmasından da hoşlanırlardı. Roma tasavvuruna göre tanrılar insanların kendilerine karşı inançlı olmasından hoşlanırlardı. Kendilerine adaklar adanması bundan bir çıkarları olduğu için değil, iman bir erdem olduğu için ve insanlar gibi erdemi sevmelerinden kaynaklanmaktaydı. Batan gemiden kurtulan bir kişi, “sadece ben hayatta kaldım çünkü ben dindar birisiyim, hayatım boyunca hiç kötü davranışta bulunmadım” diye övünerek anlatır. Tanrılar ilahi bir fauna oluşturmuşlardır. Soyağacını ve serüvenlerini mitolojinin anlattığı, hepsi de bizimkinden önce ve bizimkine benzeyen bir zamanda, masallar zamanında yaşamış erkek ya da dişi varlıklardır. Çünkü artık başlarına hiçbir şey gelmiyor ve çizgi roman kahramanlarımızdan daha fazla yaşlanmıyorlar. Oysa bu kurmaca varlıklar aynı zamanda metafizik tanrısal varlık, tanrısal istenç ve etik iyi rolünü de oynamaktadırlar. Homeros’un şiirinde bahsettiği gibi, halkın dini ile mitolojik tapınağın tanrılarına inanmayan ama yine de onlardan kesin olarak kopmayan, metafizik bir tanrısal varlığa inanan eğitimli sınıfın, varlıklı elit tabakanın dini bu noktada yüzyıllardan beri birbirinden ayrılıyordu³⁶⁰.

Roma’da çok sayıda tanrı bulunmaktaydı. Zamanla bunlara ek olarak birçok tanrı daha Panteon’a katılmıştır. Roma’da güçlü bir general tanrı kadar saygı görür, tanrılar gibi onlar adına resmi geçit düzenlenirdi. Roma’da resmigeçit düzenlemek bir gösteriştense öte bir anlam ifade ederek bu bir dini inanış meselesiydi. Roma, güçlü bir şefi, büyücülük gücü fazla olan tanrısal bir kişi olarak görmüştür. Resmi geçit de bunu ispatlayan bir ritüel niteliğindedir. Başarısız şef ise, büyücülük gücünden yoksun bir kişidir. Bu sebepten dolayıdır ki başta başarısız şefler öldürülmüştür. Bazı tarihçiler de

³⁶⁰ Philippe Ariès-Georges Duby, *Özel Hayat’ın Tarihi I-Roma İmparatorluğu’ndan 1000 Yılına*, s. 233.

bütün Roma krallarının acıklı bir şekilde öldürülmesini dini bir ibadetin yerine getirilmemesine bağlamaktadırlar³⁶¹.

Latinler, Roma çevresine gelirken büyük bir ihtimalle en büyük tanrıları olarak kabul edilen Jüpiter'i de kendileriyle beraber getirmişlerdir. Yunanlıların Zeus'una eşit olan ve evrenin en büyük en yüce tanrısı olarak Jüpiter kabul ediliyordu. Yunan tanrıları, Olympos tanrıları, ilahi bir boyun üyeleridir. Bu tanrılar evreni kendi aralarında paylaşmışlardır. Dünya ise hepsinin ortak mülkü durumundadır. Sıralamada en başta üç kardeş gelmekteydi; Zeus, Poseidon ve yeraltı dünyasının sahibi olan Hades'tir. Roma'da da buna benzer bir uygulama görmekteyiz. Jüpiter'le birlikte, Mars ve Quirinus bir üçlü halinde bulunmaktadır. Savaş tanrısı Mars, barış tanrısı ise Quirinus'tur. Her ne kadar, savaşçı barışçı diye ayırt ediyorsak da bu aslında çokta böyle değildir. Mesela toprakla uğraşanlar, Mars'tan tarlalarını tehdit eden doğal afetlerle de mücadele etmesini istiyorlardı. Quirinus ise, cephe gerisini yani lojistik kısmını düzenlediğinden onun da savaşçı bir yanı vardır³⁶².

Politikalar ve devletler din için önemli değillerdir. Bir din her bölgeye yayılabilir. Bu sebepten dolayıdır ki dinler arasında çok büyük benzerlikler bulunabiliyor. Dil ve hayat tarzları farklı olsa bile din ve ritüeller benzerlik gösterebiliyordu³⁶³.

Roma panteonu çok geçmeden, yabancı tanrıları da içine almaya başladı. Antik bir tanrıça olan Minerva Etrüskler tarafından kabul edilmişti. Daha sonra Romalılar tarafından kabul edilmesiyle en sonunda da Athena ile eş tutulmuştur. Minerva Athena ile eş tutulmasına rağmen hiçbir zaman savaşçı ve politik bir tanrıça konumunda olmamıştır. İşçilerin tanrısı olarak panteonda yerini almıştır. Zamanla Jüpiter- Mars – Quirinus üçlüsünün yerini Jüpiter- Minerva ve Juno üçlüsünün aldığı görüyoruz. Daha sonra da Diana Artemis³⁶⁴ ile eş tutulmuş ve panteondaki yerini almıştır³⁶⁵.

Romalılar, birçok farklı tanrıya tapıyorlardı. Tanrıların kralı Jüpiter olduğu için Roma topraklarını da Jüpiter korumaktaydı. Evli kadınlar da Jüpiter'in karısı olan

³⁶¹ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, s.6.

³⁶² Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, s.7.

³⁶³ Fritz Graf, *Ancient Religions*, s.4.

³⁶⁴ Lydia'daki bir yazıtta “ Artimiz” biçiminde bulgunanan Artemis'in ismi, onun doğulu kökenini belirtir. Bu tanrıçanın arkaik niteliği ortadadır: O öncelikle tam bir Yabani Hayvan Tanrıçasıdır. Yani hem bir av tutkunudur hem de yabani hayvanların koruyucusudur. Homeros ona göre Agrotera, “ Yabani Hayvanların Kadını” ve Aiskhylos is Vahşi Dağların Kutsal Kadını” der. Özellikle gece avlanmayı sever. Aslan ve ayı onun gözleri ve armasında yer alan hayvanlardır; bu da Asyanik örnekleri hatırlatır. Homeros, Artemis'in Skamandrios'a her türlü av hayvanı vurmaya nasıl öğrettiğini anlatır.

³⁶⁵ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, s.7.

Juno'ya tapardı. Mars savaş tanrısı olarak görülürken Venüs ise aşk tanrıçasıydı. Ay tanrıçası olan Diana, genç kızları ve vahşi hayvanları korumaktaydı. Deniz tanrısı Neptün, depremlerden ve korkunç fırtınalardan sorumluydu³⁶⁶.

Kadınları koruyan bütün ruhlar, belki de çok eski bir anaerkil dönemden başlayarak, tanrıça Juno'da toplanmışlardı. Tanrı Terminus, mülkleri ayıran sınır taşlarının ruhlarını kendinde toplamıştır. Kapıların çok sayıdaki ruhları Janus'ta toplanırdı. Bu, ulusal bir tanrıdır ki, forumun üzerine yerleştirilmişti. İkiyüzlü olarak betimlenmiştir. Bir yüzü kente, öteki yüzü de hiçbir yabancı girmesin diye, dışarıya göz kulak olurdu. Bu tanrının tapınağının barış zamanında kapalı olan kapıları, savaş sırasında açık dururdu. Bunun sebebi ise savaşçıların kente girmelerini sağlamaktı. Kapının kapalı olması ise korkunç bir kehanet demek olurdu. Bu, hiçbir savaşçının ölümden kurtulamayacağı anlamına gelmekteydi³⁶⁷.

Birde köy tanrıçası vardı ki adına “*iyi tanrıça (Bona Dea)*” deniliyordu. Bu Roma yakınındaki kutsal bir ormanı korumaktaydı. Arval rahipleri topluluğu bu tanrıça onuruna ayinler yapıyordu. Yunanlıların Herakles'i ile ancak çok daha sonraları kaynaşacak olan Hercules adlı tanrı ise aile babalarının koruyucusuydu³⁶⁸.

Geriye kalan Roma tanrı ve Tanrıçaları da şöyledir; Talih ve kehanet tanrıçası Fortuna: Juno gibi doğurganlık bereketi sağlayan ruhları içinde toplayan Venüstür. Fakat Venüs'te bulunan bu ruhlar daha önce bir kadında yerleşmiş bulunan ruhlardır. Zamanla Athena Venüs ile eş tutulmaya başlanmıştır. Yunanistan'dan Athena, Artemis ve Aphrodit Roma'ya getirilmiştir. Daha sonrada onlara Apollon³⁶⁹, Neptün, Posedion katılmıştır. Önceleri akarsu tanrısı olan Neptün daha sonra okyanus tanrılığına geçmiştir. Zaman içerisinde Hermen ve Demeter de Roma panteonuna girmişlerdir. Romalılar, pratik insanlardı. Kendi tanrıları için çeşitli efsaneler oluşturmak onların yapabilecekleri şeyler değildi. Onlar da bu konuda oldukça pratik davranarak Yunan mitlerini alıp, kendi tanrılarına uygulamışlardır³⁷⁰.

³⁶⁶ Fionna Macdonald (Çev: Levent Tüzer), *100 Antik Roma*, İzmir, 2004, s.42.

³⁶⁷ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 170.

³⁶⁸ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 170.

³⁶⁹ Yunan dehasının en mükemmel ifadesi olarak kabul edilen tanrının, Yunanca bir etimolojiye sahip olmaması aykırı gelebilir. Onun en meşhur mitolojik başarılarının, sonradan “Apollon Tarzı” diye nitelenen erdemleri, yani sükuneti, yasaya ve düzene saygıyı, tanrısal uyumu yansıtmaması da aykırı bir olgudur. Tanrı kendini birçok kez intikam, kıskançlık, hatta kin duygularına kaptırır. Ama kısa süre içinde bu zaafı insan yapısına ait niteliklerini yitirecek ve sonunda Yunanlıların anladığı biçimiyle tanrısallığın çok çeşitli boyutlarından birini ortaya çıkaracaktır. Kaynak: Mircea Eliade (Çev: Ali Berktaş), *Dinlerin İnançları ve Düşünceleri Tarihi*, C. I., İstanbul, 2000.s.330.

³⁷⁰ Arda Kısakürek- Evin Esmen Kısakürek, *Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70)*, s.7.

Roma İmparatorluğu'nda dini yaşam, şaşılacak derecede hareketlidir. Roma, yüzyıllar boyunca birçok toplumun inanç değerlerini kendi inancına eklemiş ve bu sayede hemen hemen Akdeniz'deki bütün tanrılarla tanışmıştır³⁷¹.

Tapınış ailevi ve kutsaldır. Dindar bir Romalı, ailesini, hatta kölelerini bile evin ortasında ocakta toplayarak dua eder ve evcil tanrılara yiyecek ve öteberi sunarlar. Resmi tapınış ise politik yaşamla sıkı ilişki halinde bir yol ve yöntem zinciriydi. Rahipler halkın ibadetlerine yardımcı olan görevli devlet memurları durumundaydılar³⁷².

Resmi dinin artık tatmin etmediği başka insanlar ise kaygılarını felsefi düşüncelerden değil de, mistik duygulardan medet umarak yatıştırmaya çalışıyorlardı. Bunun sonucunda da bir takım Doğu tapınışlarına yöneliyorlardı. M.Ö. IV. ve III. yüzyıllardan itibaren Roma'ya girmeye başlayan yeni dini ritüellere karşı direnişler olmakla birlikte özellikle kadınlar, köleler ve Roma'ya sonradan dahil olan yabancılar üzerinde etkisi olan kültler şunlardır. Kibele ve Attis kültü; Oziris, İzis daha sonra Serapis kültü; Suriye'den gelme Güneş Kültü³⁷³ çoğu zaman bu ibadetler şekilleri zamanla birbirleri için de eriyerek bir çeşit mistik senkretizm meydana getirirlerdi³⁷⁴.

Bu ibadetler herbiri ve tümü ruha birtakım doyumlar vermekteydi. Bu çorak olarak tabir edilebilecek olan resmi dinde yoktu. Geçitler, şarkılar, müzik insanın ruhunu heyecana getiren unsurlardır. Evren üzerindeki yüce görünüşler, insanın ruhunu etkiliyordu. İnananları birbirine bağlayan tatlı kardeşlik, tanrısal nesneye bu dünyadan başlayarak ulaşmayı mümkün kılan cezbe ve ahirette sürülecek mutlu bir yaşam umudu, insanın gönlü hoş bir heyecanla doldurmaktaydı³⁷⁵. Bu hususla ilgili belgelerde birçok ipucu bulunmaktadır.

Tutucu Romalılar dışarıdan gelen ritüellerden etkilenmekten kaygılanarak kendi ibadet yöntemlerini öne çıkarmışlardır. Bu husus imparatorluk döneminde hükümdarlara tapma halini almıştır. Bir anlamda eski dönemlere dönüş olmuştur. Horatius (M.Ö.64-8) ve Virgilius (M.Ö.7-19) adlı ozanlar dünyaya barış gibi eşsiz bir nimet bahşetmiş olan imparatorları övmüşlerdir. Halikarnas'taki bir kitabe, savaşlara son verip her yanda dirlik düzenliği egemen kılan Augustus'u övmektedir; yazıtta

³⁷¹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, s.184

³⁷² Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 172.

³⁷³ Bu kült özellikle Suriyeli imparatorlar tahta çıktıkları zaman yayılmıştır. Aurelianus yenilmez güneş (sol invictus) için bir tapınak yaptırmıştır.

³⁷⁴ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 173.

³⁷⁵ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 173.

“bizim ve bizden sonrakilerin kurtarıcısı... Tüm insanların kurtarıcısı” diye hitap edildikten sonra şunlar eklenmektedir: “Tanrının doğumgünü, dünya için onun getirdiği müjdelerin başlangıcı oldu”. Bu yazıtta müjde, iyi haber anlamında kullanılan Yunanca “*evangelion*” sözü ise büyük bir geleceğe aday durumundaydı. Evangile yani İncil adı daha sonra bundan çıkmıştır. Bununla beraber öteki Doğu tapınışlarıyla birlikte Roma’ya girmiş olan bir din, imparatora tapma geleneğine bir karşı çıkış ve duruşu sergileyecek olan Hristiyanlık olacaktır.³⁷⁶ Akdeniz’de bulunan yüzlerce şehir Roma’nın dinini benimsemiştir³⁷⁷.

5.1. Roma’da Yabancı Tanrılar

Roma’nın dini tarihinde ibadetle ilgili uygulamalara baktığımız zaman üç devir görülmektedir. İletişim söz konusu olduğu zaman bunun Roma’nın dış politikasındaki girişimleriyle ayrılmaz bir bütün halinde gelişmiş olduğu görülen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında zaman Roma din tarihinde üç devri birbirinden ayırt etmek mümkün olabilir;

- a- Kuruluştan II. Pön Savaşına kadar süren zaman içinde Roma İtalya’daki kavimlerle ilişki içerisindeydi.
- b- II. Pön Savaşından cumhuriyet idaresinin sonuna kadar olan süre içerisinde Roma Doğu dünyası ile sıkı bir ilişki içindedir.
- c- Roma, Augustus ile başlayan imparatorluk dönemi, önce eski dini kavramlar, duyuş, düşüş ve ibadet biçimleri çeşitli nedenlerle yeniden canlandırılmış, daha sonra Doğu dinlerinin daha geniş ve kuvvetli etkisi altında imparatorlar tanrılaştırılmış ve onlara özel ibadet şekilleri geliştirilmiştir³⁷⁸.

Bu bilgilere göre Roma’ya dışarıdan getirilen yabancı kökenli tanrılar ve ibadet biçimleri hakkında çeşitli bilgiler vermemiz mümkündür. Roma dini üzerine ilk ve esaslı yeniliği Roma’nın Etrüsk kökenli krallarının yaptığı daha önce belirtmiştik. Anadolu’dan geldikleri kabul edilen Etrüskler İtalya’ya giderken yanlarında yüksek bir medeniyet götürmekle beraber daha önceden kazanmış oldukları antropomorf din anlayışları ile de komşu İtalya kavimleri ve Roma toplumuna üstünlüğü kabul ettirmeyi

³⁷⁶ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 174.

³⁷⁷ Jürg Rüpke, *Ancient Religions, Roman- Religions of Rome*, s.3.

³⁷⁸ Ömer Çapar, “*Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımları*”, s.170.

başarmışlardır. Aslında en büyük başarıları Romalılara tanrılarının anthropomorf olarak düşündürebilmeleridir³⁷⁹.

Birinci aşamada eski tanrısallı üçluden (triasdan) başka Roma’da Iuppiter-Iuno ve Minerva’dan oluşan yeni bir anthropomorf tanrısallı üçlusu kabul edilmiş ve Etrüsk mimarı biçimlerini kapsayan Capitolium’daki tapınağa yerleştirilmişlerdir. Bunların dışında Romalıların Etrüsklerden almış oldukları diğerk bir tanrı ise kapı tanrısı olan Janus’tur. Aynı zamanda Roma’nın Etrüsk krallarından Tarquinius Superbus zamanında “Sibyl Kitaplarının” Roma’ya getirilmesi de ayrıca önemli bir mevzudur. Çünkü bu kehanetlerle dolu olan kitaplar çoğu zaman bazı yabancı tanrıların getirilmesini önermiştir. Örneğin, Sicilya’da Eryx Dağı’nda tapınılan ve Aphrodit’in niteliğinde olan Venüs Erycina’nın Roma’ya getirilişinde olduğu gibi, Kybele’nin naklinde de bu kitaplara danışılmıştır. Roma kentine bu kitapların Magna Graecia’daki, Hellen kentlerinden biri olan Cymae’den gelmiştir. Buraya da Anadolu’nun batı sahillerindeki Erythrai’den ve oraya da İda Dağı’nın (Kazdağı) yakınında bulunan Gergis’den getirilmiştir. Sibyl kitaplarının İda dağının yakınlarında ele geçirilmiş olması da bize bunların önerileri ile Roma’ya getirilen veya getirilecek olan dış kökenli tanrıların Anadolu kökenli olduklarını göstermektedir³⁸⁰.

Bu kitapların, getirilmesini istediğı tanrıların başında Apollo bulunmaktadır. Kitapların gelmesiyle büyük bir ün sahibi olan bu tanrının en başlarda bir tapınağı olmamasına rağmen M.Ö.431’de Roma’da kendisine bir tapınak yapılmıştır. Hatta M.Ö.212’de şerefine Ludi Apollinares yani Apolllo Oyunları düzenlenmiştir. M.Ö.495’te Mercurius için bir tapınak yapılmıştır. M.Ö.493’te Ceres-Liber ve Libera için tapınak yapılmıştır. Bu tanrısallı üçlü Güney İtalya’da ve Sicilya’da sevilen Demeter-Dionysos ve Persephone üçlüsüne benzemektedir. M.Ö. 399 senesinde ise ilk Lectisternium ile Latona’nın getirildiğı, Hellen’lerin Poseidon’unun Neptunus olarak ibadet gördüğü ve Diana ile Mercurius’un Artemis ve Herakles ile bir tutulduğu yeni bir nakil olayı daha meydana gelmiştir. Tarentum’da kendisine altar dikilen Dis Pater ve Proserpina Sibyl kitapları ile getirilen ve şerefine Ludi Saeculares’in düzenlendiğı başka bir tanrı çiftidir. M.Ö.293 sensinde toplumda yayılan bir veba salgını yüzünden Sibyle

³⁷⁹ Ömer Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, s.171.

³⁸⁰ Ömer Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, , s.171.

kitaplarına danışılarak tanrı Aesculapius Roma'ya davet edilmiş ve iki sene sonra Tiber Nehri üzerindeki bir adada bulunan tapınağa yerleştirilmiştir³⁸¹.

Roma Devleti tanrı transferinde komşu olan Latin toplumlarından etkilenmiş ve bunun sonucunda da kendi başkanlığı altında kurulan Latin Birliği'nin sembolü olarak Aricia'dan Diana ve onun tapınımını benimsemişlerdir. Kendisine Roma'da Aventinus Tepesi'nde bir tapınak adanmıştır. Sonra ise süvarilerin koruyucusu olarak Tusculum kendinden Castor tapınımını Roma'ya getirilmiştir. Böylece Roma kendi yerli tanrılarını dışarıdan aldığı yabancı tanrılar ile birleştirmek ve hatta yeni bir takım ibadetler benimseyerek yavaş yavaş pantheonunu oluşturmakla kalmamış, bu tanrılara ibadet şeklinide kendi bünyesinde toplamıştır. Başka bir deyimle Roma bununla din açısından da üstünlüğünü kabul ettirmiş olmaktadır³⁸².

M.Ö. 217 senesinde Venüs Erycina şerefine düzenlenen Lectisternium Hanibal'a karşı alınan mağlubiyeti göstermektedir. M.Ö. 216 yılında Cannea, M.Ö.213'te Tarentum kaybedilir, M.Ö.212 'de Roma biraz toparlanır. M.Ö. 209'da Hannibal'ın kardeşi Hasdrubal'e karşı büyük bir zafer kazanılır. Hannibal'e karşı 12 yıl boyunca devam eden II. Pön savaşları Roma halkı ve yöneticileri üzerinde bitkinlik, yorgunluk, ümitsizlik ve çaresizlik duygusu meydana getirmiştir. Bu süreç dini çözüm yollarının aranmasına yol açmıştır. Metaurus Savaşı ancak geçici bir sevinç dalgası oluşturmuş, bu dalga çekilince ise Romalılar kendilerini bekleyen işlerin öncekilerden daha önemsiz olmadığını anlamışlardır. Hannibal karşısında zafer kazanılmasına rağmen hâlâ İtalya'da idi. Onunla hesaplaşmak için savunmadan ziyade belki karşı harekâta geçmek gerekirdi. Bu da yeni sıkıntıların oluşması demekti. İşte bu bunalımlı dönem Roma halkını yeni bir tanrı arayışına sevk etmiş ve sonuç olarak Sibyle kitaplarına başvurmuşlardır. Bu kitapların işe müdahil olması Roma'ya yeni bir tanrının getirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu tanrı merhameti ile ünlü Ana Tanrıça (Magna Mater) idi³⁸³.

³⁸¹ Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", s.172.

³⁸² Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", s.172.

³⁸³ Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", s.173.

5.2. Tanrıçalar

5.2.1. Hera

Simgesi tavus kuşudur³⁸⁴. Hera'nın ayrıcalıklı bir konumu olduğu büyük bir gerçektir. Homeros'un öne çıkardığı Zeus'un eşi olması özelliği bu konumda büyük bir paya sahiptir³⁸⁵. Olimpos'taki baştanrılık sarayının kraliçesiydi. Kocası baştanrı Zeus, aynı zamanda erkek kardeşiydi. Kraliçelik görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Zeus gibi bir çapkını, gücü yetmese de dizginlemeye çalışmıştır. Gösterişi çok sever ve çok kiskânç birisiydi. Diğer tanrılar onun şerrinden korkarlardı, giyim kuşamına, süsüne püsüne çok önem verirdi. Yeri geldiğinde kırıtır ve hiçbir tanrıça bu konuda onunla yarışamazdı. Kolları çok güzel olduğu için her zaman kısa kollu kıyafetler giyinirdi. Gözleri ıslıl ıslıl parlardı. Çok sevdiği tavus kuşunu yanından asla ayırmazdı³⁸⁶. Doğanın bütünlüğü ve tutarlığı içerisinde saldırgan bir ana ve eşin bütün niteliklerini taşırdı. Zeus'un gayri meşru çocuklarını öldürmeye kadar gider. Kesin olan bir şey vardır ki, arkaik Hera figürü, ana niteliğinin zenginliği içinde tek başına gebe kalabilen Akdenizli büyük Ana Tanrıça kişiliğinin özünü anımsatmaktadır. Ancak o, bir kez Zeus'un yanında yer aldıktan sonra başka bir şeye sapmamış, birinci işlevi olan tanrıça-kraliçe misyonunu evliliğin dar çerçevesi içine oturtmuştur³⁸⁷.

Kronos ile Rheia'nın kızı, Zeus'un yasal olarak karısı olan Hera, Kadınefendi olarak kabul edilmekle birlikte Olympos'un da en yüksek tanrısal dişisi olarak kabul edilmektedir. Evlilik tanrıçası olmakla beraber evli kadınların ve evlilik bağının temsilcisi durumundadır. Samos adasında dünyaya gelen Hera, en başından itibaren göklerin efendisiyle eş-kardeş niteliği altında birleşmeye yazgılıydı. Yunan tanrılarının en başta geleniyle evliliği konusunda aktarılan bir çok söylentinin yarısı aşık Zeus'un isteksiz, ilgisiz tanrıçayı ayartma çabalarının nasıl başarıyla taçlandığını anlatıyor olsa da öteki yarısı da bu tanrıçada nasıl keskin bir girişim yeteneği olduğunu ortaya koymaktadır³⁸⁸.

Tanrıça Hera, Olimpos'a gelin olarak gelmeden önce akrabası Tetis'in ülkesinde kırlarda, ormanlarda, kurtların kuşların içinde geçirdiği çocukluğunu ve ilk gençliğini geçirmiştir. Olimpos'taki sarayının penceresinden dünyayı gözetlediği bir gün, güzel Hera'yı çiçeklerle uğraşırken gören baş tanrı Zeus, ona aniden vurulmuştur. Hemen bir

³⁸⁴ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, İstanbul, 2011, s.51.

³⁸⁵ Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, 2006, İstanbul, s.120; Roza Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji*, , s. 36.

³⁸⁶ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.51.

³⁸⁷ Roza Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji*, , s. 36.

³⁸⁸ Roza Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji*, s. 36.

gugukkuşu kılığına girerek onun bahçesine gitmiştir. Orada bir ağaca konup yanık yanık ötmeye başlamıştır. Sonra yüz bulup genç kızın omuzuna konmuş kendisini sevdirmiştir. Bu tanışmanın ardından Zeus ve Hera evrendeki ilk yasal nikâhı kıydırmışlardır. Daha öncede tanrılar arasında yasal sayılan birleşmeler oluyordu ama “kutsal nikâh” olgusu ilk kez onların evliliğiyle birlikte kurumlaşmış oluyordu. Bu ilk nikâh-nişan törenine bütün tanrılar, bütün insanlar, bütün hayvanlar çağırılmıştır. Zeus Hera’nın yüzünü örten kırmızı tülü kendi elleriyle açtı. Birbirlerine aşka gülümsediler ve o gün yeryüzündeki bütün canlılar, ilk kez mutluluğun ne olduğunu iyice kavradılar³⁸⁹.

Başlangıçta sadece Argos’un tanrıçasıyken bu daha sonra bütün Yunanistan’a yayılmıştır. Willamowits adını, Heros’un dişil biçimi olarak açıklar ve bunu da despoina yani “ Kutsal Kadın” olarak söyler. Akhaların tanrıçayı mı yoksa yalnızca adını mı beraberinde getirdiklerine karar vermek oldukça güç bir iştir. Büyük ihtimalle Argos’un Kutsal Kadını’nın gücünden ve görkeminden çok etkilenmiş ve onu kendi en büyük tanrılarının eşi yapmışlardır. İşte tam da bu yüzden Hera evlilik kurumunun simgesi ve koruyucusu olmuştur. Zeus’un sayısız sadakatsizliği onun kiskânçlığını kışkırtmıştır ve bu mit yazıcıları ve şairler tarafından uzun uzadıya anlatılan kavgalara sebep olmuştur. Zeus Hera’ya karşı hiçbir Akha şefinin eşine karşı davranmaya cesaret edemeyeceği bir şekilde davranır, onu değnekle döver hatta bir keresinde ayaklarına koca bir ağırlık bağlayarak asmıştır. Bu işkence daha sonra kölelere uygulanmıştır³⁹⁰.

³⁸⁹ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.52; Roza Agizza, *Antik Yunan’da Mitoloji*, s. 36.

³⁹⁰ Mircea Eliade, *Dinsin İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I., s.339.

Hera

Hesiodos'a göre Hera Zeus'a Hebe, Ares ve Eileithya adında üç çocuk vermekle beraber tek başına da Hephaistos'u doğurmuştur. Kendi kendine doğurabilmek, kendi kendine hamile kalabilme yeteneği tanrıçaların bu en Olymposlu olanının bile, Akdenizliliğine ve Asyanikliğine özgü niteliğini koruduğunun en açık göstergelerinden birisidir. Hera'nın her yıl Kanathos kaynağından yıkanarak tekrar bakireliğe

kavuştuğunu ileri süren anlatının ilk anlamını saptamak çok zordur. Ataerkil yapılarda bakireliğe çok büyük önem verildiğinden dolayı bu ataerkil bir anlayışında olduğunu bize gösterebilmektedir. Her ne olursa olsun Yunanlar Argos tanrıçasında köklü değişiklikler yapmışlardır. Bununla birlikte özgün niteliklerden bazıları hâlâ ayırt edilebilmektedir. Egeli ve asyanik tanrıçaların çoğu gibi, Hera da yalnızca evlilik tanrıçası değil, aynı zamanda evrensel bereket tanrıçasıdır. Bazı bilim adamları Hera'nın ana tanrıça olduğunu reddetseler bile, birçok sitede (Plataia, Euboia, Atina, Samos v.b) Zeus'la bir hieros gamos'tan söz edilmesi olgusunu başka türlü açıklamak oldukça güçtür. Dölleyici bir fırtına tanrısıyla yeryüzü Ana'nın birleşmesinin tipik imgesi söz konusudur. Ayrıca Hera'ya Argos'ta çok öküzü olan boyunduruk tanrıçası diye de tapılmaktaydı. Son olarak ise Hera ürkütücü bir canavarların mesela Lernalı Hydra'nın annesi olarak kabul edilmekteydi. Ama canavar doğurmak yer tanrıçalarında rastlanan bir özelliktir. Hesedios'a göre Typhon'un annesi Gaia idi. Yerlerle ve savaşlarla ilgili bütün bu vasıflar ve güçler yavaş yavaş unutuldu ve Homeros'tan itibaren Hera'nın aldığı biçim sonuna dek sürdü ve tam anlamıyla bir evlilik tanrıçası olduğunu söyleyebiliriz³⁹¹.

Olympos kraliçesi Hera, evlilik ve aile kurumunun sorumluluğunu kocası Baştanrı Zeus'tan alarak bu konuyla ilgili bütün işleri kendisi düzenlemeye başlamıştır. Nişanlı kızların şölen öncesi yıkanması, düğün evlerinin çiçeklerle bezenmesi hep onun oluruyla ve katkısıyla gerçekleşir olmuştur. Evlilik törenlerinde söylenen ezgilere o da severek katılmıştır. Gelinlerin yüzünü örten evlilik tülünü, artık işlevi bittiği için, gerdek gecesinin sabahında gidip ona teslim ediyordu. Yeni doğan bebekleri gün ışıyla mutlulukla tanıştırıyor ve bu bebeklerde unutulmaz bir mutluluk uyandırıyor, bebeklerini emziren annelerin sütünü de Hera sağlıyordu. Hera'nın kızı İlikiye (ilithyie) de ebelerin tanrıçasıydı³⁹².

5.2.2. Artemis (Artemis)

Ay ve geyik simgelerine sahip olan Artemis, Apollon'un kız kardeşiydi. Bakirelik ve ruhsal, bedensel arılık onun yaşam ilkesiydi. Aynı zamanda bütün hayvanların tanrıçasıydı. İnsanların hayvanları köleleştirmesine kesinlikle karşıydı. Çok iyi bir ok atıcısıydı ve asla hedefini şaşırmazdı. Şairler ve ona tapanlar tarafından,

³⁹¹ Mircea Eliade, *Dinsin İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I., .s.340.

³⁹² Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, , s.53.

“yaban” ya da “ hayvanların kraliçesi” olarak tanımlanırdı. Çocukların oyunlardaki masumluk, yeni yetme gençlerin tutkuları hep ondan kaynaklanırdı. Vahşi doğanın ve dokunulmamış bedenlerin, tutkularından uzak saf gönüllerin tanrıçasıdır³⁹³.

Doğum günü yaklaştığında, baştanrı Zeus’tan gebe kalan tanrıça Leto’yu yeryüzünde hiçbir ülke kabul etmedi. Çünkü Zeus’un karısı Hera’nın şerrinden korkuyorlardı. Sonunda kaybedecek bir şeyi olmayan taşlık-kayalık Delos Adası, sancılı tanrıçayı çorak topraklarına davet etmiştir. İşte orada Leto bir ağaca dayanarak tam dokuz gece çektiği büyük sancıların sonunda, tanrı Apollon’la tanrıça Artemis’i dünyaya getirdi. Tanrıça Leto da hoşnutluğunun bir karşılığı olarak bu çöl gibi tamtakır adayı yeşillığe ve ormanlara boğdu. Kısa bir süre sonra burayı oğlu Tanrı Apollon’un ibadet merkezine dönüştürdü. Bu adada doğum ve ölüm gibi insani olaylar da yasaklanmıştı. Bu yüzden doğum günü yaklaşan kadınlar ve ölüme yakın hastalar başka adalara sürekli taşınıyordu. Böylelikle burada mezarlık yoktu. Anası tanrıça Leto’nun sözünü tutup bolluğa, yeşillığe ve şöhrete kavuşturduğu bu adada kısa zamanda serpilip büyüyen Artemis, bir gün doğruca babası Zeus’un Olimpos’taki sarayına gitmiştir. Genç kızların bayıldığı giysiler, takılar yerine ok, yay, altı sağlam ayakkabılar vermesini istedi ve büyüdüğü zaman da ayağındaki entarinin hep dizlerinin üstünde olmasını diledi. Daha sonra kırların yalnız tanrısı keçi ayaklı Pan da, avcılığı sırasında yardımcı olacak ve rüzgardan hızlı koşan, geyikleri, tanvaşları arayıp bulan bir tazi sürüsü kendisine armağan edildi. Yeryüzündeki tek mil hayvanlar, artık bundan sonra ondan sorulur olmuştur. Çok hareketli ve çevik bedenli Artemis, ırmaklarda, denizlerde yüzer, dağlarda bayırlarda, yanında Nümfelerle (yardımcı) birlikte av hayvanlarının izini sürmüştür. Dağların, sarp yolların, derin uçurumların ve yamaçların da tanrıçasıydı. Üstelik savunma gücü zayıf hayvanların kurtların, panterlerin, aslanların pençelerinden kurtulabilmeleri için onları son hızla koşuşturacak güç ve çeviklik başışlardı. Artemis avdan döndükten sonra yayını bir ağaca asıp kardeşi Apollon’u arayıp bulmuş ve Musa denen esin perileriyle dans ederdi. Onların coşkulu ezgilerine, şiirlerine gönülden eşlik ederdi³⁹⁴.

Yalnızca hayvanların değil, bitkilerin dünyası da onun egemenliği altındaydı. O yüzden bazı yerleşim birimlerinde, ceviz ve sedir ağaçları onun simgesi olarak algılanır. Saygı görürdü. Her yıl hasat sonunda elde edilen ilk üretimin bir kısmının ona ayrılması

³⁹³ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.117.

³⁹⁴ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.118.

gerekirdi. Örneğin, Kalidon bölgesinin kralı Oineus, bu hasat bayramlarının birinde yeni üründen onun adına pay ayırmayı unuttuğu, ya da önemsemediği için, tanrıça oraya bir canavar yaban domuzu salmıştır. Bu canavar ülkenin bütün ekili-dikili alanlarında ne var ne yoksa hepsini yok etmeye başlamıştır. Böylece Kalidon'daki bu canvarı öldürmek adıyla düzenlenen “*Kalidon'da Av*” eskiçağın en ünlü serüveni olarak tarihteki yerini almıştır.

Artemis

Lydia'daki bir yazıtta “ Artimis” biçiminde görülen “ Artemis”in ismi onun doğulu olduğunu göstermektedir. Bu tanrıçanın arkaik niteliğinin sebebi de budur. Artemis öncelikli olarak tam anlamıyla bir Yabani Hayvan Tanrıçası’dır. Hem bir av tutkunudur hem de yabani hayvanların koruyucusu durumundadır. Homeros ona Agrotera, “Yabani Hayvanların Kadını”, Aiskhylos ise “ Vahşi Dağların Kutsal Kadını” demektedir. Özellikle gece avlanmayı sevmektedir. Aslan ve ayı onun gözdeleri ve armasında yer alan hayvanlardır. Bu da bize yine Asyanık kökenli olduğunu işaret etmektedir. Ancak karnında yavrusunu taşıyan bir dişi tavşan eğer iki kartal tarafından parçalanıp yenirse tanrıça bu olaya çok öfkelenir³⁹⁵.

³⁹⁵ Mircea Eliade, *Dinsen İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I.,s.349.

Artemis tam bir bakire tanrıçadır. Bunu da başlangıçta annelik boyunduruğundan özgür bir tanrıça olarak anlaşılmaktadır. Yunanlılar onun kalıcı bakireliğini aşka karşı ilgisiz olmasına bağlamışlardır. Euripides Hippolytos adlı tragedyasında bizzat Artemis'in Aphrodite'ye duyduğu kını açıkça ifade etmektedir. Oysa Artemis bir ana tanrıçanın birçok özelliğine sahiptir. En eski tapınma yeri olan Arkedia'da, Demeter ve Persephone ile birleştirilmişti. Heredotos Aiskhylos'un Artemis'i Demeter'in kızı olarak gördüğünü, yani Persephone ile özdeşleştirildiğini kesin bir dille açıklamaktadır. Bazı Yunan yazarları da Artemis'e Girit'te Britomartis dendiğini söylemişlerdir. Bu da onun Minos tanrıçasıyla olan ilişkisini göstermektedir. Artemis'in diğer dillerdeki adları arasında Frigya'da Kybele'yi ve Kapadokya'da da Ma'yi saymak gerekir. Ne zaman ve hangi bölgede Artemis diye anılmaya başlandığı da bilinmemektedir. Kadınlar Artemis'e Locheia, doğum tanrıçası diye taparlardı. O aynı zamanda Kurotrophos, “iyi kadını” ve gençlerin eğiticisiydi. Bazı Artemis ritüellerinde, onun onuruna dans edilirdi. Bir özdeyişe göre; “Artemis'in dans etmediği yer var mı?” diyorken bir başka deyiş ise “Artemis için dans edilmeyen bir yer var mıdır?” diyordu³⁹⁶.

Artemis'in Homeros'la berber gerçek kimliği belirgin bir hâl almaya başlamaktadır. Artemis aşkı ve evliliği değil, bereketi ve analığı bilen yabancı hayatı yönetir³⁹⁷. Koruması altında olan karadaki, havadaki ve denizlerdeki hayvanları hoyratça kullananları cezalandırırdı. İnsanoğlunun hayvanlara karşı uyguladığı evcilleştirme adı altındaki köleleştirme tuzaklarına da son derece öfkelenirdi. Bu yüzden hayvanları bu tuzaklardan hep uzak tutmaya çalışırdı. Artemis, hayvanların kendi ortamlarında özgür ve insanların boyunduruklarının altına girmeden yaşamalarını istiyordu. Onların türünü bereketlendirirdi. Zaten deniz ve karada avcılıkta uyulması gereken kuralları Artemis belirlerdi. Yavru hayvanları o güderecek kötü niyetli ellerden uzak tutardı. Çocukların kuş yuvalarındaki yumurtalara dokunmalarını kesinlikle engellerdi. Avcıların gebe bir hayvanı avlamalarını da kesinlikle yasaklamıştı. Örneğin gebe bir balık ağlara takıldığı zaman onu hemen Artemis adına denizlere bırakmak bir zorunluluktur. Bütün hayvanlar da tanrıçalarının kendilerine olan sevgi ve sıcaklığını bilir, duyarlardı. O yüzden leylekler onun ellerinden sık sık yem yemeye gelirdi. Tanrıçanın sert iyiliği, onları uysallaştırır ve insanlara yaklaştırırdı. Tanrıçaları ormanda

³⁹⁶ Mircea Eliade, *Dinsin İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I., s.341.

³⁹⁷ Mircea Eliade, *Dinsin İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I., s.341.

ya da bir çayırılıkta uzanıp dinlenmeye başladığında; geyikler, karacalar, ceylanlar, aslan yavruları onun ayakları dibine gelip uzanırlardı. O da bu yavruları okşarken uyuyakalır, uyandığında da onlarla koşuşup oynardı³⁹⁸.

5.2.3. Athena

Hera'dan sonraki en önemli Yunan tanrıçası şüphesiz ki Athena'dır. İsmi Yunanca ile açıklanamamıştır. Kökenine gelince ise, bilginlerin çoğu tarafından kabul gören Nilson'un varsayımı oldukça inandırıcı görünmektedir. Athena herhalde, Miken prenslerinin müstahkem saraylarının koruyucusu olmakla beraber, bir sarayın kutsal kadını durumundaydı. Kadın ya da erkek meslekleriyle ilişkili olmakla birlikte, savaş veya yağma dönemlerinde kalede bulunması da ona savaşçı bir tanrı özelliği kazandırmıştır. Zeus'un başından zırhını giyinerek mızrağını sallayarak ve savaş naraları atarak çıkmıştı. Promakhos (Şampiyon), Sthenias (Güçlü) ve Areia (Savaşçı) gibi unvanları da savaşçı niteliğini duyurmaktadır. Bununla beraber İlyada'daki birçok bölümde gösterildiği gibi, Athena Ares'in azılı düşmanıdır ve meşhur tanrılar savaşında ezici bir üstünlük sağlamıştır. Athene Tydeus'a da hayrandı ve hatta onu ölümsüzleştirmek istiyordu. Ancak ağır yaralı olan kahramanın düşmanının kafatasını kırarak beynini yediğini görünce de ondan uzaklaşmıştır. Agemennon'un hakaretlerine kılıcını kınından sıyrıp yanıt vermeye hazırlanan Akhilleus'un da durduran Athena'ydı³⁹⁹.

Simgesi kalkan ve zeytin dalı olan Athena emekçi kadınların tanrıçasıydı. Babası Zeus onun kafasını yardırarak dünyaya getirtmişti. Bu bakire tanrıçanın yüzünde gizemli bir anlatım bulunmuyordu. Gözleri bütün duruluğuyla düşündüğünü yansıttı. Hiç aynaya bakma gereği duymaz, zeytinyağı kaynaklı krem ve kokular kullanırdı. Hep hareketliliği ve yaratıcılığı seven Atena, kadınlara örgü, nakış ve dikiş sanatlarını da öğretmiştir. Çok iyi mızrak ve ok kullanan Athena, savaşlarda tuttuğu kahramanların saflarında yer almıştır. Savaşçıların koşu atlarına binerek atları yönlendirir, yürekli ve atılımcı insanları sever, onları ödüllendirirdi. İnsanları adil yasalar içinde tutmaya çalışırdı. Ölümlü insanlardan olan Odisseus⁴⁰⁰ onun gözdesiydi ve Atina kentinin de koruyucusuydu⁴⁰¹.

³⁹⁸ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.119.

³⁹⁹ Mircea Eliade, *Dinsin İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I., s.342.

⁴⁰⁰ Tanrıça Atena'nın ve babası Baştanrı Zeus'un, "ölümünün en üstünü" saydıkları kral Odisseus; Troya Savaşı'ndan dönerken uğradığı bir kasırga vurgununda yoldaşlarıyla birlikte gemisini de kaybetti;

Savaşçı bir bakire ve yeni yetmelerin, sanatların bilge koruyucusu olan Athena, etnik grupların huzurunu da güvence altına almıştır. Aynı zamanda üretkenlik ve zafer tanrıçası olduğunu da belirtmemiz gerekir. Yunan kahramanlarına koşulsuz şartsız destek verirdi. İnce zekası ile fen buluşlarında da kendini gösterir. Bunun bir sebebi de annesinin becerikli, zeki, akıllı, Metis olmasındandır⁴⁰².

Athena

büyük uğraşlardan sonra tanrıça Laipso'nun adasında sığınabildi. Ne var ki Kalipso da Odisseus'a delice vurulduğundan onu bir türlü baba ocağı İtake adasına salmıyordu. Tanrıça Atena, Kalipso'nun onu bir an önce özgür bırakması için Olimpos'taki Tanrılar Toplansı'ndan ortak bir karar çıkarttı. Bu arada karısı Penelopeya ve oğlu Telemahos, çok doğal olarak kral Odisseus'un öldüğünü düşünüyorlardı. Gene aynı kanıda olan birçok talipli de sözde dul kalan Penelopeya ile evlenebilmek için Odisseus'un sarayını yurt edindiler. Hepsi de bedava yiyip içiyor, sazlı sözlü bir şenlik, bir şölen içinde günlerini gün ediyorlardı. Halkın deyişiyle, bu yüzüstü talipler, kral Odisseus'un ak yünlü koyunlarını, paytak, yürüyen öküzlerini kesip kesip yiyorlardı. Tanrılar toplantısında özgür bırakılması kararı alınınca Atena, odasında hemen giyinip kuşanmaya başladı. İlk onun İtake adasındaki sarayına gidecek, orada karasını, oğlunu ve yüzüstü taliplerini bir yakından görecekti. Ülkesine döndüğünde bunları temizleyeceğine inanıyordu. Atena ona hayrandı çünkü Odisseus "homo faber"di; aletler üretip onları kullanıyor, her zorlu işinde aklını kılavuz almayı ve sabırlı olmayı biliyordu. Odisseus'un zekası işçi, zanaatçı zekasıydı. Kaynak ;Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, İstanbul,2011, s.80.

⁴⁰¹ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.71.

⁴⁰² Roza Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji*, s. 41.

Silahlı çatışmalara meraklı bir toplum için üretilmiş olan destanlarda Athena'nın bir savaş tanrıçasından farklı olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Çünkü savaş erkek gücü isteyen durumdur. Kendisi bu durumu şöyle açıklamaktadır “evlilik dışında her konuda gönlüm erliğe eğilimli.”. Homeros ve Hesiodos ona Pallas, “ Kız” demişlerdir. Atinada'da “bakire” diye bilinir. Artemis'ten daha farklı bir bakire tanrıçadır. Erkeklerden kaçmayan erkekleri kendisine uzak tutmayan bir bakiredir. Athena, Odysseus'a dostça bağlanır ve onu korur, güçlü kişiliği ve bilgeliğine hayranlık duymaktadır. Hesiodus Theogonia'da (896), Athena'yı gerek gücü gerekse tedbirli bilgeliği bakımından babasına denk görmektedir. Olympos tanrıları arasından annesi olmayan sadece Athena'dır. Homeros, Zeus'un onu kafasından doğurduğunu kısaca hatırlatır ama bu mitin tamamını Hesiodos'dan aktarmaktadır. Zeus zeka tanrıçası Metis'i hamile iken yuttu ve Athena babasının kafatasından dışarı çıkarak doğdu. Bu bölüm daha geç dönemde mitolojiye yapılmış bir ek olarak kabul edilmektedir. Athena'nın mucizevi doğuşu miti onun Zeus'la çok yakın ilişkilerini yansıtır ve doğrular niteliktedir. Athena sadece eğirme ve dokuma gibi kadın işlerinin mükemmel koruyucusu olmakla kalmaz, bir teknisyen gibi her türlü işin uzman bir işçisi ve eğiticisi, esin kaynağıdır. Saban demirinin nasıl yapılacağını demirciye öğrettiği gibi, çömlekçiler de ona, “Bize gel Athena elini ocağımızın üstünde tut!” diyerek adeta yalvarırlar. Gemiye bulan, savaş arabalarının nasıl kullanılacağını öğreten ve atları evcilleştiren de Athena'dır. Poseidon'un hak sahibi olduğu gemicilik alanında ise Athena aklının karmaşıklığını ve bütünlüğünü ortaya koymaktadır. Önce bir geminin yapımına özgü çeşitli teknik işlemlere müdahale eder ama kaptanın gemisini doğru yürütebilmesi için de kaptana yardımcı olur⁴⁰³.

5.2.4. Kibele

Anadolulu olan bu tanrıça, Akdeniz ülkelerinden başlayarak bütün Avrupa'da birtakım değişim ve dönüşümlerle büyük bir yaygınlık kazanmıştı. O bütün tanrıların ve tanrıçaların anası olarak kabul ediliyordu. Her Anadolu uygarlığında değişik adlarla anılıyordu. Efesos'taki çok memeli Artemis heykeli de tanrıça Kibele'nin dönüşümlerinden biriydi. Romalılar arasında da çok saygı görüyordu. Tarih boyunca aldığı bütün adlar ve sıfatlar onun doğayı bütün canlılığı ve üretkenliğiyle simgeleyen

⁴⁰³ Mircea Eliade, *Dinsen İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I.s.343; Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s.122.

özelliklerini yansıttırdı. Toprak ve bereketin tanrıçası olarak bütün uygarlıkların ortaya çıkışında onun etkisi vardı⁴⁰⁴.

Kibele

Bütün tanrıların ve toprağın anası tanrıça Kibele'nin babası, Anadolu'daki Frigya ve Likya bölgelerinin kralıydı. Bir erkek çocuk beklerken kız çocuğu olması yüzünden babası onu Kibelos Dağı'na bıraktırdı. Dağ başındaki vahşi hayvanlar bu bebeği sütleriyle beslediler. Sonra da çobanların eline geçen bu talihsiz çocuğa bulunduğu yerin adını hatırlatacak şekilde Kibele demeye başladılar. Daha çocuk

⁴⁰⁴ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.159.

denecek yaştayken Kibele, çok delikli kavalı ve “sembal”i icat etti. Artık zamanının çoğunu kırlarda bayırlarda kendisini besleyip büyüten çobanlarla kavalını çalarak geçiriyordu. Ayrıca bu çocuk tanrıçanın, özellikle bebekleri iyileştirme yeteneği vardı. Kısa sürede çevre yerleşim birimlerinde bu yönüyle büyük bir ün kazanmıştır. Biraz daha serpilip büyüyünce, kendisi gibi dağ başına terk edilmiş ve çobanların büyüttüğü Attis’le tanışmıştır. Sonra da bu güzel delikanlıya deli divane gibi tutulmuştur. Bu arada ona kendi inançlarını aşılamıştır. Attis hep dokunulmamış olarak, Kibele’ye sadık kalmıştır. Fakat delikanlı bu sözünü uzun süre tutamadı ve bir peri kızıyla evlenmeye kalkıştı. Haliyle Attis’e büyük bir aşkla bağlı olan tanrıça Kibele buna hem çok üzüldü, hem de çok öfkeleni. Hıncını almak için onu delirtti. Bu deliliği sırasında Attis, daha gerdeğe bile girmeden erkeklik organını kesip attı. Toprağa saçılan kanından ve erkeklik tohumlarından çiçekler ve türlü türlü meyve ağaçları fışkırmaya başladı. Sonra da kendisi bir çam ağacına dönüştü. İşte Kibele dininde en önemli öğelerden biri olan ikinci kez dünyaya gelme olgusu böylece gerçekleşmiş oldu. Zaten toprak ve bereket tanrıçasının kültünün özü olan ölüp dirilme olgusu yani tohumun toprakta ölüp sonra yeniden bitkiye dönüşüp yeryüzüne dönmesi gibi olaylar gelecek çağlardaki sanatçıların çoğunun yapıtlarında işleyecekleri başlıca konuları oluşturmuştur⁴⁰⁵.

Romalılarla Mısırlılar arasında Kibele (Cbyele–Sibel) ortak tanrıdır. Genel olarak büyük farklılıklarla beraber büyük benzerlikler de bulunuyordu. Kibele büyük anne olarak isimlendirilirdi. Bunun yanında bulunan rahipler kendilerini hadım etmişlerdir. Bunlara Eunuchs denilmektedir. Kibele daha sonra Yunanistan’a gittiğinde “Kubilya” olarak isimlendirilmiştir. Bu Phrygain dilinde “dağ” anlamına gelmektedir. Kibele M.Ö. 8.yüzyılda Yunanistan’a getirilmiştir. Sonra Yunanlılar bunu Zeus’un annesi olarak görmüşlerdir. Yunanlılar için çok önemli bir yere sahip olan Kibele’nin taştan heykelleri yapılmıştır. Önceleri hep ayakta tasvir edilirken, daha sonra ise oturmuş bir kraliçe gibi tasvir edilmiştir. Heykelinin yanında her zaman aslan ve panter figürleri de yapmışlardır. Anadolu’da da Kubaba, Kybele olarak bilinir. Suriye için de büyük önem taşımaktadır⁴⁰⁶.

Kibele öküz kanında banyo yapıyordu. Bu daha sonra bir gelenek haline gelmiştir⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.160.

⁴⁰⁶ Fritz Graf, *Ancient Religions*, s.7.

⁴⁰⁷ John Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, s.99.

Kybele'nin aşık olduğu çoban olan Attis, insan olduğu için insanlar tarafından bulunarak önce hadım edilmiş daha sonra da öldürülmüştür⁴⁰⁸.

Kibele adına düzenlenen törenlerde O'nun heykelini sırtlayan bir görevli şehir şehir, köy köy gezerdi. Gittiği yerlerde törenlerle coşkuyla karşılanırdı. Gittiği köylerdeki rahipler dillerinden veya kollarında kesikler yaparak taze kan akıtıyorlardı. Bunu gören insanlar yiyecek ve para yardımı yapıyorlardı. Glover'in bildirdiğine göre Catullus da yazmış olduğu "The Attis" isimli eserinde bundan bahsetmektedir. Kadınlar Kibele'nin bu rahiplerinden korkuyorlardı⁴⁰⁹.

5.2.5. Aphrodite

Evren güzeli olarak kabul edilen Afrodit (Venus)'in simgesi güvercindi. Uzun sarı saçları bir alev dalgasıydı. En değerli taşlardan benzersiz takıları vardı. Hepsi de ateşin ve işçilerin tanrısı kocası total Hefaystos'un (Hephaistos) ellerinden çıkmıştır. Çoğu ozanlar onu "göksel bir yaratık" olarak tanımlıyor olsalar da, "dünyevi" tanımını yakıştıranlar da bulunuyordu. Afrodit doğadaki hayvanları, insanları ve bitkileri çiftleştiren çekiciliğin tanrıçasıydı. Üremenin ve üretmenin kaynağı durumundaydı. Aşk okları salan Eros aracılığıyla, hem tanrıların ve tanrıçaların hem de ölümlülerin gönüllerini o tutuştururdu. Onun tapınağında nişanlı genç kızlar tütsüler yakardı. Sadece ona aşkla tapınan soylu sanatçılar gerçek görüntüsünü gösterebilirdi⁴¹⁰.

Adı gökyüzü anlamına gelen Uranos'u, oğlu kesip parçaladı. Uranos'un parçalanan ve Akdeniz'e saçılan hayalarındaki tohumlarla denizin köpükleri döllendi. Bu döllenmeden de güzeller güzeli bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Grekçe " köpük" anlamına gelen "afi" dan türeme " köpüklerin çocuğu" anlamında Afrodit adını almıştır. Doğar doğmaz da ona yardımcı olmak üzere elindeki yay ve okla arzu tanrısı Eros gelmiştir. Daha sonra gelen dört mevsim tanrıçaları da onu bir güzel giydirip kuşatmış, takılar takarak allayıp pullamışlardır. Daha sonra ellerinden tutarak hep birlikte Kıbrıs'ta karaya çıkarmışlardır. Oradan da Olimpos'taki tanrılar sarayına uğurlayarak yolcu etmişlerdir. Bu yolculuk sırasında Afrodit'in yürüyüp geçtiği yerlerden bembeyaz ve kıpkızıl çiçekler püskürüyor, yer ve gök onun parlaklığıyla ışıldıyordu. Tanrıça bir ara eğilerek ayaklarının altında açan o mavi menekşelerden birini kopararak saçlarının arasına ilıştirmiştir. Olimpos'taki saraya vardığı zaman toplantı halindeki tanrılar,

⁴⁰⁸ Fritz Graf, *Ancient Religions*, s.8.

⁴⁰⁹ T.R.Glover, *The Conflict of Religions In The Early Roman Empire*, , s.21.

⁴¹⁰ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.61. , Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s.120.

böylesine bir güzeli aniden karşılarında görünce hemen ayağa kalkmışlardır. Gerçekten de Olimposlu bütün tanrı ve tanrıçalar böylesi bir güzellik karşısında şaşkına dönmüşlerdir⁴¹¹.

Aphrodite diğer tanrılara göre farklı bir düzlemde yer alıyor olsa da, Yunan dehasının yine en az bu kadar parlak bir tanrısıdır. Aphrodite, anlatılarda da ısrarla belirtildiği gibi kesinlikle doğu kökenli olan bir tanrıçadır. İlyada'da Aphrodite Troyalıları korur. Aynı zamanda İhtar türündeki tanrılara da benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte özgül çehresi Ege-Asyanik bağdaştırmacılığının bin yıllık merkesi Kıbrıs'ta şekillenmeye başlar. Homeros'un onu Zeus ile Dione'nin kızı ve Hephaistos'un eşi ilan ettiği İlyada'da (V,365) Helenleştirme süreci oldukça ilerlemiştir. Ancak Hesiodos tanrıçanın doğumuyla ilgili daha arkaik bir versiyona sadık kalmıştır. Tanrıça, Uranos'un denize atılan cinsel organlarından çıkan köpüklü tohumlardan doğmuştur⁴¹².

Doğu kökenli Aphrodite üretkenliğin büyük tanrıçasıdır. Sözcükteki en zafir tabiriyle aşkın tanrıçası olmakla beraber, yaşam isteğinin ve duygulardan alınan tadın simgesi durumundadır. Yani o üremekten bağımsız katıksız bir cinselliğin anası, yaşam sevincinin sembolüdür. Kendisine karşı saygısızlık yapılması durumunda ise herhangi bir aşk kiskânçlığı duyduğunda ortaya çıkan korkunç bir öfkesi vardır. İntikam alırken de tek tek bireyleri hedef almak yerine toplumun tamamını hedef alır ve Troia Savaşı gibi çok büyük felaketlerle kendini gösterirdi ⁴¹³.

Sağ elinde korkunç bir çelik orak parıldayan Kronos, sol eliyle babasının erkeklik organını kavrayarak, duraksamadan kesin bir vuruş indirdi. En ufak evlat saygısı beslemeyen bu Titan, Ouranos'un üreme organlarını denize fırlattı. Amacı denizin Ouranos'un başka çocuğa sahip olma umuduna mezar olmasaydı. Ölümsüzün organları uzun süre, çevrelerinde beyaz bir köpük oluşuncaya kadar denizde süreklenmiştir. Güzellik ve üretkenlik tanrıçası olan Aphrodit, bu tanrısal köpükten yükseldi ve karaya çıkana kadar da sihirli bir deniz kabuğunda yattı. Kythera'ya ulaştı. Ancak adanın küçük olmasından dolayı burada kalmadı ve yoluna devam etti. Kıbrıs'a gelince orada kalmaya karar verdi. Kıbrıs'a ayak basar basmaz da renga renk çiçekler

⁴¹¹ Yaşar Atan, *Akdenizli Tanrılar*, s.62.

⁴¹² Mircea Eliade, *Dinsin İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I.,s.344.

⁴¹³ Roza Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji*, s. 71.

açmaya başladı. Themis kızın çıılçıplak oluşuna sinirlenerek onu giydirmek ve süslemek için kendi kızları Saatler ya da Mevsimleri koşturmuştur⁴¹⁴.

Aphrodite

Aphrodite tatlı bir ten hazzına, yumuşaklığa, muzip bir gülüşe sahip olmakla beraber Olympos tanrılarında coşkulu bir kabul görmüştür. Aşk ve cinsellik tanrıçası olarak, kiskânçlıkla sakladığı bir kemeri bulunmaktaydı. Bu kemeri kim kuşanırsa o kişi aşık olurdu. Peşinden pek çok aşık koşturmaktadır. Kytheralı kızın silahları, yumuşak başlılık ve ayartma idi. Hizmetinde bulunanlar ise Peitho (İnandırma), Apate (Ayartma) ve Philotas (Aşk Bağı)dır. Aphrodite'nin sihirli gücüne dayanabilen sadece üç tanrıça bulunmaktaydı. Bunlar, Athena, Artemis ve Hestia dır⁴¹⁵.

Aphoridite tapımında, Akdeniz unsurlarının yanı sıra, bazı Asyalı unsurlar da oldukça dikkat çekmektedir. Diğer yandan Aphrodite'ye Homeros Övgüsü (I,69vd), onu gerçek bir Yabani Hayvanlar Tanrıçası olarak tanıtır: “Arkasında onu pohpohlayan bozkurtlar kızıla çalan sarı postlarıyla aslanlar, ayılar ve geyik yavrusuna doymayan hızlı panterler yürüyorlardı. Ama bunlara yeni Aphoridite'ye özgü bir çizgi de eklenir: Tanrıça “ onların bağrılarına isteği attı. O zaman hepsi vadilerin kuytu yerlerine çiftleşmeye gittiler.” Aphrodite hayvanların olduğu kadar, insanların ve tanrıların içine de isteği attı. Hatta Zeus'u bile yoldan çıkardığından bahsedilir. Zeus'un ölümlü kadınlarla, Hera'dan habersiz bu kadar rahat birleşmesine yol açan temel sebep Aphrodite'ydi. Aphrodite hem yer hem gök hem de deniz tanrıçasıdır. Adım attığı her noktada, ayak bastığı her toprakta yolları çiçeklendiği gibi bitkilerin bereketini artırır.

⁴¹⁴ Roza Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji*, s. 71.

⁴¹⁵ Roza Agizza, *Antik Yunan'da Mitoloji*, s. 73.

Buna rağmen Aphrodite hiçbir zaman tam anlamıyla bir bereket tanrıçası haline gelmeyecektir. Onun koruduğu yücelttiği ve esinlendiği gerçek aşk cinsel bir birleşmedir. Bu sebepten dolayı Yunanlıların cinsel dürtünün başlangıç çağındaki kutsal niteliğine, Aphrodit sayesinde yeniden kavuştukları söylenebilir. Bu öyle bir düzeye ulaşacaktır ki, Hellenistik çağda Aphrodit'in baştan çıkarıcılıkları edebi kişiliklere dönüşecektir. Hafif meşrep bir tanrıça görünümü arkasında, dini deneyimin en derin kaynaklarından biri gizlenmektedir⁴¹⁶.

Aydın ili Karacası ilçesine bağlı Geyre Köyü'ndeki Afrodit tapınağı

⁴¹⁶Mircea Eliade, *Dinsen İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C. I.,s.345.

Tablo 5: Roma Dinine Etki Eden Etrüsk Tanrıları

ADI	Latince Adı	Güç Alanı
Apulu	Apollo	Şiir, Müzik ve Kehanet Tanrısı
Artames	Diana	Av Tanrısı
Fufluns	Bacchus	Şarap ve Bereket Tanrısı
Menarva	Minerva	Bilgelik, Savaş ve El Sanatlarının Tanrısı
Tinia	Iuppiter	Bütün Tanrıların Hükümranı ve Göklerin Tanrısı
Turan	Venus	Aşk ve Güzellik Tanrıçası
Turms	Mercurius	Tüccarların Tanrısı
Uni	Iuno	Evlilik Tanrıçası

Tablo 6: Değişik Kültürlerden, Roma Dinine ve Söylence Dünyasına Uyarlanan En Önemli Yabancı Tanrılar

ADI	TANIMI
Attis	Cbele'nin Rahibi
Cybele	Tanrıça (Phrygia Kaynaklı)
Isis	Ailenin ve Kadınların Koruyucu Tanrıçası (Mısır Kaynaklı)
Sol Invictus	Yenilmez Güneş Anlamına Gelen ve İmparator Elagabalus Tarafından Roma'ya Getirilen Doğu Kaynaklı Tanrı
Mithras	Askerlerin ve Orduların Tanrısı (Pers Kaynaklı)

Kaynak: Çiğdem Dürüşken, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003.

SONUÇ

İlk insanların sürekli doğa içerisinde bir mücadele halinde oldukları bilinen bir gerçektir. Bununla beraber insanoğlu çevresinde olup biten doğa olaylarından büyük oranda etkilenmiştir. Doğa olaylarının gücü karşısında çaresizleşen insan, bu güçleri tanrı yerine koymuştur. İlk insanların zihinsel gelişmişlikleri doğa olaylarını tanrı varsayarken, daha sonra ise bu doğa olaylarını düzenleyen büyük bir gücün tanrı olabileceğini düşünmüşlerdir. Yani bir fırtına daha önce tanrı olarak görülebilirken daha sonra fırtınayı düzenleyen, onu oluşturan çok daha büyük bir gücün var olduğuna inanmışlardır.

Tarih boyunca bütün toplumlar din önemli bir yere sahip olmuştur. Bu muhakkak Roma Devleti için de geçerlidir. Her zaman politeist olan Roma dini zamanla Doğu'dan etkilenerek geniş bir yelpazeye sahip olmuştur.

Dünya ve Avrupa tarihinde önemli bir yere sahip olan Roma İmparatorluğu, modern Avrupa'nın temellerinin atılmasında kurmuş olduğu askeri sistem ve devlet sistemi ile büyük bir pay sahibi durumundadır. Bunu dini inancı ile zaman zaman perçinleyerek daha büyük kitlelere daha kalıcı bir şekilde ulaşmayı başarmıştır. Günümüz modern Avrupası'nın dini inancının temeli de böyle atılmıştır.

Araştırılması ve kaynaklara ulaşılması zor bir konu olan Roma Dini, görüldüğü üzere Doğu medeniyetlerinden büyük oranda etkilenerek oluşturulmuş bir inanç sistemini içermektedir. Detaylarına bakıldığı zaman gerek tanrıya olan ibadet şekillerinden gerekse din için yapılan diğer uygulamaların koşulsuz bir tanrı bağlılığını ortaya koyduğu açık bir şekilde görülmektedir. Tanrılar için yapılan törenler ve kurbanlar bunun en açık göstergesi durumundadır. Fakat tanrıya karşı olan bu koşulsuz bağlılık bir süre sonra kontrolden çıkacak boyutlara ulaşmıştır. İnsanların bu masumane din duyguları zaman içerisinde sömürülmeye başlanmıştır.

İmparatorların tanrısallaştırılmasından sonra ve tanrıların da insanlaştırılmasıyla beraber yeni tanrılar ve yeni tapınmalar ortaya çıkmıştır. Bu sürecin devlet işlerini etkilemeye başlamasıyla birlikte laiklik fikri ortaya çıkmıştır. Çünkü devlet işleriyle din işlerinin kesin bir şekilde birbirinden ayrılması gerektiği açık bir şekilde anlatılmıştır. Günümüzde bir çok polemik konusu olan hatta ülke gündemimizde sık sık tartışmalara sebep olan bu hassas konunun ne kadar önemli olduğu milattan önce Roma tarafından fark edilmiştir ve bu doğrultuda bir takım fikirler ortaya atılmıştır.

Anadoludan alınan büyük Ana veya Tanrı Anası temasıyla Kibele inancı daha sonra Hristiyanlık üzerinde oldukça büyük bir etki bırakmıştır diyebiliriz. Çünkü Kibele'nin imajı haline gelen cömert ve şefkatli Ana motifi daha sonra Hristiyan dünyasında bulunan Meryem Ana inancının içeriğini oluşturmuştur. Ekmek ve şarapla yapılan törenlerde yine Kibele inancından gelmektedir.

Roma tanrılarının Hristiyanlık ve Yahudilik tanrılarından farklı olma sebebini de şöyle açıklayabiliriz, Roma tanrıları bir yere bağlı olmak zorundaydılar. Ama Hristiyanlık ve Yahudilik de bu durum söz konusu değildir. Roma dininin politeist olmasının temel sebebi küçük köyler gelişerek şehirleştikten sonra bu yetersizliği engellemek amacıyla. Bu durum Yunanistan, Mezopotamya ve Mısır için de geçerlidir. Örneğin Babylon'da M.Ö. 7.yüzyılın ortalarında 180 tane küçük tapınak bulunmaktaydı. Burada 50 tane de büyük tapınağın bulunuyor olmasını buna kanıt olarak gösterebiliriz.

Mezar geleneğine baktığımız zaman, bazı yörelerde Geç Hellenistik Dönem ile Erken İmparatorluk Dönemi'nde lahitlerin varlığı gözümüze çarpmaktadır. Mezarların biçimleri zaman içerisinde değişmiştir. II. yüzyılının başlarında lahit üretimi başlamış ve bunun boyutları önce Roma ve Anadolu'da daha sonra ise, Atina ve Dokimeion'da gittikçe gelişmiştir. Bu üretim ülkenin bazı kesimlerinde ölüleri yakmak yerine, ölüleri gömmeye bağlı olarak gelişmiştir.

Roma'nın inancı incelendiği zaman büyü ve astrolojiye olan inanç ve uygulamalarda oldukça dikkat çekicidir. Yapılan büyülerin iyi niyetli ve kötü niyetli olarak ikiye ayrıldığı dikkatimizden kaçmazken, yapılan büyülere birçok kaynaktan yer verilmektedir. Büyü geleneğinin ne kadar eski olduğunun açık bir göstergesidir. Astrolojideki gelişmeler bir bilimsel faaliyetten öte bir yaşam tarzı hatta ve hatta devletin siyasi politikası haline gelebilecek düzeye ulaşmıştır. Savaşlar, barışlar, seferler ve kentlerin kaderi astrolojik gözlemlere göre belirleniyordu. Günlük yaşamda da insanlar günlük işlerinde astrolojik gözlemlerle kehanetlerde bulunanların söylemlerine göre hareket etmiştir. Bu da astroloji ve büyücülüğe olan bağlılığın boyutunu açık şekilde gözler önüne sermektedir. Bu şekilde astroloji dini düşüncelere girerek dünyanın ve insanın kaderiyle oluşturulmuş bütün öğretiler de kesin bir şekilde yer almıştır.

Roma dinini anlayabilmek için kısmende olsa incelediğimiz doğu dinleri, Mısır dinleri, Anadolu dinleri, Yunan dinleri gibi dinlerin genelinde aslında dini inançların temelinin birbirine çok yakın olduğunu görmekte beraber, zaman zaman toplumlarda

tanrı olarak isimlendirilen kişilerin topluma birçok konuda liderlik yaptıklarına tanık olmaktayız.

İlk dinlerden son hak din İslam Dini'ne kadar dinler arasında birçok benzerlik olduğunu da bu çalışmamız sayesinde görmüş bulunmaktayız. Tanrıya ibadet maksadıyla ibadethaneler yapılması, kurbanlar kesilmesi, oruç tutulması, ölülerin defin şekilleri gibi tam anlamıyla örtüşmese bile dinler arasında kısmi olarak benzerliklerin bulunduklarından bahsedebiliriz. Yine neredeyse bütün toplumlarda bir yol gösterici bir yönlendirici olduğu da gözümüze çarpmaktadır. Zaten Kur'ân-ı Kerim'de de bunu destekler ayetlere rastlamaktayız. Örneğin “her toplumun bir yol göstericisi vardır.” (13/Ra d,7). “Her toplumun içinden mutlaka bir uyarıcı geçmiştir.” (35/Fâtır,24). “Andolsun senden önce, toplumların kolları için de elçiler gönderdik” (15/Hicir, 10). “Bu elçiler, Allah'ın yasalarına uyulmasını isteyerek emredilen davranışlardaki güzellikleri ve yasaklanan çirkinlikleri açıklarlar”.

BİBLİYOGRAFYA

- ABBOTT, Jacob**, Jül Sezar Çev: Aslı Balmumcu), İstanbul,2016
- AGİZZA, Roza**, (Çev: Z.Zühre İlkelen), Antik Yunan'da Mitoloji, İstanbul, 2006,
- AĞAOĞLU, Ahmet**, Etrüks Medeniyeti ve Bmehunların Roma Medeniyeti Üzerine Tesiri, Türk Tarihini Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri No:9, İstanbul,1933
- AKALIN, Kürşat Haldun**, Roma İmparatorluğu'nda Doğu Dinleri ve Astroloji, Adana, 2009
- Alfabetik Okul Ansiklopedisi**, Ankara, Tübitak Yayınları, 2003
- ANKARLOO, Bengt - Stuart Clark**, (Çev: Çiğdem Dürüşken-Eyüp Çoraklı),Eski Yunan ve Roma'da Büyü ve Büyücülük, İstanbul, 2015
- Antik Dünya Ansiklopedisi**, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Kasım, 2010
- ARİÉS, Philippe -Georges Duby**, (Çev: Turhan Ilgaz), Özel Hayat'ın Tarihi1-Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına, Yapıkredi Yayınları, İstanbul,2002.
- ATAN, Yaşar**, Akdenizli Tanrılar, İstanbul,2011
- ATLAN, Sabahat**, Roma Tarihi'nin Ana Hatları, İstanbul, 1970.
- AYDA, Adile**, Etrüskler Türk Mü İdi? , Ankara, 1974.
- BAILEY, Cyril**, The Religion of Ancient Rome, London, 1921.
- BAŞGİL, Ali Fuad**, Din ve Laiklik, 1996, İstanbul
- BURKERT, Walter**, (Çev:Sina Şener), İlkçağ Gizem Tapıları, Ankara, 1999
- CAN, Alper**, Eskiçağ Rehberi, İstanbul, 2011
- ÇAPAR, Ömer**, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXIX, S.1-4, Ankara, 1979, s.169.
- DAVİES, Norman**, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Avrupa Tarihi, 2011,Ankara, s.184.
- DEMİRCİOĞLU, Halil**, Roma Devleti'nin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında, A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi, C.V., S.8-9.Ankara 1967.
- _____, Roma Tarihi, C.I., Ankara, 1998.
- _____, Roma Tarihi, T.T.K.Ankara, 2011.
- DİAKOV, V. - S. Kovalev** (çev: Özdemir İnce) , İlkçağ Tarihi-2. 2011 Kasım, İstanbul.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem**, Roma'nın Gizem Dinleri,2011, İstanbul.

- _____, Cogito, sayı:22, “Takvim: Zamanın Haritası” (Yapı Kredi Yayınları), s.101-111, 2000.
- _____, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul,2003.
- _____, Roma Dini, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul,2003.
- ELİADE, Mircea**, (Çev: Ali Berktaş) Dinsin İnançlar ve Düşünceler Tarihi, C. I., İstanbul, 2000.
- ELİADE, Mircea**, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. Lale Arslan), İstanbul, 2000.
- ERGİN, Gürkan**, Anadolu’da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- ENGLANN, S. - Wise Bauer**, Dünya Tarihi, C.I. İstanbul,2014.
- ESTİN, Colette - Helene Laporte**; Yunan ve Roma Mitolojisi, (çev. Musa Eran)
- Eutropius**, (Çev: Çiğdem Menzilioğlu), Roma Tarihinin Özeti, İstanbul,2006.
- FERGUSON, John**, The Religions of the Roman Empire, , England, 1970.
- FREEMAN, Charles** (Çev: Suat Kemal Angı),Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, Ankara, 2003.
- GİBBON, Edward**, (Çev: Asım Baltacıgil), Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, C.I
- GİLMAN, David**, Urban And Rural Planing in Roman Corinth Romano, USA, 2005.
- GLOVER, T.R.**, The Conflict of Religions İn The Early Roman Empire, London, 1909.
- GRADEL, Ittai**, Emperor Worship and Roman Religion, Oxford, 2002.
- GRAF, Fritz**, Ancient Religions, England, 2007.
- GÜNDÜZ, Şinasi**, “Dinin Anlamı ve Değeri”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, 2007.
- GÜRSOY, Nilüfer**, Tarihten Bir Kesit Etrüskler Sempozyumu, Homeros ve Heredotos’ta Etrüsk İzleri, 2-4 Haziran, Bodrum, s.173-187.
- <http://www.pagan.psisik.com/index.php?q=node/3> 16.02.2016
- <http://www.turkcebilgi.com/yetke> 25.03.2016 15:41
- İNDİRKAŞ, Zühre**, Antik Yunan’da Mitosun Serüveni, İstanbul, 2017
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent**, Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, 2007.
- İZNİK, Erkan**, Doğu Batı Romalılar I, Pagan Bir İmparatorluğun Hristiyan İmparatorluğa Dönüşümü , S.49., Yıl:11, Ankara, 2009.

- KAYA, Betül**, Rusya’da Paganizm, A.Ü.S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.
- KAYA, Mehmet Ali**, Anadolu’da Galatlar ve Galat Tarihi, Konya,2011.
- KISAKÜREK, Arda - Evin Esmen Kısakürek**, Bizimkiler Roma (M.Ö.270-M.S.70), Anadolu Merkezli Dünya Tarihi, 4.Kitap.,2009.
- KOCH, Guntram**, (Çev:Z.Zühre İlkelen), Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri, İstanbul, 2001.
- KONUK, Tuba**, Antik Yunan ve Roma’daDin, Mitos ve Çocuk Tanrılar, Gazi üniversitesi, S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2008.
- KÜÇÜK, Abdurrahman -Günay Tümer-M.Alparslan Küçük**, *Dinler Tarihi*, Ankara,2012.
- LİPKA, Micheal**, Roman Gods, Boston, 2009.
- LİVİUS, Titus**, (Çev: Sabahat Şenbark), Roma Tarihi, İstanbul, 1992.
- MACDONALD, Fionna** (Çev: Levent Türer), 100 Antik Roma, İzmir,2004.
- MEMİŞ, Ekrem**, Tarihi Coğrafyaya Giriş, Ankara, 2012.
- MİKALSON, Jon**, Ancient Religions, England, 2007.
- ÖZAKTÜRK, F. Gül**, Cicero Tarihin Akışını Değiştiren Söylevler: Orationes Philippicae ,S.49., Yıl:11, Ankara, 2009.
- ÖZEY, Ramazan**, Avrupa Coğrafyası , İstanbul. 2012.
- ÖZMAN, Recep**, “Arapgir Onar Köyü Kaya Mezarları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.62, İstanbul, 2016.
- ÖZTÜRK, Murat**, History Studies, İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini, Ankara,2013.
- ÖZTÜRK, Mustafa**, Tarih Felsefesi, Ankara, 2006.
- ROBERTS, J.M.** ,(Çev: Mehmet Tanju Akad), Kısa Dünya Tarihi, İstanbul, 2014.
- ROSE, H.J.**, Ancient Roman Religion, London, 1959.
- RUSS, Jacqueline**, (Çev: Özcan Doğan), Avrupa Düşüncesinin Serüveni, Ankara, 2011.
- RÜPKE, Jürg**, Ancient Religions, Roman- Religions of Rome, England, 2007
<http://spirituel.nedir.com/#ixzz40JcndSRv> 16.02.2016
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem**, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta,2002.
- CHALLEYE, Felicien** , (Çev: Samih Tiryakioğlu), Dinler Tarihi, İstanbul, 2015.

- SCHIE, John**, Romulus et Ses Freres,1990.
- SELİMOĞLU, M. Kemal**, İlk İnançlar, İstanbul,2009.
- SEVGİ, Pervin**, Augustus Dönemi Din ve Din Propagandası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- SMİTH, Chirstopher**, A Companion to Roman Religion, “ The Religion of Archaic Rome, England, 2007.
- STRABON**, (Çev: Adnan Pekman), Geographika -Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIII-XIV, İstanbul, 2000.
- TANİLLİ, Server**, İnsanlık Tarihine Giriş, İstanbul, 1991.
- TAŞDÖNER, Kevser**, Anadolu’da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi, İstanbul, 2017.
- TEKİN, Oğuz**, Eski Yunan Tarihi, İstanbul. 2006.
- TEKİN, Oğuz**, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul 2008. Temel Britannica C.14.s.260
- TOLSTOY, Lev Nikolayev**, (Çev: Murat Çiftkaya), Din Nedir? , İstanbul, 2000.
- TULUNAY, Elif Tül**, Etrüsk Sanatı, İstanbul, 1992, s. 13. Elif Tül Tulunay, Etrüsk Sanatı, İstanbul, 1992
- TİRYAKİ, Sırrı**, “Roma İmparatorluğu’nun Fırat (Euphrates) Hattı (M.Ö.129- M.S. 230)”, **Turkish Studies**, C.11,S.1, Ankara, 2016, s.217-236.
- WACH, Joachim**, (Çev: Ünver Günay), Din Sosyolojisi, , Kayseri, 1990.
- WARRİOR, Valeria M.**, Divination, Prayer And Savrifice, USA, 2006.
- YILDIRIM, Recep**, Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları, İzmir, 2011.

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Murat KATAR
Öğrenci Numarası	092211201
Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Tez Başlığı (Türkçe)	Roma Hâkimiyetinde Anadolu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 170 sayfalık kısmına ilişkin, 08/06/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %18 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin yüksek lisans tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

Murat Katar, 1984 yılında Elazığ/ Alacakaya’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ’da tamamladı. 2001 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü’nü kazandı. 2006 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölüm’nden mezun oldu. 2007 yılında Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisansa başladı. 2009 yılında yüksek lisansını bitirdi. 2010 Yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı ve aynı bölümde araştırma görevlisi görevinde bulunuyor.

